

د نازوانا یاد

(د نازوانا په یاد د جوړ شوي سیمینار د لیکنو ټولګه)

سریزه اورا ټولونه

د

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل

Ketabton.com

د نازو انا ياد

سريزه
او
راتولوونه
د

محمد اسمعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د نازوانا یاد
راټولونکی:	محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړۍ چاپ:	۱۳۶۹ ل کال
دویم چاپ:	۱۳۸۷ ل کال
د راټولونکي پرله پسې نومره:	(۵)
د خپرندوی پرله پسې نومره:	(۵)
کمپوزر:	ضیاء الرحمن ضیاء

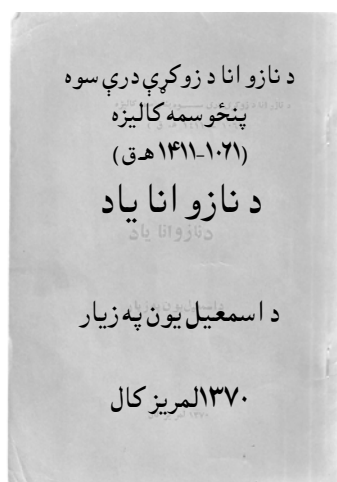
نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	دا اثر او دويم چاپ	۱
۲	سريزه	۲
۱۲	د خوشال فرهنگي ټولنې د رئيس وينا	۳
۱۸	د بنوونې او روزنې د وزيرې وينا	۴
۲۲	پيام شوراى سراسرى زنان به مناسبت...	۵
۲۲	د نازو انا ژوند، سخاوت، شجاعت او شاعري	۶
۴۲	مخمس (شعر)	۷
۴۸	د يونس د يوې معما حل	۸
۵۸	محمد هوتک او محمد يو شاعر دى که...	۹
۷۴	سخن چند پيرامون ماخذ شناسى پټه خزانه	۱۰
۹۰	د گورگاني هند او صفوي ايران تر منځ...	۱۱-
۱۱۷	د پښتو ادب ځلانده عرفاني نمونه	۱۲-
۱۳۴	راوبط ميرويس هوتکى با شاهان گورگاني هند	۱۳-
۱۴۳	د پښتو په لرغونو بځمنو شاعرانو کې...	۱۴-
۱۵۱	د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شاعرۍ عنعنه	۱۵-
۱۶۴	د هوتکيانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه	۱۶-
۱۷۴	د چاپ بدل (شعر)	۱۷-
۱۷۲	د محمد اسماعيل يون لنډه پېژندنه	۱۸-

دا اثر او دويم چاپ

پر ۱۳۶۹ل کال د لړم د مياشتې پر (۲۵) مه نېټه په کابل کې ((خوشال فرهنگي ټولنه)) جوړه شوه، په دې ټولنه کې په لسگونو څه، چې په سلگونو هغه افغان ليکوال، شاعران او کلتورپالې راټول شوي وو، چې پر خپل هېواد او ملي کلتور يې تر هر چا زيات زړه سوزېده او د ملي فکر څښتنان وو. زه دا مهال د دې ټولنې د ځوانانو د ادبي انجمن مسئول وم. دې ټولنې له خپل تاسيسه، بيا په کابل کې د جنگونو تر پيل، په نږدې يو کلن بهير کې ډېر مهم او په زړه پورې فرهنگي کارونه ترسره کړل، څو عنوانه کتابونه يې چاپ کړل او تر لسو زيات علمي سيمينارونه او ورکشاپونه يې جوړ کړل، دا هغه بری و، چې په دې دومره کمه موده کې، په کابل کې هېڅ دولتي او نادولتي ټولنې تر دې مهاله نه و ترلاسه کړی. دې ټولنې د همدې يوه (۱۳۷۰)ل کال په بهير کې د نازو انا په ياد، په ملي کچه يو سيمينار جوړ کړ، ټولنې ماته دنده راوسپارله، چې په دې سيمينار کې اورول شوې او نا اورول شوې ټولې ليکنې سره راټولې، ايډيټ او چاپ کړم. ما دا کار وکړ او د ۱۳۷۰ل

کال پر وروستیو میاشتو می دا کتاب چاپ ته تیار کړ. دا په داسې حال کې و، چې زه د پوهنځي د څلورم ټولگي محصل وم او د فراغت وخت مو رانږدې کېده، د پایلیک (مونوگراف) لیکنه او نور گڼ کلتوري مصروفیتونه هم را ترغاړې و. هره

ورځ به ماسپښین مهال د کابل - جلال اباد پر لویه لاره، د کابل هوتخېلو سیمه کې اریانا چاپخونې ته ور روان وم. کله به په چاپخونه کې کاغذ نه و، کله به کاریگر نه و، کله به برېښنا نه وه او کله به نورې گڼې ستونزې وې، خو فرهنگي ولولې، دا ټولې ستونزې له موږه هېرولې، ددې

تر څنګ سیاسي وضعه هم ډېره وېروونکې وه، داسې اټکل کېده، چې د ډاکټر نجیب الله حکومت به نسکور شي او په کابل کې به یوه سخته گډوډي رامنځته شي، اریانا چاپخونه دا مهال په افغانستان کې یوه ډېره لویه او مجهزه چاپخونه وه خو د کاغذ د کمښت له ستونزې سره مخ وه، که نه خو دا چاپخونه دومره مجهزه او سمباله وه، چې د ورځې یې هم یو کتاب چاپولای شو. موږ چې د افغانستان حالت ښه درک کړی

و او د راتلونکي اټکل موهم کولای شو، نو تر وروستي بريده موهمه کوله، چې کتاب شي، که څه هم په چندان نښه کاغذ نه وي، سره له دې چې دا کتاب موږ د دولت په لگښت نه چاپوه او خوشال فرهنگي ټولنې چاپوه، خو بيا هم که پخواني حالات او امکانات وای، تر دې نښه چاپېدلای شو. پر کتاب مې ډېر بېړنۍ او ضربتي کار وکړ او د ۱۳۷۰ل کال پر وروستيو شپو ورځو؛ مخکې تر دې چې کابل ته د جگړو فصل راوړسي، چاپ کړ. دا نوزما په فرهنگي ژوندانه کې د ډېرې خوښۍ يوه ورځ وه. د ۱۳۷۱ل کال د ثور تر (۲) مې نېټې وروسته، په کابل کې جگړې پيل شوې، بيا نو د دې چاپخونې نښه او نښه چا ونه ليدله، څه چې يې درلودل، ويجاړ، لوټ او پر پاکستان وپلورل شول. دا د دې اثر د لومړي چاپ داستان و. په کابل کې دا مهال زما او زموږ د نورو ليکوالو په زيار اکثره چاپ اثار، دا او دېته ورته داستان لري. له دې کيسې څخه مې هدف دا دی چې زموږ په هېواد کې فرهنگي کار، هغه هم د جگړې پر مهال او د جگړه نسل د واک په بهير کې، څه اسانه خبره نه ده. اوس چې د خداي (ج) په فضل په هېواد کې د چاپ امکانات او تخنيکي چارې اسانه شوي، موږ بايد پخوانی محروميت او اوسنی ضرورت دواړه خړوب کړو، خپل ټول هغه اثار چې هنري، تاريخي، کلتوري، علمي او نور ارزښتونه لري، بيا له

سره چاپ او د مرگ له خطر وژغورو، اوس د کمپیوټر او انټرنیټ زمانه ده، له دې تخنیکي امکاناتو، چې اوس هم موږ گټه نه پورته کوو، نو بیا خو باید ځان په مړو او ویدو قومونو کې حساب کړو او مرگ ته خپله پښې وغځوو. یو ځل چې د کمپیوټر او انټرنیټ خپو ته یو اثر ورسېد، بیا یې نو د مرگ قاصدان په اسانۍ نه شي وژلای، نو موږ باید د زمانې له همدغه رمز او امکان څخه گټه پورته کړو، ځکه خوزه دا کتاب او نور کتابونه د همدغه رمز په رڼا کې، نه یوازې دا چې بیا له سره چاپوم، بلکې سي ډي گانو کې یې هم ثبتوم او د انټرنیټ په څپو کې یې بېلابېلو وېبپاڼو ته هم ورسپارم، چې د مرگ له بلا څخه وژغورل شي.

دا چې دا اثار به څومره زموږ اوسني او راتلونکي نسل ته گټور وي او زموږ ټولنې ته به یې گټه څه وي، دا قضاوت به لوستونکو ته پرېږدم، زه اوس خپل مسولیت رفع کوم، قضاوت د لوستونکو کار دی او زه ځان ته د چا په قضاوت کې د مداخلې حق نه ورکوم، نو د یو ساده یا مبتدي لیکوال په توگه دوامه وایم، چې د خپل تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري خلا نه شم زغملای، زموږ اوسنی فرهنګیالي پښتانه ته په کار دي، چې د تېر او راتلونکي نسل ترمنځ کلتوري پل

وغځوي او د پوهې په دې زمانه کې کلتوري خلا ته اجازه ور
نه کړي.

د همدې ارمان په ارمان
پوهندوی محمد اسمعیل یون
ارگ- د جمهوري ریاست ودانۍ
کابل- افغانستان
۱۳۸۷ ل کال، د سلواغې ۷مه

سريزه

څرنگه چې ټولو ته څرگنده ده، د هېواد يو شمېر روښانفکرانو او فرهنگيانو په شعوري هڅه او هاند، د ۱۳۲۹ لمريز کال د عقرب مياشتې پر (۲۵) نېټه د خان علين مکان لوی خان، خان خوشال خان خټک فرهنگي ټولنه (د خوشال فرهنگي ټولنه) د ډېرې شاندارې غونډې په ترڅ کې په انټرکانټيننټال هوټل کې پرانستل شوه.

له هغه وخته راهيسې دا دی څه کم يو کال تېرېږي. په دې زماني واټن کې خوشال فرهنگي ټولنې نه يوازې په هېواد کې خپل ملي هویت وځلاوه، ټولنيز بنسټ يې پياوړی شو، بلکې په داسې عملي فعاليتونو يې لاس پورې کړ، چې کولی شو، د هېواد د فرهنگي تاريخ يوه ځلانده پاڼه يې وبولو. د ۱۳۲۹ ل کال تر عقرب مياشتې وروسته د کامل مومند په ياد علمي-ادبي سيمينار جوړ شو، د لوونو فصل شعري جونگ چاپ شو، د استاد اولمير تلين په درنښت غونډه جوړه شوه، د گل او غزل سندريز پروگرام د لومړي ځل لپاره ثبت شو، د فرهنگي ټولنې هنري ډله جوړه شوه، د هېواد د پياوړي شاعر نصرالله حافظ شپېتمه کليزه ولمانځل شوه، په ځينو تحصيلي او علمي موسسو کې د ټولنې څانگې پرانيستل شوې، د ملي اتل

عجب خان اپريدي سيمينار جوړ شو، د عجب خان اپريدي د سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوه، د نازوانا د زوكړې د درې سوه پنځوسمې كليزې په وياړ علمي ادبي سيمينار جوړ شو، د خوشال خټک پسرلنۍ مشاعره جوړه شوه او يولړ نور ورته کارونه سرته ورسېدل.

او دادی اوس شمشاد مجله (د ټولنې خپرنی ارگان) له چاپه د راوتو په حال کې ده. د محترم استاد کاډميسين عبدالشکور رشاد د اويایمې كليزې د نمانځنې لپاره هلې ځلې روانې دي او د عبدالقادر خان خټک په باب د يولوی سيمينار د جوړېدو لپاره کارونه پيل شوي دي.

د خوشال فرهنگي ټولنې د کلني پلان له مخې يو هم د نازوانا د درې سوه پنځوسمې كليزې په وياړ د علمي-ادبي سيمينار جوړېدل او د يوه ځانگړي کتاب په شکل د هغه سيمينار د مقالو چاپول و. د دې سيمينار د جوړېدو لپاره مخکې تر مخې کار پيل شو د ټولنې اکثرو غړو خپلې هڅې ونه سپمولې، بنایسته ډېرو فرهنگي دوستانو او پښتو پالونکو، چې نومونه يې وروسته راوړم، له موږ سره مادي او معنوي مرستې وکړې، خو زما د ډېر پرکاره استاد، د پښتو د خدمت او پالنې د عملي او نظري ډگر لوی اتل او يا هم زموږ د يوه ليکوال خبره ((زموږ ژوندۍ اکاډمي)) محترم (زلمي

هېوادمل) منډو رامنډو او هلو ځلو غوڅ او ټاکونکي رول ولوباوه، دی نه یوازې د مادي امکاناتو د برابرۍ لپاره کوڅه پر کوڅه او کور پر کور ګرځېدلی دی، بلکې د مقالو د تنظیم لپاره هم په لیکوالو پسې ستړی شوی دی. استاد هېوادمل ماته ویلي و، چې ددې کتاب تدوین او چاپ ستا پر غاړه دی، خو په دې برخه کې ده دومره کار سرته ورساوه، هغه د چا خبره ماته یې تیاره مړۍ په خوله کې راګرځه.

دا سیمینار د ۱۳۷۰ل کال د میزان د میاشتې پر ۱۷مه نېټه د کابل پوهنتون د علمي شورا تالار کې د سهار پر نهه نیمو بجو پیل او د ماسپښین پر دوو بجو پای ته ورسېد. د سیمینار کار د قران کریم د څو مبارکو ایتونو په تلاوت سره پیل شو، تر ویناوو او پیغامونو وروسته لیکوالو خپلې مقالې ولوستلې. د سیمینار په وروستۍ برخه کې یوه ازاده مشاعره وشوه او د ټولنې له خوا څو ټوکه کتابونه، د سیمینار پر برخوالو ووبشل شول. څنگه چې ټول پوهېږي، د خوشال فرهنگي ټولنه یوه غیر سیاسي، غیر دولتي او غیر ګوندي ټولنه ده، یوازینی تکیه یې د خپل هېواد پر فرهنگپالونکو او پښتو پالونکو ده، نو د مالي امکاناتو په برخه کې هم پر همدوی تکیه کوي، نو که ددې کتاب په ځینو مقالو کې څه لنډون شانتنه راغلی وي، هغه به یوازې د ټولنې د مالي امکاناتو له کبله وي.

دلته ضروري بولو، د هغو بناغلو له مرستو څخه يادونه او
مننه وکړو، چې ددې سيمينار په جوړولو او د کتاب د چاپ
لپاره يې له موږ سره کړې دي. ددې فرهنگپالونکو نومونه او د
مرستو څومره والی په لاندې ډول دی:

۱- محترم حاجي بابک کندهاري يو سلو پنځوس زره
افغانۍ.

۲- محترم حميد جان قادري، د قادري شرکت رئيس سل زره
افغانۍ.

۳- محترم هريش کمار کندهاري شل زره افغانۍ.

۴- محترم دوکتور شاه محمد (په کابل کې د پښتونخوا
سټيوډنټس ارگانيزېشن (P.S.O) د سازمان مشر) شل زره
افغانۍ.

۵- محترم عمر معروفې لس زره افغانۍ.

۶- محترم فدا محمد خوار يکښ لس زره افغانۍ.

۷- محترم احسان ارينزي څلور زره افغانۍ.

۸- محترم بسم الله حقمل دوه زره افغانۍ.

۹- محترم علي محمد رسولي دوه زره افغانۍ.

۱۰- محترم انجنير گلاب دوه زره افغانۍ.

۱۱- محترم جلات خان حکمتي دولس سوه افغانۍ.

۱۲- محترم پوهندوی شېراحمد گرديوال زر افغانۍ.

۱۳- محترم پوهنمل اصف بهاند زر افغانی.

۱۴- دکابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصلینو ټولې درې زره افغانی.

اوس چې زه دغه سريزه لیکم، خوشال فرهنگي ټولنې په یو بل نوبت لاس پورې کړ، هغه د خوشال فرهنگي ټولنې په چوکاټ کې د یوې طبي څانگې پرانیستل دي. په دې څانگه کې د کابل طب انستیتیوت د (۳۰۰) تنو په شاوخوا کې محصلینو او استادانو غړیتوب واخیسته، سره له دې چې یو شمېر لنډ فکرانو د دې څانگې د جوړېدو د مخنیوي لپاره خپل لنډ فکره هویت په ډاگه څرگند کړ، خو له نېکه مرغه د کابل طب انستیتیوت د نوبتگرو محصلینو د پرله پسې هلو ځلو او کوښښونو له کبله، د هغو ټولې هڅې له ناکامۍ سره مخامخ شوې او د دې څانگې افتتاحیه غونډه په داسې شاندارو مراسمو او احساساتو سره پرانیستل شوه چې حتی تصوری یې نه کېده.

په دې مجموعه کې درې پیغامونه، دوه ټوټې شعرونه او یوولس مقالې راغلې دي. په مقالو کې ځینې مشخصې د نازو انا د فرهنگي او ملي ژوند د بېلابېلو اړخونو په څېړنې او تحلیل پورې اړه لري او ځینې نورې مقالې د هوتکو د ملي او

فرهنگي غورځنگ په ارتباط ليکل شوې دي، چې د ځينو رېږو
په حل کې مرسته کولی شي.

د خوشال فرهنگي ټولنه هيله لري، چې ددې مجموعې
مقالې به د هوتکي دورې د فرهنگي او ملي کارونو له
خپرونکو سره مرسته وکړي.

په پای کې زه دغه مجموعه خپلې فرهنگي ټولنې ته ډالۍ
کوم او هيله لرم چې زما دا هاند او هڅه د فرهنگ د يوې پيڅې
په رڼولو کې د خپرونکو په درد ولگي.

په ډېر درنښت

له پښتو، پښتونولۍ او انسانيت نه په ډکو ولولو
اسماعيل يون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې
محصل

د نازو انا د زوکړې د درې سوه
پنځوسمې کاليزې په غونډه کې د خوشال
فرهنگي ټولنې د رئيس وينا

درنو پوهانو، مېرمنو او ښاغلو!

د خوشال فرهنگي ټولنه له خپلې اساسنامې سره سم د هېواد د علمي، فرهنگي او ټولنيزو شخصيتونو د کارنامو او خدمتونو د نمائځنې لپاره علمي او فرهنگي غونډې جوړوي. دا زموږ ملي وجيبه ده، چې د فرهنگ د رښتينو خدمتگارانو درناوی وکړو او هغو تاريخي شخصيتونو ته، چې د ملي فرهنگ د غني کولو په برخه کې يې ونډه اخيستي ده، د عقيدت ګلونه وړاندې کړو.

د نن ورځې علمي غونډه د نازوانا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې کاليزې په يوار جوړه شوې ده. په دغه علمي غونډه کې به د افغانستان د سياسي، ټولنيز او فرهنگي تاريخ پر بېلابېلو خواو رڼا واچوله شي، ګوندې د تاريخ په هېنداره کې موږ افغانان خپل صلاحيتونه، خپل ملي کرکټر، خپلې برياوې او خپلې نيمګړتياوې يو ځل بيا له نظره تېرې کړو، تاريخ موږ ته اجازه نه راکوي، چې د حقارت عقده ولرو، پرځان باور له لاسه ورکړو او تورې تيارې په خوب کې ووينو. افغانانو له پاریس څخه نيولې تر ډهلي او بنگاله پورې په اداره، سياست او فرهنگ کې ستره ونډه اخيستي ده. سره له دې، بايد وويل شي، چې د افغانانو په تاريخ کې له قلم څخه د تورې نقش زيات وو، دوی له مغزو څخه هغومره کار نه دی اخيستی لکه څومره يې چې له خپلو مټو څخه اخيستی دی. د

پښتنو په باره کې دا خبره ډېره مشهوره ده، چې وايي: پښتانه يې په توره گټي، په سياست يې بايلي. که چېرې د اسيایي ملتونو سياسي تاريخ ته په ځير وکتل شي، نو دلته سياسي فلسفي او سياسي ايډيالونو چندانې انکشاف نه دی کړی. په پښتنو مشرانو کې شېرشاه سوري، خوشال خان خټک، افضل خان (د تاريخ مرصع مولف)، ميرويس هوتک، احمد شاه بابا، سيد جمال الدين افغان او محمود طرزي د لوړې سياسي پوهې خاوندان وو، دوی د خپل قام د لوړتيا لپاره له ځانه سره ايډيالونه درلودل او د قامونو د عروج او زوال علتونه يې پلټل. له بده مرغه، د پښتنو د سياسي مشرانو نظريې په ځانگړي اثر کې نه دي راغونډې شوې او په انتقادي توگه نه دي تحليل شوي.

درنو پوهانو او د فرهنگ مينه والو! دن ورځې علمي غونډه د فرهنگيانو له نظره خاص ارزښت لري: لومړی دا چې نازوانا د ميرويس خان هوتک موره او د هغه ستر تاريخي شخصيت په پالنه کې مهم نقش لري. دوهم دا چې نازوانا يوه شاعره وه او د شعر دېوان يې درلود. درېيم دا چې نازوانا يوه مېرمن وه او دا د ټولو فرهنگيانو انساني وظيفه ده چې د ښځو له حقوقو څخه په کلکه ملاتړ وکړي. که چېرې د يوې ټولنې نيمایي نفوس په ټولنيز فعاليت کې له ونډې اخيستلو څخه

محروم شي، نو دا به يوه لويه فاجعه وي. د ښځو ښوونه او روزنه سربېره پر دې، چې يوه انساني او عاطفي مساله ده، د ټولنيز پرمختګ يو نه بېلېدونکې موضوع هم ده. تجربې ښودلې ده چې تعليميافته مېرمنې د ماشومانو په روزنه کې اساسي نقش لري. همدارنګه په کومه ټولنه کې، چې د تعليميافته ښځو شمېر زيات وي هلته د نفوسو د ډېروالي پر اېلم هم ترزياتي اندازه کنټرول کېدی شي.

خوشال فرهنگي ټولنه، د خوشال بابا تعليماتو ته په وفادارۍ سره، د نجونو تعليم او تربيه ته خاص اهميت ورکوي. خوشال بابا په خپل اثر (دستارنامه) کې د نجونو ښوونې او روزنې ته خاصه پاملرنه کوي او وايي، لکه څنګه چې د زامنو تربيت لازم دی، لوني لا حقدارې دي. خوشال بابا د نجونو لپاره جلا تعليمي نصاب ټاکلی دی، چې په هغه کې ديني علوم، د منزل تدبير او اجتماعي سلوک ته ځای ورکړ شوی دی.

که چېرې پښتني کلتور په ژوره توګه مطالعه شي، هلته به د ښځو مقام او ونډه د يوه څرګند حقيقت په توګه ځان ښکاره کړي. د پښتنو په هنري فرهنگ کې د ښځو ونډه ډېره زياته ده. ويل کېږي چې د پښتو د فولکلوري ادب زياتې بېلګې د ښځو ايجاد دي، په ليکنې ادب کې هم د يو شمېر ښځو نومونه ثبت

شوي دي، چې شعرونه يې ويلي دي او داستانونه يې ليكلي دي. نازو انا هم د هغو مېرمنو له جملې څخه ده، چې په ادبي تاريخ کې يې نوم راغلی دی. که څه هم د مېرمن نازو د شعر دېوان لاس ته نه دی راغلی، خو ددې د شعرونو له دوو بيتونو څخه چې په پټه خزانه کې راغلي دي، داسې ښکاري چې نازو انا د لوړې ادبي قريحې خاونده وه. هغه دوه بيتونه دا دي:

سحرگه وه د نرگس ليمه لاندۀ
خاڅکي خاڅکي يې تر سترگو خڅپده
ما وې څه دي ښکليه گلۀ ولې ژاړې؟
دې ويل ژوند مې دی يوه خوله خنډيده.

دغه شعر د تصوير، تمثيل، لفظي صنايعو او د مضمون د نوښت له پلوه د پښتو ژبې کلاسيک اثر بلل کېږي. له دې شعر څخه دا هم څرگندېږي، چې ددوه په لوديږه برخه کې يو ځانگړی سبک د پوځوالي درجې ته رسېدلی و او د شاه حسين هوتکي په دربار کې هم دغه سبک پالل کېده. که چېرې د روښانيانو عرفاني اشعار، د خوشال خټک او رحمان بابا شعرونه د هغه عصر روح و بولو، نو د مېرمن نازو

شعر هم د هغه عصر په چوکاټ کې لوېږي او کومه نادره ادبي
پدیده نه ګڼله کېږي.

درنو پوهانو او فرهنګیانو! د خوشال فرهنګي ټولنې
په علمي غونډو کې تراوسه پورې ډېرې تحقیقي مقالې
لوستل شوي دي. زموږ غونډې یوازې تجلیلي او تشریفاتې
بڼه نه لري، سره له دې که ددغې فرهنګي ټولنې ځینې غړي د
راتلونکو سیمینارونو او سمپوزیمونو د ماهیت په برخه کې
کوم وړاندیز لري او یا غواړي چې د کار په سبک کې بدلون
راشي، خپلې نظریې دې په لیکلې توګه لارښودې شورا ته
راولېږي.

په پای کې درنو پوهانو ته بلنه ورکوم، چې خپلې علمي
تحقیقي مقالې واوروي. د فرهنګ په چارو کې ستاسود
بریالیتوب په هیله.

په درناوي

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روحي

د خوشال فرهنګي ټولنې رئیس

د نازو انا د زوکړې د درې سوه پنځوسمې
کاليزې د نمانځنې په مناسبت، د ښوونې او
روزنې د وزيرې مېرمن معصومي عصمتي
(وردگ) وينا

د رنو پوهانو، محترمو حاضرینو او ښاغلو راغلو!

خوشاله یم، چې د افغانستان د روښانفکرو ښځو او میندو
په نیابت د یوې داسې توریالۍ او فرهنګیالۍ افغانې مېرمنې
د زېږېدو د درې سوه پنځوسمې کاليزې په دې درنه غونډه کې
برخه اخلم، چې نوم به یې د افغانستان ملي او فرهنګي تاریخ
تل په ځلانده تورو خوندي وساتي، دا مېرمن نازو انا ده.

مېرمن نازو انا نه یوازې له دې جهته د درناوي وړ ده، چې دا
یوه فرهنګي ښځه وه او په پښتو یې شعر وایه، بلکې له دې
امله هم د درناوي وړ ده، چې د میرویس نیکه غونډې یو لوی
شخصیت یې په ملي او وطني روحیه وروژه. میرویس هغه
څوک و، چې د دولسمې هجري پېړۍ د دوهمې لسیزې په
وروستیو کلونو کې یې د خپل ټاټوبي د ازادۍ او د خلکو د
نجات لپاره ملي او ولسي هلې ځلې پیل کړې، خو په پای کې

خپل مقدس مرام ته ورسېد او په کندهار کې يې د يوه ملي حکومت بنسټ کېښوده. ترده وروسته يې په کورنۍ کې هم د غسې مشرۍ د دولسمې هجري پېړۍ تر دويمې نيمايي پورې دوام وموند.

سره له دې چې د نازو د کورنۍ د تسلط او حکمرانۍ دوره لنډه وه، مگر په سياسي، اجتماعي او فرهنگي ساحو کې يې مثریت ډېر څرگند و او د افغانانو په سياسي او اجتماعي ژوند کې يې د يوه داسې تحرک زېري رازرغون کړ، چې د دوی د پاچهۍ تر ختمېدو لږ وروسته په سيمه کې د افغانانو اقبال ستوری په ځلېدو شو او لوی احمد شاه بابا د افغانستان د لويې امپراتورۍ د بنسټ ډبره کېښوده او د يو پياوړي افغانستان د جوړېدو په لاره کې يې متين ګامونه پورته کړل. د نازو انا کورنۍ سربېره پر خپل ملي او سياسي هويت يوه فرهنگي کورنۍ هم وه. خپله نازو انا او ددې زوی ميرويس نيکه، لمسی شاه حسين هوتک او لمسی مېرمن زينبه د پښتو ژبې شاعران وو. دوی د شاعرۍ تر څنگ شعر دوستان او فرهنگ پالونکي هم وو. په خاص ډول د شاه حسين هوتک پاچهۍ دوره د افغاني فرهنگ د ودې په پروسه کې د عطف ټکي دی.

د دوی په شاهي قصر کې د ادبي دربار موجودیت او په دې دربار کې د شاعرانو، ادیبانو او عالمانو راټولېدل ددې کورنۍ د علم دوستۍ او فرهنګ دوستۍ ښکاره ثبوت دی. سره له دې چې ددې کورنۍ د حکومت تر سقوط وروسته د دربار ډېر زیات اثار له منځه ولاړل، خو څه چې را پاته دي، هغه هم خورا غنیمت اثار دي او اوس د همدغو محدودو راپاتو اثارو پر استناد موږ د خپل فرهنګي او ادبي تاریخ اساسات بنا کوو. د کندهار د هوتکو پاچاهانو دغو فرهنګي او ملي هڅو ته د احترام سرونه ټیټوو.

دغسې چې د میرویس خان هوتک تر مشرۍ لاندې د کندهار د ولسونو ملي غورځنګ د افغانانو د ملي تاریخ یو ښکلی فصل دی. دغه ډول د ده د زوی شاه حسین هوتک په دربار کې را منځته شوی ادبي غورځنګ زموږ د ادبیاتو په تاریخ کې خپل لوړ مقام لري. د نازوانا د شخصیت یو بل بعد دادی، چې مورخینو دا مېرمن ډېره زړوره، بهادره او د سخاوت او شجاعت خاونده مېرمن توصیف کړې ده. موږ نازوانا د افغانستان د ښځو نهضت په تاریخ کې د څو بعدي شخصیت خاونده مېرمن ګڼو.

ددې مېرمنې شجاعت او مېړانه دومره وه، چې په خپل وخت کې یې له خپل پلرني ټاټوبي څخه بریالۍ دفاع کوله او په

سځاوت کې هم زيات شهرت لري. تردې چې فکري او هنري
استعداد يې تردې حده و، چې په پښتو ژبه يې د شعر دفتر له
ځانه په يادگار پرېښود.

درنو پوهانو او گرانو حاضرينو !

زه د نازو انا ملي، اجتماعي او فرهنگي کارنامو ته د احترام
د وړاندې کولو ترڅنگ د خوشال له فرهنگي ټولنې څخه د زړه
له کومي مننه کوم، چې ددغې فرهنگيالي او توريالي افغاني
مېرمنې د نامه د راژوندي کولو او ددې هڅو ته د درناوي په
منظوري دغه درنه غونډه جوړه کړې ده.

د نازو انا کارنامې دې تل د افغاني ميندو سر مشق وي
ستاسو له توجه تشکر.

پیام شورای سراسری زنان به مناسبت سه صد و پنجاهمین سال تولد نازو انا

(۳۵۰مین) سالروز تولد مادر گرامی وطن مېرمن نازو را از نام هر مادر و خواهر هموطن گرامی میداریم. کاملاً بجاست که پس از گذشت (۳۵۰) سال باز هم خاطره پرشکوه مادر نامدار کشور بالوسيله مردم قدر شناس ما بصورت شایسته تجلیل میگردد، زیرا نقش اجتماعی و خانواده گي این خانم رسالتمند در آن سطح پر عظمت قرار دارد که هموطنان مادر برابر همت والا، سخاوت، شجاعت و طبع والای ادیبانه اش سر تعظیم فرود میاورند. هم او بود که در دامن پر محبت و پاک مادرانه اش فرزندان راد مردی را که در راه وحدت و همبستگی مردم ما همت گماشتند و مردم را از شر ظالمین نجات دادند پرورش داده نام پر او اژه میرویس نیکه راحتی هر طفل از این سرزمین با عزت و احترام بزبان میاورد و نقش میرویس نیکه در تامین وحدت ملی و نجات مردم افتخار بزرگی است برای همه ملت پنبستون و بخصوص برای مادرش که همه ارزویش از او ان تولد پسرش همین بود که او کارهای بزرگ و مثمري را برای مردمش انجام دهد و مېرمن نازو همه نیروی مادرانه اش را در تربیت چنین فرزندی

بکار بست و مادر چنین فرزندی نیز شد و برای یک مادر افتخار بزرگتر ازین نمیتواند و جود داشته باشد، مېرمن نازو انا در همه امور خانواده گی زنه با فهم، باتقوی و شجاعی بود که مدبرانه امور خانواده گی اشرا تنظیم میکرد.

دوستان محترم!

خوبست که زن افغان را در نمونه زنان ناموری چون مېرمن نازو مطالعه کرد. او اگر از یک سو مادر خوب و نمونه بود از جهت دیگر نقش پر بار اجتماعی اشرا نیز صمیمانه درک میکرد او هم در میدان نبرد و هم در ساحه قلم مطمین و استوار قدم برمیداشت، و در عین زمان قلب روف و مهربان یک زن را نیز در کمال صداقت با خود داشت. سخاوت و مهربانی او در ان حدودی بود که منزل او مهمانخانه کلیه مسافرین بود که از محل زندگی اش عبور میکردند و پیوسته از فقر او نیازمندان دلجویی مینمود و برایشان نان و لباس تهیه مینمود اینها همه خصایل خوب انسانی این زن دلاور است. طبع ولای ادیبانه او در کلام شریین او تجلی خوبی دارد و افکار عالی، فلسفی او را منعکس میسازد، دیوان مناجاتی او در بر گیرنده دو هزار بیت است و این بیانگر طبع شعری بزرگ اوست.

همه گفته ها و مطالبی که در وصف مېرمن نازو گفته شد کافی است که او را در سطح یک انسان ارزشمند و با تمکین مورد احترام همه بسازد و این مسئله خیلی قابل اهمیت است زیرا از یکطرف او به حیث یک شخصیت مستقل از همه خصائیل علی انسانی بر خوردار و مورد احترام است و از جانب دیگر او نمونه خوبی از یک زن افغان بمثابة مادر و پرورش دهنده نسل آینده بشمار میرود.

دوستان گرامی !

ما در حالیکه اقدام بجا انجمن فرهنگی خوشال که پس از قرنهای متولی به منظور تجلیل از یک زن قهرمان همت گماشته است با حسن توجه استقبال مینمایم.

ارزو مند یم که این اقدام بزرگ آغاز کار باشد تا همه انجمن های فرهنگی رسالت بزرگ خویش را در قبال زنان و مادران وطن درک نمایند و با معرفی چنین زنان از یکطرف مردم با چنین شخصیت ها آشنا میگرددند و از جانب دیگر این امر ثابت میگردد که در کنار هر شخصیت بزرگ یک مادر رسالتمند قرار دارد و تاکید این امر باعث میگردد تا روان جامعه در برابر کمک به تقویت جنبش زنان آماده گردد.

یکبار دیگر از کار بس نیکوی انجمن فرهنگی خوشال اظهار سپاس مینمایم و در عین زمان با در نظر داشت

محدودیت بود جوی شورای زنان مبلغ نا چیزی را که حاوی
(۵۰۰۰۰) افغانی است جهت نشر کتاب مپرم نازو به این
انجمن اهدا مینمایم، و انتظار چنین برگزاریهای را در آینده
نیز داریم.

پوهنمل عبدالخالق رشید

د نازو انا ژوند ، سخاوت ، شجاعت او شاعري

((زما مور ماته د لویو کارو د انجام وصیت کړې دی
زه باید زیار و باسم چې د مور وصیت پر ځای کړم او له
خدای (ج) څخه توفیق غواړم)) ((میرویس نیکه))

زموږ د خلکو د تاریخ په پاڼو کې که له یوې خوا د نارینه
اتلانو نومونه تلپاتې شوي، مگر له بلې خوا دا ننېښې نښانې هم
شته، چې د همدغو نارینه وو تر څنگ د اتلو ښځینه وو نومونه
هم تلپاتې دي او درناوی یې په هم هغه اندازه دی، لکه د
نومیالیو نارینه وو. وایي چې په عباسي واکمنانو کې تر
هارون الرشید وروسته مامون الرشید د خپل عصر زبده
روزگار واکمن شو، دده ددغې لویۍ او پوهې یو سبب دا و،
چې دی د یوې نومیالۍ خراسانۍ مېرمنې مرجیلې زوی و،
هغې دی په پوره تقوا او سپېڅلتیا سره وروژه، ځکه نو په

خپل عصر کې یو نه ماتېدونکی او پر ځان ډاډمن واکمن شو،
د مامون په روزنه او پالنه کې د هغه د مور مرجیلې خراسانی
ونډه څرگنده وه.

د هند د مغولي لړۍ د بنسټوال ظهراالدين محمد بابر د
پاچاهۍ د لویۍ اوډه ته د لویو ویاړونو د بښلو په ترڅ کې دده
د پښتني مېرمنې بي بي مبارکې نوم او هلې ځلې په تاریخي
لحاظ د یادونې وړې دي، همدغه پښتنه مېرمن وه، چې د یوه
ځانگړي تاریخي نزاکت له مخې یې د بابر غوندې لوی واکمن
مړی سره له دې چې په هند کې ښخ شو له هغه ځایه د شېرشاه په
عصر کې راویوست او دلته یې په کابل کې په اوسني بابر بن
کې چې په ((هغه وخت کې د حضرت رسول(ص) په قدم گاه
باندې مشهور و)) (۱) خاورو ته وسپارل شو. د بابر ښخول په
کابل کې د هغې سیاسي او تاریخي ځیرکۍ نتیجه وه، چې
زموږ د دغې نوميالۍ پښتنې په هغو تاریخي شرایطو کې
ورپام شو، چې په هغو شرایطو کې یې په سیمه ییز او ملي
لحاظ ستر اهمیت درلود.

په همدې شان زموږ د هېواد په تاریخ کې درېیمه تلپاتې
ښځینه څېره، چې زموږ د لیکنې اصلي موضوع هم د هغې
ژوند، تقوا او سپېڅلتیا ده هغه زموږ د ملي مشر او ملي
لارښود میرویس خان مور (نازوانا) ده. نازوانا د توخیو د

خانگي د نوميالي مشر سلطان ملخي توخي لور وه، سلطان
ملخي هغه نوميالي مشر و، چې د هند د مغولي واکمن محي
الدين اورنگ زېب په عصر کې يې له غزني تر جلد که په بشپړه
خپلواکۍ سره حکومت کاوه او د اورنگزېب د عصر په نامتو
کسانو کې يادېده (۲).

نازو انا د همدغه ملي مشر او واکمن په کاله کې پر ۱۰۲۱ هـ
کال وزېږېده، په همدغه واکمن کاله کې يې د هغه وخت له
شرایطو سره سمې ديني زده کړې لکه چې دود وې، سرته
ورسولې، نازو په خپل عصر کې په رښتيا هم د يوه پښتون
مشر د کاله روزنه په بشپړه توگه واخيسته او ځان يې په تمامه
مانا په ښځينه جامه کې داسې عيار کړ، چې هم د رزم شوه او
هم د بزم، داسې چې:

نازو انا د يوې سپېڅلې پښتنې مېرمنې په توگه:
نازو د لوی حکمران سلطان ملخي توخي لور وه، کرم خان
نوموړې پښتنه پغله د خپل زوی ښالم خان لپاره وغوښته او
هغه يې وکړه او د ښالم خان د کاله مېرمن شوه، هغې له خپل
ناوي توبه بيا تر زړه بوډۍ توبه د خپل کاله چارې لکه د يوې
رښتینې پښتنې په شان سمبال کړې، هغې په لومړي گام کې د
خپلو اولادونو په روزنه کې ډېره ښه ونډه واخيسته، دا ځکه
چې دا کار په کورني چاپېريال کې د يوې مېرمنې له اساسي او

مهمو دندو څخه گڼل کېږي، نازو انا چې د دواړو خاني کورنيو د پايښت پوښتنه ورسره وه دغه کار ته په دوه لحاظه په جدي توگه متوجه شوه. يو په دې لحاظ چې هغه په داسې چاپېريال کې اوسېده، چې د هغو ناسته ولاړه، راشه درشه دا يوادونو د واکمنانو په سطحه وه. هغه هم د داسې ايوادونو له واکمنانو سره چې هغو د ايران او هند په پرتمينو دربارونو کې د شان او شوکت ډمامې په هغو شپو ورځو کې گرمې کړې وې، چې د لويديز له پرتمه ډکه درباريان هم د هغو دربارونو جاه جلال ته گوته په غاښ وو. نازو انا له داسې حالاتو او داسې راشه درشه سره او د هغې خسر گنۍ او پلار گنۍ د داسې ناستو پاستو واکمن پښتانه وو. ځکه نو هغه په شعوري توگه ترهر څه لومړی دې ټکي ته ځير شوې وه، چې دا بايد خپل اولادونه څه ډول او څه ډول شرايطو لپاره وروزي. دا هغه اصل و، چې نازو انا يې ناچاروله، چې د يوې دراکې پښتنې په توگه بايد هغه ته ځير وي او هغه ته بايد تياري ولري.

دويمه مهمه مسئله، چې هغه د نازو انا لپاره ددې سبب شوه، چې بايد د خپلو اولادو روزنې ته ملا وتړي، هغه د هغې هغه خوب ليدل وو، چې د هغه په ترڅ کې د پښتنو درانه بزرگ او منلې خبرې بېټ نیکه دې ته هغه وخت چې ملي مشر ميرويس خان وزېږېده وويل: ((دا زوی ښه تربيت که چې لوی

شي، لوی کارونه به وکا او په زیارت د بیت الله به ځان مشرف
کا او له نسله به یې پیدا شي بادشاهان چې دین به روښانه
کا)) (۳)

همدا وجه وه، چې نازو انا خپلو اولادونو ته په اوداسه شدي
ورکولې او هڅه یې کوله چې هغوی باید پر مادي شته والي
برسېره داسې انسانان شي، چې په معنوي ارزښتونو یې هم
خلک او د هغو فکرونه پېړۍ پېړۍ روښانه او ویاړمن وهڅول
شي. نازو انا خپل مشر زوی حاجي میرخان همداسې لکه چې
عصر غوښته کوله او د بېټ نیکه معنوي سپارښتنه وه،
وروزه، میرخان یې د پوهې او زده کړې لپاره وگماره: ((څنگه
چې یې مور په خپله عالمه او پوهه مېرمن وه، زوی یې په شپږ
کلنۍ په روزنه او تعلیم پیل وکړ په یوه کال کې یې د دین ټول
فرائض پرې زده کړل...)) (۴)

نازو انا میرویس نیکه په هغو ټولو خویونو او خصلتونو
پوره وروژه، لکه چې لوی خوشال، مفکر خوشال په خپل نامتو
اثر ((دستار نامه)) کې د دولسم هنر (۵) تر سرلیک لاندې
بیان کړی دی، کله چې موږ د دستارنامې هنر لولو بیا په دې
پوهېږو چې میرویس خان هغه پښتون دی چې د خوشال خټک
ایدیال روزنیز ښوونځی په منځ کې روزل شوی او راپورته
شوی دی. نازو انا د کلمې په رښتیني مانا هغه پښتنه موره ده،

چې په پوره سپېڅلي احساس يې په دغه برخه کې خپله ونډه
په پښتني مينه سرته رسولې ده.

نازو انا په ملي او سياسي څېره کې:

په دې کې شک نه شته په هغو شپو ورځو کې چې نازو انا او
ددې د پلار د واکمنۍ شپې ورځې وې، هغه مهال او هغه وخت
داسې وخت و، چې د افغانانو ملي غورځنگ، هغه غورځنگ
چې د خپل قام تېر تاريخ، تېر برم او عظمت يې بيا را ژوندي
کول، هغه د برياليتوب پولې ته ورنږدې کېده، هغه رنگينه
لاره، چې د روښان او روښانيانو د قربانيو له کربلا څخه د
اکوړې په هسکو او ټيټو کې تر خوشال پورې راوړسېده، هغه
لاره هغه د پټ او خپلواکۍ لاره بايد د پښتونخوا تر لويديزې
پورې رسېدلې وای، ځکه چې د بري سر منزل يې تقديرد
پښتونخوا لويديزه څنډه کړې و، د خپلواکۍ د همدغې
رنگينې ناوې د هرکلي په خاطر په لوی کندهار کې نه يوازې د
پښتنو زلميو هنگامي وې، بلکې په دغو ځان تېرېدونو کې د
پېغلو او ښځو د قربانيو د احساس شور او فرياد د هوتکو په
نارو کې بل ډول انگازې کولې، داسې انگازې چې اوس نو
زموږ لوی اتل جهان پهلوان کروړ هم ورته ځوانېده او د
مخسوري په دغه بريمينه سوبه کې يې د پښتنو بيرغ او چت
ساته نازو انا د همدغه غورځنگ پر ټولو اړخونو باندې

پوهېده او د هغه پر وړاندې يې د قرباني ډگر ته توره په لاس
وردانگل، د پټې خزانې دروند ليکوال محمد هوتک په دې
برخه کې د نازو انا په باب کاږي چې:

((... او مېړه مخې ارتينه وه، چې نارينه يې مېړانه او
شجاعت او سخاوت ته حيران وو. روايت دی چې له سقه
راويانو چې سلطان ملخی د سور غره ته نژدې په جنگ کې
ومړ او حاجي عادل چې د نازو انا ورور و د پلار په انتقام
جنگ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو انا ته پرېښول، په هغه وخت
نازو انا توره په ملا کره او د جنگياليو ځوانانو سره يې کور او
کلاله تراک د دښمنانو وساتل...)) (۲)

بله د يادونې وړ مسئله، چې په پښتني ټولنه کې په ملي
لحاظ ځانگړی ارزښت لري، هغه د قام په منځ کې د ډوډۍ
مارۍ او سخاوت مسئله ده، دغې مسئلې د نازو انا په څېره
کې څرگند او ددې له شخصيت سره تړلي ارزښتونه ځانته
غوره کړي دي. معمولاً دې ځانگړتيا د پښتنو په منځ کې تر
نازو انا دمخه د شېرشاه او خوشال خان په شخصيتونو او
کردارونو کې ځای نيولی دی، د شېرشاه په باب ليکل شوي
چې: ((... ځانگړی لوی پخلنځی يې درلود چې په هغې کې به په
زرهاوو سورو او پلو عسکرو ته خواړه پخېدل او ورکول به،
په دې برخه کې داسې حکم شوی و. که سپاهي دی، که حاکم

دی او که رعیت چې وږی وي او پخلنځي ته راشي باید دلته په خوړو باندې موږ شي. چې له دې ځایه بېرته وږی لاړ نه شي، شېرخان په خپل لښکر کې د فقیرانو او مسکینانو لپاره څو لنگرونه پرانیستي وو، چې خواږه خواږه به پکې پخېدل ددغو لنگرونو ورځنی لگښت پنځه سوه اشرفی وو. (۷)

د نازو انا په باب هم د هغې د سخاوت او ډوډۍ مارتوب خبره په پټه خزانه کې داسې کښل شوې ده: ((ما ته خپل پلار حکایت کا چې نازو انا په مېلمستیا او د غریبانو، مسافرانو په پالنه معرفه وه او هر وخت چې په ژمي به د مسافرانو قافلې راغلې، د نازو انا پر کلايي اړول، په سوو سوو مېلمانه به یې روزل او دوی ته یې ډوډۍ ورکوله، چا چې به کالي نه درلودل. لباس یې ورکاوه او د سخاوت نوم یې له خیره تر کوسانه خپور شوی دی)) دا چې پښتانه تراوسه هغې ته د انا خطاب کوي دا د هغې د ملي څېرې او د قربانۍ د ارزښتونو په خاطر دی، په پښتنو کې هر څوک ((بابا)) کېدی نه شي او هر څوک ((د نازو انا)) په شان له مینې او عاطفې ډک نوم نه شي ترلاسه کولای، ځکه په پښتنو کې ((بابا)) کېدل او ((انا)) کېدل د ټولو افغانانو د فتوا خبره ده.

نازو انا یوه پښتنه ادیبه:

د نازو انا نوم او شعر دومره سره نږدې دي، چې کله د نازو انا نوم او رو تر هر څه دمخه د هغې اوچت شعري استعداد او ادبیه طبعه زموږ مخې درېږي. نازو انا په پښتنو ښځینه شاعرانو کې هغه شاعره ده، چې له شعر څخه یې د ښکلا، ښځینه عاطفې او پښتني صمیمیت تعبیر کېږي. په پښتو ژبه کې تراوسه خورا ډېرو ښځو د شعر او شاعرۍ په برخه کې طبعه ازمويلې، له ډېرو ښځو څخه ډېر شعرونه پاتې دي، مگر په ادبي نړۍ کې یې هڅه دومره توده نه ده. د نازو انا د شاعرۍ په باب په پټه خزانه کې راغلي دي: ((زما پلار هسې ويل: چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتینه وه، چې د خدای تعالیٰ څخه په مناجات یې ډېر اشعار ويل او یو دیوان یې درلود، چې دوه زره بیتونه په کې و او هلته یې ښه نکات ادا کړي وو او داسې یې ويلي وو چې نارینه یې هم نه شي ویلای)) (۹).

د نازو انا څخه د شعر په برخه کې یوه څلوريځه پاتې ده، ددې لپاره چې ددغې څلوريځې په هنري ارزښت پوه شوي وو نو ښه به دا وي چې دلته یې راواخلو:

سحر گه وه د نرگس لیمه لاند
 خاڅکي خاڅکي یې له سترگو خڅېده
 ما ویل څه دې ښکلي گلې ژاړې؟

ده ويل ژوند مې دى يوه خوله خندېده.

د هنر او هنري پديدې په باب يو شمېر پوهان داسې عقیده لري، چې هنر بايد بنسکلی وي او په عين حال کې هنر بايد د اخلاقي روزنې دنده هم په ټولنه کې ترسره کړي، د نازو انا څلوريځه زموږ پروړاندې يوه بشپړه ټولنيزه تابلو، چې تر هر څه دمخه د ټولنې د اساسي توک (فرد) برخليک انځوروي ږدي، دا چې د نازو انا نور شعرونه زموږ په واک کې نه شته، موږ به د هغې د شعر نور ټولنيز ارزښتونه بل وخت ته پرېږدو، خودا بايد ووايو، چې د نازو انا څلوريځه زموږ د ختيزې شاعرۍ د انسان په اروايي سفر کې خپله لاره په پوره او بشپړه انساني وړتيا سره ايستلې شي، زه دلته يو مثال د بنگالي نامتو شاعر او ليکوال ټاگور له گيتا نجلي څخه را اخلم، هغه د همدغه ((گل)) په باب چې د يوې خولې خدا تمه لري وايي: دا کوچنيوتی غوندې گل وشکوه، وايي خله، ځنډمه کوه، نه چې دا گل مراوی او په خاورو ولړل شي.

کېدی شي چې ستا په امېل کې به ورته ځای پاتې وي، خو ته يې د خپل لاس د مېنود په درد سر لورې کړه او ويې شکوه، زه بېرېرم چې زما تر خبرېدو دمخه د نذر وخت تېر نه شي زه دا منم چې رنگ يې ډېر تېر نه دی، خوشبو يې کمزورې ده خو ته د

خپل خدمت کار ځینې واخله او ویې شکوه چې دغه یې وخت
دی. (۱۰)

د ټاکور په هنري کلام کې هم ((گل)) هم هغسې انځور شوی
لکه دنازو انا په څلوریځه کې، دلته هم ((گل)) د یوه نیمه خوا
برخلیک انځور دی او هلته هم، مگر په دواړو انځورونو کې د
هنر وړتیا او شاعرانه نزاکتونه په لوړه شاعرانه او انساني
عاطفې سره خپله اغېزه ښندي. د محتوا په لحاظ موږ دنازو
انا څلوریځې ته ورته خورا زیات شعرونه او هنري ارزښتونه
موندلای شو، د ختیز له نامتو شاعر علامه اقبال څخه هم یو
داسې شعر پاتې دی، چې څو بیتونه یې دادي:

شبی زار نالید ابر بهار
که این زنده گی گریه پیهم است
در خشید برق سبک سیر گفت
خطا کرده بی خنده یکدم است
ندانم به گلشن کی برد این خبر
سخن هامیان گل و شبنم است

دنازو انا د شاعری او ددې د شاعرانه طبعې ډېره مهمه او
څرگنده ځانګړتیا او ارزښتیا داده، چې ددې د شاعری اغېزې
یوازې پردې باندې پای ته ونه رسېدې، ددغې سپېڅلې
شاعري انا د شعر برکت و، چې تردې وروسته ددې اولادونو

په شعوري توگه د شعر له پراخې لمنې څخه ځانونه لرې ونه ساتل، د شجاعت، سخاوت او دولت تر څنگ يې د انسان د ژوند د دغې مهمې پديدې اهميت هم درک کړ او د نازوانا د شعراو شعري طبعي برکت و، چې زموږ له لوی ملي اتل ميرويس خان څخه هم شعرونه پاتې دي، شاه محمود د خپل بري تر څنگ په ټولو سوبو کې نامتو شاعر ريدي خان مومند له ځان سره ملگری کړی و او تراصفهان پورې يې له ځان سره بوت، هوتکي شاه حسين هم په خپله شعر وايه او هم يې دربار له شاعرانو او ليکوالو څخه ډک و دا ښکلی شعر دده دی چې وايي:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تيارو کې د هجران يې له تادور کړم
بېلتانه دې هسې او ښکې راخپرې کړې
ستا د فکر په گرداب کې تل عبور کړم
د فراق پرې مې کښېوت و مړۍ ته
په جهان کې يې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم نابڼاد يم د لبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ان صبور کړم
د بانو غشۍ مې وخور په ځيگر کې
غمازانو په غمو غمزو مهجور کړم

خلک یاد زما د عشق په لېونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کړم
(پټه خزانه ۲۱ مخ)

د نازو انا لور بي بي زينبه د پښتو ژبې شاعره شوه، د هغې د
شاعري او شعرو يلو خبره هم په پټه خزانه کې محمد هوتک
ليکلې ده، د شاهنشاه شاه محمود په مرگ د هغې د غم ویرنه
هغه له سوز او گدازه ډکه ویرنه ده، چې ساری يې په پښتو
ادب کې خورا لږ لیدل کېږي، دغه ویرنه د ملي ماتم یوه ناره
ده، چې د زینبې له خولې راوځي:

رڼ سو چې ورور تېر له دنیا سونا
کندهار واره په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا... (۱۱)

دا چې نازو انا زموږ د پښتنو ښځینه وو په منځ کې د څو
بعدي شخصیت لرونکې ښځه ده، د هغې نوم، د هغې
شجاعت، د هغې سخاوت او بالاخره د هغې شاعرانه احساس
او تپلپاتې عاطفې دنیا زموږ له ژوند او زموږ د ژوند له تاریخ
سره نه شلېدونکې اړیکې لري، د نازو انا خپلواکي او پښتني
پټ هغې مجسمې ته ورته دي، چې د هغې ترڅنگ به افغان

بچی بې له درناوي تېر نه شي. هوتکيانو د افغانانو د
واکمنۍ، فرهنگي شته والي او لوړ افغاني کلتور د استازو په
توگه زموږ خلکو او هېواد ته د سر لوړې نوم او وياړ گټلی دی
او دا ټول د نازو انا د سالمې او سپېڅلې روزنې ثمره ده، ځکه
چې ميرويس خان به د خپلو ټولو برياليتوبونو يو سبب خپله
مور بلله او ويل به يې: ((زما مور ماته د لويو کارو د انجام
وصيت کړی دی زه بايد زيار وباسم چې د مور وصيت پر ځای
کړم او له خداي (ج) څخه توفيق غواړم)) (۱۲)

اخځونه

- ۱- عبدالحی حبيبي، ظهراالدين محمد بابر شاه، کابل
۱۳۵۱ل کال
- ۲- شېر محمد خان تواريخ خورشيد جهان لاهور، ۱۳۱۱هـ ق
کال
- ۳- محمد بن داود هوتک، پټه خزانه، کابل څلورم چاپ
۱۳۵۲ل کال، (۱۰۲) مخ
- ۴- حاجي امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر څرک، پېښور،
۱۳۶۸ل کال.
- ۵- خوشحال خان خټک، دستار نامه، کابل، ۱۳۴۵ل کال
(۶۵) مخ.

- ۲- محمد هوتک، پټه خزانه (۱۰۱) مخ
۷- عباس سروانی، شېرشاهي تاريخ، کابل، ۱۳۵۴ل کال
(۲۷۲ مخ)
۸- پټه خزانه، خلورم چاپ (۱۰۲) مخ
۹- همدغه اثر (۱۰۳) مخ
۱۰- رابندراناته- ټاگور، گيتانجلي، د بېنوا ژباړه، کابل
۱۳۵۴ل کال (۲) مخ
۱۱- پټه خزانه (۱۰۸) مخ
۱۲- حاجي امان الله هوتک، د خپلواکۍ لمر څرک، پېښور،
۱۳۶۸ل کال، (۲۲) مخ.

نصر الله (حافظ)

مخمس

څوک زما د زړه په خوږڅه پوهېده
چې جانان زما له خوانه بېلېده
راپه برخه شول د عمر کړېده
په نصیب مې بېلتانه کړه سوزېده
رود د اوښکو مې گرېوان کې بهېده.

نه یې ومنل زما زاري غږونه
په ژړا مې کړه کانه اشنا غوږونه
که مې لارل تر اسمانه فریادونه
ستورو ووهل زما په غم مخونه
خود یار غوږ ته مې غږ نه رسېده.

د سره اور لمبه زما په زړه شوه بله
شنه ډډوزه مې د دود تله له گوگل
سوزېدم په دغه اور لکه خځله
د فراق چغه زما له خولې وتله

چې په سرو سترگو جانان رخصتېده.

په زړه سخت په هېڅ رنگ نه شو مهربانه
په دې خپله جفا هېڅ نه شو ستومانه
هی توبه شه له دې هسې مسلماننه
چې د غم پېټی وانه خلی له انسانه
ما ژړل ورتنه او دی روانېده.

کور مې وران مال مې تالا ژوند مې تبا شو
چې د عمر وفادار مې بې وفا شو
د گونګي تپوس وزر راته هما شو
هغه څه چې چا ویلي وورښتیا شو
دا چې یم د غم په نم لیمه لامده.

نه پوهېږم چې مړ نه شوم څه بلا یم
چې گل لاره زه ژوندی په دنیا پایم
د هغه ساعت له خوږه به څه وایم
پوښتې څه چې ولې هسې نیمه خوا یم
د غم غر زما په سرو نږېده

لاهو شوی د غمونو په دریاب یم

بې بنياد او بې بقا لکه جباب یم
د فراق د سرو لمبو په سر کباب یم
یم ژوندی کنه د مړو په حساب یم
دي هېر کړي مې د عمر خنډ پده.

پاس اسمان او لاندې ځمکه راته اور شوه
راييداره شاوخوا زما په شور شوه
چې مې چغه د بېلتون د زړه په کور شوه
د کور شپه مې له ناکامه نن په گور شوه
څومره سخت دی له ژوندونه تېر پده.

دواړه سترگې مې لمدې بنکاري په اوښکو
ځای پر ځای په کې تغمې بنکاري د اوښکو
په گرېوان مې هم ولې بنکاري د اوښکو
په ژېړ مخ مې سلسلې بنکاري د اوښکو
کانه هم راسره سم وژر پده.

د هجران خپو اخیستی یم ډوبېږم
لاس و هم پنبې و هم کله خلاصېږم
وارو پار مې خطا شوي دي پوهېږم

چې له دې بلا مې نه شته خلاصېده.

لېونی لکه مجنون ګرځم له غمه
یم لوېدلی مینې ستا له جوش و جمه
په اورو سوزې زما نصیبه کمه
چې یوه شپه مې جوړه نه شوه دمه
په شپه ورځ مې شو په دښتو ګرځېده.

چې رسوا یې راز زما د یارانې کړ
رادوڅاری یې نوی غم د زمانې کړ
رانه بېل یې ګران زما د پیمانې کړ
زما نوم یې سرد هرې افسانې کړ
رقيب خپله په دې کار و شرمېده.

نا ارام چې د پارې په رنگ ته ښورم
د فراق دا اوږد منزل په مخکې ګورم
دین دنیا د یار د مخ په بهر پلورم
بې له مینې هر چې وایي هغه اورم
په سکروټو مې ده ناسته پاڅېده.

راته ياد چې هغه ناز هغه مکز شي
په هغه دم مې برباد واره پر هېز شي
که يې ورک رانه د عشق دست اویز شي
د غرور بې به مې مات او رېز مېز شي
چاته پېښ مه شه په عشق کې ماتېده.

لاس مې څه نيسي طبيبه نه رغېږم
هر قدم د نېستۍ خواته نږدې کېږم
ستا دارو مې په کار نه دي نه جوړېږم
زه د خپل زړه په مرض باندې پوهېږم
چې له دې رنځه مې نه شته رغېده.

خدایه! کور د غماز وړان کېږې مخ یې تور کېږې
د دوزخ له اوره ډک یې ورته گور کېږې
پرې نازل له اسمانه هسې اور کېږې
لولپه یې په دې اور کې د زړه کور کېږې
چې زما پر حال هېڅ ونه رحمېده.

د ځوانۍ د بڼې گلان مې شول خړلې
د پیري خزان پرې کېښودې منگولې

نه بورا ورتنه راځي او نه بلبلي
نه پرې وايي اوس خوږې خوږې بدلې
نه پرې شته دي د توتيانو چغېده.

ای دنیا دا مې ژوندون دا مې انجام دی
د ساقی په لاس کې تش د میو جام دی
داله کومې خوا په ما راځي الهام دی
دا چې خوږ دی د نازو انا کلام دی
چې د خیال په غوږ زما ولگېده
سحرگه و د نرگس لېمبه لامده
خاڅکي خاڅکي یې له سترگو خڅېده
ما وې څه دي بڼکلی گلله ولې ژاړې
ده وې ژوندې مې دی یوه خوله خندېده.

۷/۷/۱۳۷۰ رادیو

اکاډميسين پوهاند عبدالشکور رشاد

د یونس د یوې معما حل

د دولسمې هجري سده په لومړۍ نیمایي کې د پښتو ژبې یو شاعر و، محمد یونس نومېده، د پوان یې درلود، دده د پوان یوه خورا نفیسه او طلا کاره خطي نسخه د افغانستان د پایتخت (کابل) د پاچاهۍ ارگ په کتابتون کې خوندي وه، دا نسخه د فیض طلب خان اشنغري^(۱) په پرمایښت پېښوري خطاط زین الدین^(۲) په ۱۱۷۲ هـ ق کال کښلی وه.^(۳) ددغې

(۱) د اشنغرد سیمې لوی خان فیض طلب خان محمد زي (د تاریخ احمد شاهي محمود زي) د عبدالصمد خان (۱۱۷۴ هـ ق شهید) درانی احمد شاه (۴۹۹ مخ) کې فیض تالاب خان چاپ سویدی، د سمون وړ املايي تېروتنه ده، فیض طلب خان د پلار ترمرگ (۱۱۷۴ هـ ق) وروسته، د لوی احمد شاه بابا (رح) (۱۱۲۰-۱۱۸۲ هـ ق) له خوا د اشنغرد خان په توگه ومانه سو، د تیمورشاه سدوزي د پاچاهۍ (۱۱۸۲-۱۲۰۷ هـ ق) تر وروستیو کلو پورې د اشنغر خاني دده وه، په پښتانه شعرا (۱-۲۰۲ مخ) کې فیض طلب خان توپچي باشي لیکل شوی سې خبره نه ده، فیض طلب خان توپچي باشي (د پښتني شاعرۍ د دراني عايشې خوانیمرگ زوی د یونس ددغه دیوان تراستنساخ شپږویشته کاله وروسته (په ۱۲۰۲ هـ ق) په کابل کې زېږېدلی دی.

(۲) د دولسمې هجري سده په دوهمه نیمایي کې زین الدین د پېښور له نامتو خطاطانو څخه و، د پېښور د پښتو اکاډمۍ په کتابتون کې د سکندر خان خټک د پوان او د ټونک د پښتنو نوابانو په کتابخانه (اوس د ډهلي په موزیم) کې د ملا علم اړیدي د پوان دده په خط خوندي دی.

(۳) د یونس د دیوان دغه نفیسه خطي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشیف کې ساتله کېږي (وگ. فهرست نسخ خطي پښتو ارشیف ملی افغانستان ۱۱۱ گڼه ۷۵ مخ)

نسخې له مخې څخه د یونس دېوان په ۱۳۵۲ل (۱۹۷۷ع) کال د پښتو ټولنې له خوا د کابل په دولتي چاپخانه کې چاپ شوی دی، خطاط یې نصیر هنر پښتون دی، سریزه او حاشیه ښاغلي څپرندوی (سرمحقق) عبدالله خدمتگار بختاني پرې لیکلې ده او دده په قول یې له خپله انده سره د متن ځینې تېروتنې هم سمې کړي او سهې کړې دي^(۴) ښاغلی څپرندوی خدمتگار په سریزه کې دا هم لیکلي دي:

((په اصل کې) د علت د تورو هېڅ مراعات نه دی سوی ناسخ کله لیکلي دي کله نه، موږ د لیک دغه برخه هم د چاپي نسخې لپاره سمه کړې ده.))^(۵)

د یونس د دغه چاپي دېوان په دولسم مخ کې د شپاړسمې غزلې مقطع داسې چاپ شوې ده:

((چه سل شپږ پنځوس و دوه او یا دوه نام که

هغه یوه گڼه یونسه په ابجد ستا))

دا بیت یوه معما ده او له معموله سره سم هېڅ ناسخ حق نه لري چې په معما کې لاس ووهي او د خپل وخت له لیک دود سره یې سمه کړي، خو ما باور نه درلود چې دغه معما به د یونس په چاپي دېوان کې له لاس وهلو خوندي پاته سوې وي،

^(۴) و.گ. د یونس د دېوان سریزه د پرشم مخ.

^(۵) و.گورئ د یونس د دېوان سریزه یو د پرشم مخ.

خکه مې نو د یونس د دېوان خطي نسخه وکتله، هلته چې دا بیت د شپاړسم مخ درېیم بیت دی، ما ولید، چې د چاپي نسخې ((دوه)) ((دوه)) کلمو پرځای په دغه خطي نسخه کې ((دو)) ((دو)) لیکلي دي، زما په خیال د بیت په لومړي نیم بيتي کې د دوهم ((دو)) تحریف د معما حل ته څه کړکېچ هم ورپېښ کړی دی.

د یونس په دېوان کې نورې معماوې هم شته، ددغو معماوو حل ته تر ټولو دمخه د څمکنو میا محمدی صاحبزاده رحمة الله علیه (۱۲۲۰ هـ ق مړ) څیر سوی او د ځینو معماوو حل ته یې وخت موندلی دی، خو زموږ تر بحث لاندې معما په هغو معماوو کې ده، چې نوموړی میا محمدی صاحبزاده (رح) نه ده حل کړې او د یونس د چاپي دېوان حاشیه لیکونکی ښاغلی څېړندوی خدمتگار د دولسم مخ په پنځمه حاشیه کې ددغې معما د پرانیستلو په باب داسې کښلي دي:

((دا بیت هم د یونس په نامه معما ده^(۷) او په دې توگه حلېږي: که یو سل و شپږ پنځوس له دو او یا سره یوځای کړو، نو دوه سوه اته ویشت ترې راوځي، که د ابجد کلمې توری (اب ج د) د ابجد په حساب وگڼو لس ترې جوړېږي، چې د لس په

^(۷) د یونس د نامه یوه بله معما تر دغې وړاندې (د چاپي دېوان په لسم مخ کې) تېره سوې ده.

پورتني عدد و اچوو دوه سوه اته دېرش کېږي، د يونس د کلمې توري (ی و ن س) د ابجد په حساب يوسل و شپږ ويشت کېږي چې دوه ځلې يې وگڼو نو هماغه دوه سوه اته دېرش ترې جوړېږي، يعنې:

$$۱۵۲ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ \text{ تقسيم } (۲) = ۱۲۲ = ((\text{يونس}))$$

زما خيال دادی، چې د ښاغلي څېړندوی خدمتگار د فکر نوکانو د يونس د دغې معما غوټه ښه نه ده سپنلې، دده په حل کې يوه کمزوري او يوه تېروتنه سته، کمزوري يې داده چې د تاريخي مادې د عددونو (۷۲+۱۵۲) پر مجموعه (۲۲۸) باندې چې يې د ابجد کلمې ابجدي ارزښت يعنې لس زيات کړی دی، د هغه لپاره هېڅ قرينه نه شته او نه ده ښوولې ده، تېروتنه يې داده چې د دوه سوه اتو دېرشو نيمايي يوسل و شپږ ويشت نه کېږي، بلکې يوسل و نولس کېږي يا په بل عبارت د يونس د نامه ابجدي ارزښت، چې يوسل و شپږ ويشت کېږي که دوه چنده کړو، دوه سوه دو پنځوس ځنې جوړېږي، مگر د تاريخي مادې لپاره د ښاغلي څېړندوی خدمتگار تکميلي عدد دوه سوه اته دېرش دی^(۷) چې تردوو سوو دوه پنځوسو څوارلس کېږي او محتاج اليه عدنه پوره کوي. د يوه پېښوري ليکوال

(۷) د معما د حل په عمليو کې يو عمل تکميلي نومېږي، د تکميلي عمل يورازدادی چې تاريخي ماده د څو کلمو يا څو عددونو له يوځای کولو څخه لاسته راشي.

بناغلي قلندر خان مومند هم دغې تېروتنې ته پام شوی او په یوه مقاله کې یې چې د یونس د دیوان شهادت یې عنوان دی ددغې معما د پورتنی حل تېروتنه داسې په گوته کړې ده:

((دا حساب په دې لحاظ بېخي غلط دی، چې د یونس د نامه ^(۸) عدد چې دوه ځلې و شمارلی شي نو دوه سوه دوو پنځوس ترې جوړېږي او چې د شعر دوه سوه اته دېرش په دوو ووبشلی شي نو یو سل و نولس کېږي.)) ^(۹) ددې تېروتنې د بنوولو په څنګ کې بناغلي قلندر خان مومند د معما هغه حل هم وړاندې کوي، چې ده را ایستلی او په خپل خیال یې سهې گڼلی دی، په دغه باب د نوموړي لیکنه داسې ده:

((په دې شعر ^(۱۰) کې د یونس د اب (پلار) او جد (نیکه) د نومونو عدد بنسټلی شوي دي ^(۱۱) که د ترتیب په رعایت سل شپږ پنځوس د هغه د پلار نوم دی نو دوه او یا یې د نیکه نوم دی او که د شعر وزن له کبله ترتیب ساقط شوی وي، نو بیا دو او یا یې د پلار او سل شپږ پنځوس یې د نیکه نوم دی...

^(۸) په اصل کې: نوم

^(۹) ددغه اقتباس په وروستی جمله کې چې د شعر کلمه راغلې ده، له هغه څخه د قلندر خان مراد د بناغلي څېړندوی خدمتگار تکميلي عدد دی.

^(۱۰) له شعره څخه د قلندر خان مراد زموږ تر بحث لاندې بیت او معما ده.

^(۱۱) بناغلي قلندر خان د خپل فکر په چار په ابجد کلمه پر منځ دوه ځایه کړې ده له ((اب)) څخه یې د پلار او ((جد)) څخه یې د نیکه معنا اخیستې ده، اب او جد دواړې عربي کلمې دي چې د پلار و نیکه معناوې لري.

د شعر مضمون کې ((دوه نام)) هم په دې دلالت کوي، چې یو سل و شپږ پنځوس او دوه اويا دوه نومونه دي، (اوس نو څېړنه په کار ده چې) دا یو سل شپږ پنځوس او دوه اويا د چا نومونه دي؟ هسې خو ددې عددونو ځینې ډېرې نامې جوړېدې شي خو هر کله چې د دېوان په حاشیه دمعمو حل د محمدي په دستخط شوی دی، نو په کار دي، چې ددې عدد اولنۍ تعلق ((محمدي)) سره فرض کړی شي او په دې لحاظ چې موږ حساب وکړو، نو محمدي جان ټیک یو سل و شپږ پنځوس راوړي او دا هم حسن اتفاق دی، چې د احمد جیو اعداد دوه اويا دې له دې نومونو سره د جان او جیو لاحقې دا څرگندوي چې احمد جیو مشر او محمدي جان کشر دی، نو په دې حساب احمد جیو د یونس نیکه او محمدي جان د هغه د پلار نوم کېدی شي او که د دوه اويا نه مطلب یو سل و څلوېښت واخیستی شي نو سل شپږ پنځوس نه یوسف او سل و څلوېښت نه یسع راوتی شي^(۱۲) چې د یونس په شان د هغو نبیانو نومونه دي چې قران کریم کې یې ذکر راغلی دی.))

زموږ تر بحث لاندې معما چې ښاغلي قلندر خان پر دوو برخو وېشلې او د یونس شاعر د پلار و نیکه نومونه یې ترې

^(۱۲) د پښتو په نومونو کې ((یسع)) ما تراوسه پورې نه دی اورېدلی، ښایي د پېښور په سیمو کې داسې نوم وي. (?)

زېږولي دي، ماته د بيا غور وړېنكاري، زه گومان كوم د ((نام)) په كلمه كې چې كومه توريه سته، هغې د ښاغلي قلندر خان فكر له لارې ايستلی او د ((نام)) غير مقصودي مگر نژدې معنا ته يې متوجه كړی دی، وړاندې تر هغه چې ددغې معما په باب زما حل، د مقالې گرانو لوستونكو ته وړاندې كړم لازمه بولم د ((نام)) كلمې پر توريه او ايهام وغږېږم ځكه چې زما په حل كې ددغې توري لويه برخه شته:

نام كلمه د عربي ((اسم)) په معنا په خورا جزوي بدلون په ډېرو انډو اروپايي ژبو كې باب ده، حتی په جاپاني ژبه كې هم name د نامه معنا لري، زما په خيال په دغه تر بحث لاندې معما كې د نام كلمې دغه معنا غير مقصوده معنا ده.

((نام)) (د ميم په زور) په عربي ژبه كې د ((بيده سو)) معنا لري په عربو كې متل دی: نام عصام ساعة الرحيل. يعنې عصا د کوچ په وخت كې بيده شوه^(۱۳) عربان خوب ته نوم وايي، د نوم بله معنا بيده كېدل دي چې ((غشی)) يې هم بولي، نائمه مرگ ته هم ويل كېږي^(۱۴) عربان وايي نومت النار يعنې اور مړ شو، نومت الابل: اوښ مړ شو، نومت الريح: باد ودرېدی،

(۱۳) وگ. فوائد الاداب فی الامثال والاقوال السائرة عند العرب او مجمع الامثال (د ابو الفضل ميداني تاليف).

(۱۴) په عربو كې متل دی: النوم اخ الموت (وگ. خزينة الامثال) په دغه متل كې نوم (خوب) مشبه او قوت (مرگ) مشبه دی.

(نومه) او (نوم) د گمنام او بې اعتباره سړي معنا لري، نام الثوب: جامه زړه شوه، نامت السوق: د پلاني شي بازار ولوېدی ارزانه شو، څوک يې نه رانيسي د نوم کلمې دغه وروستي معنا گانې مجازي دي^(۱۵).

زما په خيال په دغه تريح لاندې معما کې د نام کلمې د عربي معنا مجازي اړخ مقصوده ده خو دا معنا يې دومره لرې پرته ده چې د ډېرو ادبي څېړونکو له سترگو يې ځان نهام کړی دی او بې له ډېره تتبعه چاته اسانه په لاس نه ورځي.

د يونس ددغې معما حل زما په خيال داسې دی: تاريخي ماده يوازې په لومړي نيم بيتي کې ده، دوهم نيم بيتي په تاريخي ماده هېڅ اړه نه لري.

د لومړي نيم بيتي سل شپږ پنځوس او دواو يا چې سره يوځای کړو دوه سوه اته ويشت لاسته راځي، (د مرگ، گمنامی، بې اعتباری، نام قرينه ده، چې په عربي کې مجازا ارزاني، کوته کېدلو (کساد) معناوې لري او دلته د نفی، ايسته کولو، له منځه وړلو او له اعتباره لوېدلو حکم کوي موږ به ددغه حکم (دو نام که) په اغېزه د ((دو کلمې يونس

(۱۵) وگ مخترا لصاح، صرائح، منتهی الارب فی لغات العرب، المنجد، لاروس المعجم ۱۳۲ مخ القاموس العصری ۷۴۴ مخ او نور...

ابجدي ارزښت چې لس دی، له دوو سوو اتوويشتو څخه
وېاسو دوه سوه اتلس به پاتې شي^(۱۲) او د محمد ابجدي
ارزښت چې لس دی، لاس ته راسي، د معما د حل صورت به
په اعدادو داسې وي:

$۱۵۲ + ۷۲ = ۲۲۸ - (\text{دو} = ۱۰) = (۲۱۸ = \text{محمد یونس})$. په پای
کې ددغې معما د حل په باب، د پښتو ادب د ښاغلو
څېړونکو نظرونو لارڅارم، په درناوي.

(۱۲) دغې عمليې ته تخرجه ویله کېږي، د یونس د نامه په دوو نورو معماوو کې هم
د تخرجې له عمليې څخه کار اخیستل شوی دی. (و.گ. د یونس د چاپي ډېوان ۱۰-
۱۸۸ مخونه.

کانديد اکاډميسين محمد رحيم الهام

محمد هوتک او محمد يو شاعر دی که بېل کسان دي؟

سر محقق زلمی هېوادممل د ليننگراد د ختيځ پوهنې د انستيتيوت په خطي کتابونو کې د فوايدا شريعت د يوې خطي نسخې په پای کې د ((محمد)) په نامه د يوه شاعر يوه غزله موندلې ده.^(۱) ده دا غزله ((د پښتو ادبي تاريخ خطي منابع)) په رساله کې رانقل کړې او ويلې يې دي، چې ښايي دغه ((محمد)) د ((پتې خزانې)) مولف ((محمد هوتک)) وي چې دغه يوه غزله يې په دې نسخه کې نقل او خوندي شوې ده. هېوادممل دغه غزله له هغې غزلې سره پرتله کړې ده، چې محمد هوتک د پتې خزانې په پای کې د خپل شعر د نمونې په توگه راوړې ده او دې نتيجه ته رسېدلې دی، چې د فوايدا شريعت د قلمي نسخې غزله چې دده د کتاب ((د پنځمې برخې يوولسمه نمره غزله ده، له محمد هوتک څخه پرته د بل شاعر

(۱) زلمی هېوادممل، د پښتو ادبي تاريخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبياتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۷۲، ۱۴۹-۱۷۴ مخونه.

نه شي کېدی.))^(۲) خو سره له دې هم، ښاغلی هېوادملي چې يو دقيق او ځيرک سرمحقق دی، غواړي چې دغه مساله نوره هم وسپړله شي چې مبادا ده په خپل دغه قضاوت کې اشتباه کړې وي. نو له مانه يې هم وغوښتل چې خپله رايه په دې باب کې څرگنده کړم، چې که دی په خپل قضاوت کې تېروتنلی وي خپله سهوه اصلاح کړي. ما د سرمحقق هېوادملي دا غوښتنه ومنله او دا دی هڅه کوم چې که وکولای شم د پرتليزې سېک پوهنې د اصولو په رڼا کې دغه مساله وڅېړم.

سوال:

ايا هغه غزله چې هېوادملي په ليننگراد کې د فوايدا شريعت په خطي نسخه کې موندلې ده د پتې خزاني د مولف محمد هوتک ده که د کوم بل محمد چې لاتراوسه پېژندلی شوی نه دی؟

دې سوال ته د يو تقريبي سم ځواب د موندلو لپاره لومړی د هغه ميتود چوکاټونه راوړم چې دلته يې تطبيقول غواړم. د ځينو پوهانو په عقیده، د سېک پوهنې ساحه پر نهو برخو باندې په دې ډول وېشله کېږي:

۱- سيمه ييز واحد سېک

^(۲) زلمی هېوادملي، د پښتو ادبي تاريخ خطي منابع، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبياتو مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۲۲ل کال، ۱۴۹-۱۷۴ مخونه.

- ۲- ملي سبک
 - ۳- په يوه دوره کې د يو ملت د سبک شريکې ځانگړتياوې
 - ۴- د يو دريځ، مکتب يا نهضت سبک
 - ۵- د يو ليکوال فردي سبک
 - ۶- د يو ليکوال فردي سبک د ليکوالۍ په يوه خاصه دوره کې.
 - ۷- د يو اثر سبک
 - ۸- د يو اثر د يوې برخې سبک
 - ۹- د يو عصر سبک چې پر ټولو يادشوو هنري پوړيو باندې اغېزه کوي.
- ددغه دوو غزلونو په برخه کې د دوو فرضيو د اقامې امکان شته:

لومړۍ فرضيه: دا دوي غزلې به د دوو تنو وي.
دويمه فرضيه: دا دوي غزلې به د يوه شاعر وي.
د دواړو فرضيو د ازمويلو لپاره له عين ميتود نه کار اخيستلای شو. زموږ لومړۍ هڅه به دا وي چې په پاسنيو نه گونو ساحو کې هغه چوکاټ پيدا کړو، چې دغه دوي غزلې د قرينې، منطق او کميت له مخې په کې واچولای شو. پاتې دې نه وي، چې د يوې علمي فرضيې د سموالي او نا سموالي د ثابتولو لپاره د data کميت ډېر اهميت لري.

يعني هر خومره چې data زيات وي، همغومره د خپرنې
نتيجه ډاډمنه وي. خو له بده مرغه data ډېر کم دی، يعني
صرف له دوو لنډو غزلونو څخه د سبکي عناصرو او د دغو
عناصرو د جوړښت د کليت پشانتيا او بېلوالی په يقيني توگه
نه شو معلومولای.

خو موږ به خپله هڅه ونه سپموو.
اوس خپله data راانقلوو: د محمد هوتک غزل:

ساقی، پاڅه، د سرو ملو ډک یو جام را
ستاله غمه نا ارامه یم، ارام را
بې له میوو د سهار نندارې څه کړم؟
پسرلی شو، د خوبۍ بڼه پیغام را
دنیا پاته ده، بنادي مویو گړۍ ده
یو گړۍ مې خوبن که، مې کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رنالمرد جام د میوو په ظلام را
ناکامیو د دنیا مې کام راتریخ کا
چې مې خوږ کا کام، ترخه و مانا کام را
نه نشاط شته، نه مستي سته، نه رنډي سته
چې سم رنډ هغه اوبه علی الدوام را

په اوبو مې سوړ زړگي لږ څه راتود که
محمد ته د اورډک يو هسې جام را.

د محمد غزل:

نه کړې په هېچا باندې صرفه هجرانه، ته
يار دې له ما بېل کړ ما په دوه سترگو کاته
دا ترابه مانه ول چې به يار له ما جدا کا
ځکه مې په ځيرد يار و مخ و ته کاته
مه وايه خندان گل دې بېل کړي له بوستانه
ولاړه په ارمان بلبل له گلوالواته
تور بانه دې غشي ناو کي کړه ما په وژني
ولي صرفه نه کړې، تر زړگي مې وخاته
نځونه زلمي واړه تور و خاور و لره درومي
تور او بل و څنې و لحد ته پرېواته
ولاړه د ... کړه ولاړه نه ستنبېږي
ياري ځنې بېل کړي محمد يې وناته

اوس، راشئ وگورو چې خپله data په کومو چوکاټونو
کې ازمويلای شو:

- ۱- سیمه ییز واحد سبک: زموږ data په دې چوکاټ کې خپرل کېدی شي.
 - ۲- ملي سبک: په دې چوکاټ کې خپرل کېدی نه شي.
 - ۳- په یوه دوره کې د یو ملت د سبک شریک خصوصیتونه: په دې چوکاټ کې هم خپرل کېدی نه شي.
 - ۴- د یو دریځ، مکتب، یا نهضت سبک: په دې چوکاټ کې هم نه شي خپرل کېدی.
 - ۵- د یو لیکوال فردي سبک: په دې چوکاټ کې خپرل کېدی شي.
 - ۶- د یو لیکوال فردي سبک د لیکوالۍ په یوه خاصه دوره کې: په دې چوکاټ کې نه شي خپرل کېدی.
 - ۷- د یو اثر سبک: په دې چوکاټ کې هره غزله لومړی جلا خپرل کېدلای او بیا دواړه سره پرتله کېدی شي.
 - ۸- د یو اثر د یوې برخې سبک: په دې چوکاټ کې نه شي خپرل کېدی.
 - ۹- د یو عصر سبک چې پر ټولو یاد شوو هنري مرحلو باندې اغېزه کوي: په دې چوکاټ کې هم خپرل کېدی نه شي.
- لومړی:
- د سیمه ییز واحد سبک په چوکاټ کې.

دواړه غزلې د ژبنيز جوړښت له مخې په لهجوي لحاظ په دې
لاندینيو پوړيو کې تحليل او پرتله کوو:

۱- فونولوژیک جوړښت.

۲- لگزیک جوړښت

۳- مورفولوژیک جوړښت

۴- سنیتا کتیک جوړښت

مورې پوهېږو، چې د محمد هوتک لهجه د کندهار داده، چې
په خپله د پټې خزانې د نثر متن یې ثابتوي.

الف- فونولوژیکه پرتله:

د پښتو په گرافیمي سیستم کې ددې ژبې ټولې فونټیکي
ځانگړتیاوې نه شي منعکسېدې. په غزله کې، سره له دې هم،
د پټې خزانې د قلمي نسخې د لیک دود له مخې یوازې یوه
کندهاری، ځانگړنه موندلای شو:

((پسرل سو، زړه شین سو، نه نشاط سته، نه مستي سته، نه
رندی سته، چې سم رنډ.))

د کندهار په لهجه کې د ((سول)) د مادي ټول مشتقات په
(س) ویل کېږي او دغه فونیم په همدې کلمه کې د نورو لهجو
له (ش) سره تقابل لري:

کندهار	نورې لهجې
سوم	شوم

شو	سوو
شوی	سوی
شوی	سو است
شو	سو
شول	سول

خود محمد په غزله کې د کندهار د لهجې د فونیمیک
جوړښت بېلګې نه شته.

ب- لګزیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې د کندهار د لهجې خاص
لګزیکي عناصر نه لیدل کېږي. خود محمد د غزلې د دویم بیت
په لومړۍ مصرع کې د ((ترا)) کلمه او د ((مانه ول)) جمله چې
د نورو لهجوله ((مانه ویل)) سره تقابل لري، د کندهار د
لهجې څرګندې لګزیکې بېلګې دي. همدغسې د محمد
د غزلې په مقطع کې چې وايي:

یار یې ځنې بېل کړئ محمد یې وناته

د کندهار د لهجې دوی نورې بېلګې شته دي: ((کړئ)) او
((ناته)).

په کندهار کې د ((کړئ-کی)) شکل (چې مورفولوژیک
خصلت هم دی) د واحد غایب د صیغې لپاره د نورو لهجوله

((کړ-که)) سره تقابل لري او ((ناته)) د ((تتل)) له مادې څخه
ما په خپله په نورو لهجو کې نه دی اورېدلی او زما له پوهې
سره سم دغه شکل هم د کندهار د لهجې ممیزه ګڼل کېدی شي.

ج- مورفولوژیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې د ((کا)) او ((را)) شکلونه د
((کړ)) او ((راکړه-راکه)) په ځای؛ ((پاته ده)) د ((پاتې
ده))؛ ((دبيلتون په تاریکو کې)) د ((بيلتانه په تاریکيو
کې)) په ځای ((کاته، الواته، وخاته، پرېواته، وناته)) د
((کوت، الوت، وخوت، پرېووت، وکوت)) چې مانه دی
اورېدلی په ځای او ((وما ناکام را)) د ((ما ناکام ته راکه)) په
ځای ټول د کندهار د لهجې مورفولوژیک ممیزات څرګندوي.
په دې غزله کې ((کا)) او ((کړ)) دواړه راغلې دي. په همدې
توګه ((نجونه زلمي واره)) باید د نورو لهجو په شان ((نجونې
زلمي واره)) وي.

نو د مورفولوژیک جوړښت له مخې د محمد شعر د کندهار
د لهجې خورا زیات ممیزات لري.

د - سنتا کتیکه پرتله:

د محمد هوتک په غزله کې ((یو ګړی دی)) د ((یوه ګړی
ده)) په ځای؛ او بله پلا ((یو ګړی)) د ((یوه ګړی)) په ځای؛
((رڼا لمر)) د ((رون لمر)) په ځای، ((ناکامیو د دنیا)) د ((دنیا

دنا کامیو)) په ځای (چې په پټه خزانه کې ډېر زیات راغلی دی) کارونې د کندهار د لهجې او د محمد هوتک د سبک له ممیزاتو څخه دي.

د محمد په غزله کې ((په دوه سترگو)) د ((په دوو سترگو)) په ځای؛ ((د یار و مخ و ته)) د ((د یار مخ ته)) په ځای ((یار له ما جدا کا)) د ((یار له مانه (څخه شکه)) په ځای او ((ولحد ته)) د ((لحد ته)) په ځای کارونې د کندهار د لهجې د عباراتو د جوړونې ممیزې دي.

له دې پرتلې څخه دا نتیجه لاس ته راځي چې: د محمد په غزله کې د کندهار د لهجې فونولوژیک عنصر نه شته، مگر د لگزیک، مورفولوژیک او سنتاکتیک جوړښتونو او عناصرو له مخې د سیمه ییز واحد سبک دومره کافي ځانګړنې لري چې په پوره یقین سره ووايو: محمد د محمد هوتک په شان کندهاری لهجه لرله او نو ځکه کندهاری دی.

دویم: د فردي سبک په چوکاټ کې

الف- شکلي جوړښت: په متعارفه معنا دواړه ټوټې غزلې دي. د محمد هوتک غزله ((۷)) بیته او د محمد دا ((۶)) لري او وزن له مخې د عبدالحمید مومند د هغې غزلې څیرګون دی چې داسې شروع کېږي:

الهي د محبت سوزو گذار را

په دې اور کې د سهې سمندر ساز را
چې د فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن عروضي وزن لري. خود
محمد غزله بېل وزن او بېله قافيه لري او د مفتعن مفتعن
مفتعن فع په عروضي وزن که ده.

د محمد هوتک د غزلې د مطلع لومړۍ مصرع او د مقطع
وروستۍ مصرع د ((جام)) شايگانه قافيه او د محمد د غزلې
مطلع او دويم بيت د ((کاته)) شايگانه قافيه لري. د محمد
هوتک د غزلې د دويم بيت دويمه مصرع، يعنې ((پسرلی سو د
خوښۍ ښه پيغام را)) د وزن سخته گي لري او بايد داسې
ولوستل شي: پسرلی سو د خوښيه ښه پيغام را)). د محمد د
غزلې د پنځم بيت دويمه مصرع، يعنې:

((تور اوربل و څنې و لحد ته پرېواته)) گرامري
نيمگړتياوې لري: لومړۍ دا چې ((تور اوربل و څنې)) بايد
((تور اوربل او څنې)) ولوستل شي او دويم دا ((پرېواته))
فعل دوه فاعله: ((تور اوربل او څنې)) لري، خو فعل مفرد دی
او د عدد له نظره د جملې ددې دوو توکونو ترمنځ مطابقت نه
شته. د گرامري جوړښت په لحاظ بايد دغه مصرع په دې ډول
وي: ((تور اوربل او څنې و لحد ته پرېوتل)).

نو د شکلي جوړښت په لحاظ دواړه شعرونه نیمګړتیاوې لري، په تېره بیا په دواړو غزلو کې د شایګانه څخه د ځان ژغورلو پروا نه ده ساتل شوې.

ب- محتوایي جوړښت: دواړه غزلې لریک خصلت لري؛ خو د دواړو اصلي تیمونه سره توپیر لري. د محمد هوتک په شعر کې، شاعر ساقی ته خطاب کوي او شراب ترې غواړي او ډېر شراب غواړي او مدام یې غواړي او شراب ځکه غواړي چې شاعر د ساقی له غمه غمجن دی، نو په پسرلي کې هم له بنادۍ نه برخه نه لري. د بېلتانه په تاریکو کې یې زړه شین دی. په دنیا کې ناکامه دی، نشاط، مستي او رنډي نه لري او دنیا هم بې بقا ده. په شعر کې د عرفاني روحیې سوز او صمیمیت منعکس شوی دی. د غم او بنادۍ د تضاد موضوع د شعر محتوا ته فلسفي رنګ او د دنیا بې بقاتوب ورته دیني، عرفاني پرداز ورکوي، دغه ټوټه که څه هم غزله ده او په غزلو کې عرفاً د موضوع وحدت، چې شراب غوښتل او ددغې غوښتنې دلایل دي، په ډېره ښه وجه ساتل شوي دي او شعر ته یې منطقي-عاطفي قوت ورکړی دی.

خو محمد په خپل شعر کې ((هجران)) ته خطاب کوي او سر ترپایه دغې موضوع ته انکشاف ورکوي. دغه ټوټه په حقیقت کې ((مرثیه)) ده، ځکه د شاعر محبوبا داسې تللې ده، چې بیا

نه راستنېږي: تور اوربل او خڼې يې په لحد کې پرېوتې دي. په دغه شعر کې ((هجران)) د ((مرگ)) سمبول دی. شاعر هم د خپلې محبوبې په مرگ کې غمجن دی او هم په خپله خپل ځان ته تسل ورکوي. په دې شعر کې هم عرفاني روحیه منعکسه ده او دا چې وايي نجونې او زلمي واړه تورو خاورو لره درومي د خپل ځان د تسل لپاره منطقي استدلال کوي او د محمد هوتک په شان خپل شعر ته منطقي - عاطفي قوت ورکوي. په دې شعر کې هم د موضوع وحدت او تماميت ساتل شوی دی. نو دواړه شعرونه په سبکي لحاظ عمومي پشانتياوې لري او دا فرضیه قوي کوي، چې دواړه شعرونه به د يوه سړي وي.

درېيم هنري جوړښت:

په دې برخه کې بايد ددغو دواړو غزلو د خيال صورتونو (يعنې اймаژونو) چې تشبیهاتو، استعاراتو، کنایاتو، اساطيرو سمبولونو او تشخيصاتو (يعنې د بېځايه شيانو ذیروح انگارلو) شرحه او پرتله وشي. د محمد هوتک په شعر کې طباق، تجنیس او استعارې، مگرډ پرلږ راغلي دي، يعنې اймаژونه په کې کم دي، خو د شعر ژبه، وزن، د الفاظو انتخاب او رواني په دې حد کې دي، چې دغه ټوټه ماته سهل محتنع غوندي برېښي او په نسبي صورت يو ښه مکمل شعر دی.

خو د محمد غزل ایماژونه ډېر لري. سمبول لري، تشخیص لري، د اشعات صفت په کې شته او په عمومي توګه د محمد هوتک تر شعر هنري بدالیتوب لري، مګر د محمد هوتک د شعر په شان رواني نه لري. زه د اختصار د رعایت په خاطر له تفصیل نه تېرېږم.

نتیجه:

- ۱- محمد هوتک او محمد د یوه سیمه ییز سبک پیروان، یعنې دواړه د خپلو شعرونو د فونولوژیک، مورفولوژیک، سنیتا کتیک او لګزیک جوړښتونو په لحاظ بېخي مشارکت لري. نو دواړه د یوې سمیې، یعنې د کندهار دي.
 - ۲- دواړه د غزلو په ویلو کې پوره مهارت لري او دواړو د شعر په ډول کې د موضوع تمامیت او کلیت ساتلی دی.
 - ۳- دواړه په خپلو شعرونو کې په قافیو کې ((شایگان)) لري، یعنې په دې برخه کې بې پروا دي.
 - ۴- د دواړو د غزلو په محتوا کې په فکري، عاطفي لحاظ یو ډول طرز لیدل کېږي.
- دغه مشترک وجوهات دې فرضیې ته قوت ورکوي، چې ګوندې دغه دواړه غزلې د یوه شاعر وي. یعنې دواړه د محمد هوتک د قریحي محصولات دي.

ددې فرضيې قوت عجالتاً په سلو کې اتياو ته رسېږي،
شل په سلو کې نور هغه وخت اثباتېدې يا زموږ دغه فرضيه
بالکل نفې کېدې شي، چې د محمد هوتک او د محمد نور
منظوم يا منشور اثار هم پيدا شي او زموږ د کميت د څېړنې
لپاره دومره کافي شي، چې د غوڅ قضاوت علمي امکان
ميسر شي.

د مامورينو کارته

کابل

سرخپړونکی زلمی هېوادم

سخنی چند پیرامون ماخذ شناسی پټه خزانه

پټه خزانه تذکرة الشعراى قدیم زبان پښتو است، که نمونه های کلام پنجاه ویک شاعر زبان پښتو با احوال مختصر آنها درین تذکره یافت میشود.

تذکرة الشعراى پټه خزانه بین سالهای ۱۱۴۱-۱۱۴۲ هـ ق به امر پادشاه فرهنگدوست و شاعر دودمان هوتکی شاه حسین هوتک در کندهار تألیف شده است.

مؤلف این گنجینه پربهایی ادبیات پښتو محمد هوتک نام دارد، که منشی ادبی، دربار بود (۱) درباره محمد هوتک بایست یاد اور شد که وی پس از سقوط قصر نارنج از کندهار به مناطق هوتک نشین رو آورده، و در دامنه های کوه مشهور (سورغر) در منطقه سیوری از توابع کلات مسکن گزیده است. کاریزی و دیهی را اباد ساخته است، که ازین ده هنور هم بنام (مموکلی) موجود بوده، و کاریز ده نیز بنام مموکاریز مورد استفاده باشنده گان آن دیار است.

مطالعه و ارزیابی دقیق و بیطرفانه پټه خزانه از نظر میتود های معاصر و پیشرفته، سبک شناسی ادبیات شناسی نشان

میدهد که این اثر کتابیست طبیعی، و بنا بر ضرورت فرهنگی
 آن روز کار تالیف شده است. پته خزانه را بمعیارهای امروزی
 سبک شناسی و ادبیات شناختی پوهاند داکتر محمد رحیم بر
 رسی نموده و نتایج بررسی های استاد الهام حاکی از اصالت
 متن پته خزانه از نظر سبک شناسی تواند بود، پژوهش نموده
 استاد الهام مارا باورمند مسیازد، که متن پته خزانه از لحاظ
 سبک شناسی به هر گونه پرسشهایی نقادان جواب داده
 میتواند در پهلوی میتودهای نوین سبک شناسی میتوان پته
 خزانه را به شیوه های عنعنوی پژوهشهای شرقی نیز مورد
 ارزشیابی قرار داد.

مطالعه عمیق و بغیر ضانه این اثر و زین اشکار میسازد،
 که مولف دانشمند آن از عنعنه های تذکره نگاری مشرق زمین
 باخبر بود، و ازین سنت ها سود وافر برده است. نشاندھی
 تعقیب همه عنعنه های شیوه های تذکره نگاری مشرق زمین
 در پته خزانه کاریست سود مند و قابل ارج، اما من درین
 مختصر تنها بر شیوه کار برد او استفاده از ماخذ درین کتاب
 سخن خواهم گفت. نشان دادن راویان و ماخذ یک روشن
 پسندیده در سبک تذکره نگاری است که شماری از دست اندر
 کاران این رشته کتاب نویسی از دیرینه زمانی به تعقیب آن
 پرداخته اند.

محمد هوتک صاحب پتہ خزانہ نیز ازین رسم پیروی کرده، مطالب تذکره اش را با باستناد ماخذ تحریری ضبط نموده و هم به پیروی از پیشینیان بخشی از مطالب را با استناد گفته های راویان شینده و درج کتاب کرده است.

در ماخذ تحریری پتہ خزانہ شماری از کتب یاد شده در کتاب اکنون موجود است. و بدسترس پژوهشگران قرار دارد. اما برخی از این کتب تا هنوز کشف نه شده و یا هم دور از امکان نیست که محوه گردیده باشند، زمانی مغرضین چنین میگفتند که چرا بخشی از ماخذ پتہ خزانہ بدسترس نیست، در پاسخ با اعتراض های چنین اشخاص استاد بزرگوار پوهاند عبدالحی با استناد کتب معتبر تذکره اشکار ساخت که تذکره پتہ خزانہ یگانه تذکره یی نیست که برخی از ماخذ آن بدسترس ما قرار ندارد، بلکه ده ها کتاب تذکره را میتوان سراغ کرد که شماری از ماخذ موجود نیست و یا اینکه تا هنوز کشف نه شده است. شا دروان استاد حبیبی در مقدمه طبع سوم پتہ خزانہ و نگارنده در اثر (د محمد هوتک ژوند او مزار) چنین کتب را نشان داده ایم. و در اینجا به تکرار آن ضرورتی حس نمیکنم. نکته دیگری را که بایست در اینجا افزود اینست که در آثار مربوطه به فرهنگ پښتو زبانان نیز

میتوان اثری را دریافت که آثار یاد شده در آن وهم شماری از ماخذ آن تاهنوز کشف نگردیده. بگونه مثال:

علی محمد مخلص شینواری در حالنامه بایزید روشن از کتبی چون مقصود الطالین خلفیه مودود، ترین، مرآة المحققین ارزانی رومانی، مرآة العارفین (نام کتاب در نسخه دستنویس و گسستنر شده حالنامه در جای دیگر سراج العارفین درج است) ابابکر قندهاری و دیوان خواجه محمد اقتباساتی نموده (۵) اما کتب یاد شده تا هنوز بدسترس نیست و دانشمند گرامی قلندر مومند نیز این کتب را از آثار مفقود قلمداد نمود اند (۶) نسخه دستنویس حالنامه نیز چون پتیه خزانه واحد است. همه پژوهشگران به شمول دانشمند قلندر مومند از وجود چنین کتب مفقود انکار نمیکنند و قول علی محمد مخلص را در زمینه معتبر میپندارد و بان اعتماد می نمایند درین اواخر کتابی را دریافت نمودم. که در سال ۱۹۸۸ع در پشاور اقبال چاپ یافته است. و من دو سال بعد از چاپ آن، کتاب را مطالعه کردم. مولف آن شخصی دانشمندی و از فرهنگیان نامور پشتونخوا است. درین کتاب قطور ۳۷۳ صفحه بی پیرامون تذکرة الشعرا با ارزش و پربهای ادبیات پنبستو پتیه خزانه سخنها گفته شده، ناسزایی را به ادرس بعضی از رجل علم و فرهنگ ما حواله نموده اند.

پس از خوانش این کتاب دریافتم که سخنی و گپی درین کتاب نیامده که انرا مستدل، علمی و موافق به موازین امروزی دانش ادبیات شناسی رد نتوان کرد. در برابر هر سوال نقاد دانشمند میتوان ده ها سند پیش کرد، و در جواب ان کتابها نوشت. اما درد و افسوس که مولف دانشمند همان کتاب و قتش را بی جا صرف بحث ب رمسایلی نموده است، که در پژوهشهای ادبیات شناسی نمیتوان بان ارزشی قایل شد. او یک پرابلمی دیگری را در ادبیات شناسی زبان پښتو ایجاد نمود، و چندان از پژوهشگران را مصروف حل رفع پرابلم ایجاد شده خود کرده است.

ای کاش استاد موصوف عوض این اثر کم ارزش به تالیف تاریخ جامع ادبیات پښتو می پرداخت، که یکی از ضروریات مبرم فرهنگی ماست و پښتوزبانان در افغانستان، پښتونخوا، بلوچستان، پاکستان، هندوستان و همینگونه حلقات استشراق بان سخت نیاز دارند.

به هر صورت استاد موصوف کاری را انجام داده و نشر کرده، من نیز غرض رفع چنین اشتباهات خود را مکلف میدانم که بپاسخ بپردازم و کتابیرا در جواب کتابش تالیف نمایم، این کار را من به استعانت ایزد متعال شروع کرده ایم. ولی در

این مقاله به ارتباط بحث بر مآخذ پتیه خزانه در کتاب یاد شده میپردازم و بحث کوتا و اجمالی ایرا به پیش میبرم. در صفحات ۱۷۵-۲۱۴ کتاب بحثی بر مآخذ پتیه خزانه صورت گرفته و من فرو گذاشت های این بحث را حسب ذیل بر می شماریم:

۱- نویسنده دانشمند در آغاز این سخنهای این بحث دچار اشتباهات پرنسیپی گردیده است. زیرا ایشان اثر تالیف شده، در آخرین دهه نیمه اول قرن دوازدهم هجری را با معیارهای امروزی تالیف یکسان ارزیابی نموده اند. و نقدی را که یک نقاد با بیست بر اثر یک پژوهشگر ادبی امروزی انجام دهد وی چنین معیارها و موازین را در یک اثر تالیف شده در قرن دوازده جستجو نموده است.

به گونه مثال ایشان گفته اند محمد هوتک در نقل فلان مطلب از فلان راوی در کتابش نشان نه داده است که سخنان راوی در کجا ختم شده است؟

بایست خدمت استاد بزرگوار عرض کرد که در گذشته ها چنین رسمی وجود نداشت و نشان دادن شروع و ختم نقل قول ها از شیوه های امروزی پژوهش است، اگر محمد هوتک خلاف رسم اسلاف چنین کار را می نمود و به نشان دادن (تم کلامه) و یا علامات دیگر آغاز و انجام نقل قولهای راویان و

یا مآخذ تحریری را نشان میداد، مهمترین اعتراض دانشمندان
محترم کتاب نویس شاید همین میبود، که نشان دادن و
تفکیک بیانات و مطالب در تحقیق روشن تازه و نواست و در
قرن دوازده کجا مروج بود؟

در باره بایست اضافه کرد که در تذکره های کهن پارسی
تذکره نگاران به کثرت از قول راوی و یا مآخذ تحریری نقل
قول کرده اند، بدون اینکه بگویند قول فلان کتاب درینجا ختم
شد به گونه مثال:

در کهنترین تذکره تا حال مکشوف ادبیات پارسی لباب
الالباب محمد عوفی در شرح حال شرف الدین حسام در بخشی
از بحث چنین آمده: ((از بزرگی شنیدم که در آن وقت که به سفر
قبله رفته بود، چون به ری رسید، چنین اتفاق افتاده بود که
خاقانی در ری بود، حسام الدین بزیارت او رغبت کرد، و به
نزدیک او شد و عمر نوقانی...)) (۷) این بحث چنین ادامه
میباشد و محمد عوفی هیچ جانشان نمیدهد که شنیده گی ام
از بزرگی تا اینجا و اینجا است.

با ارتباط همین نقل قول تذکره الشعرا لباب الالباب
بایست تذکر داد، که نقل از راویان و شنیده گی تذکر نگاران
در بسی موارد و درج کتب تذکره شده اند. و تذکره نگاران
اکثر راویان خود را نیز نشان نداده اند، محمد هوتک در پته

خزانه چنین رسمی را پیروی کرده است، شماری از روایان خود را نام گرفته است، در بعضی جاها برسم پیشینیان از ذکر نام راوی یا کسی که قولی شنیده است، صرف نظر نموده، و ما نمیتوان محمد هوتک را گناهنکار ثابت ساخت که چرا در بعضی موارد اسم راوی را نیاورده است.

۲- کتاب نویس فاضل گفته است که محمد هوتک در نوشتن شرح حال برخی از شعراء ما خدش را نشان داده ولی نه گفته که شعر همان شاعر را از کدام منبع اخذ کرده، با خوانش چنین مطلب خنده اور بایست سکوت اختیار کرد، ولی من خدمت استاد عرض میکنم که اگر شخصی با کتب قدیم و روش تحقیق در چنین کتابها اشنایی داشته باشد، هرگز چنین سوالی را مطرح نمیسازد.

زیرا پژوهشگران ابتدایی نیز می فهمند که تذکره نگاران قدیم اگر در یک مورد ماخذ را نشان داده باشد معنی آن اینست که گویا تمام مطالب در مورد همین شخص یا موضوع را از همان کتاب گرفته است. محمد هوتک تذکره نگار بصیری بود، وی اگر شرح حال یک شخص را از یک منبع و کلامش را از منبع دیگر گرفته در هر دو موارد ماخذش را نشان داده، چون در بخش احوال سلطان بهلول لودهی (رح) احوال این مرد سیاست و فرهنگ را از مخزن افغانی نعمت الله

هروی و رباعی ناب ویرا از بیاض محمد رسول کلاتوال اخذ کرده (۸). اگر شخصی پته خزانه را بیطرفانه مورد ارزشیابی قرار دهد و دقیق آنرا مطالعه فرماید چنین سوالی در ذهنش خطور نخواهد کرد.

۳- دانشمند گرامی در همین بحث کتاب خود نوشته است که سنوات تولد و وفات شماری از سخنواران درج تذکره نسیت. من بار دیگر به نهایت احترام خدمت آن بزرگوار عرض میکنم، اگر ما یان تذکره های قدیم مشرق زمین را ورق بزنیم سنوات تولد و وفات اکثر شعرا در آن یافت نمیشود. اکنون که من این مقاله را مینویسم. بیش از ده دوازده تذکره بدسترس قرار دارد. از مطالعه همه آن برمی آید که در ضبط سنوات تولد و مرگ شعراء تذکر نگاران بیشتر پابند نیستند و سنوات تولد و مرگ اکثر شعرا درج این تذکره ها نیست. بر سبیل مثال در لباب الباب عوفی شرح حال شعراء چنین رسمی را تعقیب نه کرده، بلکه زمان زنده گی برخی از شعرا با ساس زمانه های خسروان و امران محلی درج نموده است. تذکره سرور تالیف نواب اعظم الدوله میر محمد محمد خان سرور از ضخیمترین تذکرة الشعرا ریخته گویان است. تا جائیکه من برین تذکره مرور کردم ام سنوات تولد و مرگ بیشتر از اکثریت شعرا ذکر شده در تذکره درج نه شده است.

بارتباط همین موضوع بایبست افزود که نقادگر انقدر در برخی از انتقادات خود نبشته است که شماری از شاعران تذکره معاصرین شاعر و دوستان وی بودند، مگر تاریخ تولد شانرا نه نوشته است؟ در برابر این سوال دانشمند گرامی عرض خواهم کرد، که درج نه کردن سنه تولد دوستان تذکره نگار از اعتبار و اهمیت تذکره نمیکاهد، بلکه ارزش پژوهشی انرا متضرر خواهد ساخت. من در تذکره های زبان پارسی، اردو و پشتو صدها مورد را نشان داده میتوانم که تذکره نگار سنوات تولد و مرگ دوستان خود را درج نه کرده است.

بطور مثال بهگونداس هندی در سفینه هندی احوال نواب محبت خان را در کرده، و بهگونداس بانواب محبت خان روابط دوستی داشت. اما سنه تولد نواب را در تذکره اش نه آورده در باره سخنان بهگونداس چنان است: ((... چندروز مجلس مشاعره در خانه خود ترتیب میدادند، بسیار خلیق، پسندیده مزاج عالی منش، شیرین گفتار اند. با مولف ربط دوستی دارند...)) (۹).

اگر تذکره های کهن را یکسو بگذاریم، و در دوره معاصر تذکره نگاری زبان پنبستورا مورد ارزیابی و نقد قرار دهیم، خواهیم دید که با وجود انکشاف شیوه های پژوهشی نوین در

حلقات فرهنگی مان تذکره نگاران سال وفات و پیدایش شماری از شعراء را درج نه کرده اند. درین مورد نیز میتوان ده ها مثال پیش نمود، مگر من درین بخش نیز دو سه مثال میاوریم:

د کسی گلان تذکره ماند گاریست از مرحوم حافظ خان محمد کاکر، در تذکره د کسی گلان در پهلوی شعرا و سخنوران قدیم بیشترین شاعران معرفی شده ان از معاصران حافظ است، حافظ سنوات دقیق تولد اکثر شعراء را درج تذکره اش نه کرده، و در بعضی موارد حتی هیچ ذکری از سنه و تاریخ و سن شاعر دیده نمیشود (۱۰).

اخونزاده فرمان مسافر تذکره پربهایی را بنام (د پنبستو ادب خلنده ستوری) نگاشته اند در فهرست مطالب این تذکره همراه با سمای شریف فضل حق شیدا، محمد اشرف حلمی و ولی محمد خان طوفان کلمه مرحوم اضافه شده، ولی در متن تاریخ مرگ یکی از انها به چشم نمیخورد (۱۱).

۴- (کتابنویس محترم در همین بخش در قسمتی از گفته هایی خود دچار سراسیمگی و تضاد در گفتارهای پیشین و نوین خود شده است. در بخشی ازین بحث گفته اند که غزلیات ضبط شده خوشال خان ختک در پتیه خزانه با ضبط های دیگر

همان غزلها دگر گونیهای لفظی دارد، و یک بیت غزل آن کمتر در کتاب ضبط شده است.

من درینمورد نیز با عرض پوزش یاد آور میشوم، اگر کسی آگاهی نهایت ابتدایی از دانش متن شناسی داشته باشد، در ضبط های متون را انگشت نخواهد گذاشت. زیرا اگر ماده ها نسخه یک متن واحد را از نظر بگذرانیم خواهیم دید که جز از موارد استثنایی همه یی از نسخه ها طابق النقل بالنقل یک دیگر نیستید، بل تحریفات تصحیحات، فرو گذاشتها، حذف و اضافه، سقطات و کمبوتات در نسخه های مختلف همان متن واحد دیده میشود، و زمانیکه تذکره نگار ضمن آوردن شرح احوال یک شاعر نمونه کلام او را درج تذکره اش میکند حتماً از یک نسخه استفاده میکند و ضبط های همین نسخه لابد بانسخه های دیگر تفاوتهای دارد. اگر چنین تفاوتهای در ضبط تذکره ها دیده شود، باعث کاهش اعتبار تذکره نمیگردد، و نباید دست اندر کاران نقد ادبی برین موضوع خورده گیری کنند. پژوهشگران متن شناس در تصحیح و تحقیق متون در اکثر موارد از ضبط های تذکره بحیث و اریانیت استفاده می برند.

من به نقاد محترم عرض میکنم که اگر ایشان تنها منتخب چمن بی عدیل و گلشن بی تمثیل (دستنوس اکادیمی پشتوی

پشاور) را از نظر بگذرانند، منتخبات درج شده در آن مجموعه را با دو اوین همان شعراء مقابله فرمایند، خواهد دید که تا چه اندازه دگر گونیها در ضبط گلشن و ضبط های دیگر همان متون دیده میشود، موجودیت چنین تفاوتها و تغییرات لفظی در ضبطهای چمن بی عدیل و متون مشابه دیگر از اعتبار این مجموعه کاسته نمیتواند.

بر همین بخش این اثر گپهایی زیادی گفته شده میتواند، مگر من درین مختصر همین یاد کرد های کوتاه را بسنده می بینیم، اگر یاری خداوند بزرگ همراه باشد، در تالیف دیگر خود که در جواب کتاب استاد قلندر است حرف حرف این بخش را مستند پاسخ ارایه خواهم کرد.

در اخیر باید یاد اور شد که پته خزانه از نگاه ماخذ شناسی کدام خلای علمی ندارد، و برابر به سنت های تذکره نگاری خاور زمین از ماخذ تحریری و همینگونه روایات شفاهی سود برده که شیوه استفاده و کاربرد ازین ماخذ با نورمهای تذکره نگاری همگونی عام و تام دارد، و ما این تذکره را از نگاه ماخذ شناسی در تناسب با تذکره های دیگر پیشین و پسین پته خزانه در سطح عالی از ریابی کرده میتوانیم.

ماخذ

۱- هوتک، محمد، پټه خزانه، به کوشش پوهاند عبدالحي حبيبي، وزارت تعليم و تربيه، چاپ تهران ۱۳۳۹هـ.ق، ص ۱۰۸.

۲- الهام، پوهاند محمد رحيم، د پټې خزاني پر سبک باندې يو خوځنده نظر، د امير کروړياد، د زلمي هېواد مل په زيار پښتو ټولنه، کابل، د ښوونې او روزنې مطبعه، ۱۳۴۲هـ.ش، ۳۵۴-۳۸۹ مخونه.

۳- حبيبي، پوهاند عبدالحي، پټه خزانه (مقدمه)، طبع سوم، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴هـ.ش.

۴- رفيع، حبيب الله د پښتو پخوانۍ تذکرې (مقدمه)، تاريخ ټولنه، کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۰هـ.ش، ب مخ.

۵- هېوادمل، زلمي، د محمد هوتک ژوند او مزار، د بايزيد روښان پوهنتون، د لوړو او مسلکي تحصيلاتو مطبعه، ۱۳۶۲هـ.ش، ۲۲-۲۳ مخونه.

۶- مخلص، علي محمد، حالنامه بايزد روښان، به کوشش نورالله اولسپال، اکاډيمي علوم افغانستان، ۱۳۶۴هـ.ش.

- ۷- مومند، قلندر، د خیرالبيان تنقيدي مطالعه، چاپ ځی،
پېښور، ۱۹۸۸ع، ص ۱۲۴.
- ۸- محمد عوفی، لباب الالباب، به کوشش سعید نفیسی،
تهران، چاپ اتحاد، ۱۳۳۵ هـ ش، ص ۱۴۵.
- ۹- پټه خزانه، ۷۲ مخ.
- ۱۰- بهگوننداس هندی، سفینه هندی، د عطا کاکوهی په
زیار او پلټنه، بهار، لیتهو پریس، ۱۹۵۸ع.
- ۱۱- کاکړ، خان محمد، د کسی گلان، بلوچستان بکډیپو،
عدنان جهانگیر پریس، لاهور، ۱۹۸۹ع، ص ۱۵۰.
- ۱۲- اخنزاده فرمان مسافر، پښتو ادب ځلنده ستوري،
پېښور، ۱۹۸۴ع، ۷۳، ۷۵، ۸۲، ۸۷، ۱۹۹-۲۰۱.

کاندید اکاډميسين محمد ابراهيم عطايي

د گورگاني هند او صفوي ايران ترمنځ د افغانستان د موجوديت په ساتلو کې د دوه لويو افغاني قبيلوي اتحاديو نقش

توخي يا توخيان د پښتنو يوه لويه قبيله ده، چې د پنځلسمې، شپاړسمې، اولسمې او اتلسمې پېړۍ په دورانونو کې يې کله له نورو قبيلو سره د موتلفۍ قبيلې په توگه او کله مستقله ځاني درلوده.

دا قبيله چې د غلجيو کانفدريسي (اتحاديې) ته منسوبه ده د سليمان د غرونو له واديگانو څخه تر مهاجرت وروسته د کندهار په حوزه کې چې په هغه وخت کې لا د ارغستان پر ورشوگانو او سپدل د ابدالي قبایلو سره يوځای وه، خو کله چې دغه غلجي او ابدالي پوونده قبایل د ارغنداب په حوزه کې استوگن کېدل او د دوی ترمنځ به کله کله شخړې راوچتېدلې، ولې په جرگو او مرکو به يې خپل منځي متنازع فيها مسایل حلول.

کله چې د کندهار د دوو لویو امپراطوریو، لویديځ ته د صفویانو او ختیځ ته د هندي گورگانیانو د دولتونو ترمنځ د تجارتي او ستراتیژیکي اهمیت له پلوه حساس موقعیت ورپه برخه کېدی، نو د دغو قبایلو ترمنځ هم قبیلوي شخړو د سیاسي تمایلاتو په وجه ژوروالی مونده.

دغه منطقوي حساسیت په خاصه توګه د ظهیرالدین محمد بابر له هغه لومړني یرغل سره را اوچت شو، چې په ۱۵۰۷ کې د بابر او شیباني خان اوزبک ترمنځ پر کندهار شخړه وشوه او د یوه دوو کالو په دوران کې د سیمې یو و بل ته دا انتقال بالاخره د بابریانو د تسلط په دایره کې پاته شو.

هغه مهال چې بابر هند ته ولاړ او له هغه ځایه یې د افغانستان اداره په لاس کې ونيوله، نو د کندهار د ابدالیانو او غلجیانو خانانو په داخلي سطح کې ازادي درلوده، کله چې بابر مړ شو او همایون قدرت واخیست او هغه هم په لنډه موده کې د سوري شېرشاه له خوا وشرل شو او همایون هم ایران ته پنا یو ورپه، نو د شېرشاه د کورنۍ په وخت کې کندهار د یوه مسلط سیاسي پلوه په یوه خلا کې واقع و ځکه سوریانو په هند کې درانه مصروفیتونه درلودل او دلته لا د قبایلو په کانفدریسو کې دومره توان نه و موجود شوی، چې ځانته مستقل دولت تاسیس کړي، نو ځکه د باندې له خوا لومړی

ایران او بیا چې کله بېرته د گورگاني جلال الدين اکبر د راپورته کېدو سره د هندي بابري دولت ستنې ټينگې شولې نو د ایران او گورگاني هند ترمنځ پر کندهار کشمکش پیل شو. یوازې په ۱۲ او ۱۷ میلادي پېړیو کې (۱۳) ځله کندهار د صفوي ایران او گورگاني هند ترمنځ کله د یوه لاس او کله د بل لاس ته ولوېد او په دا هر ځل کې چې د لویو نظامي سوقياتو په ترڅ کې یرغلونه سرته رسېدل د ځان سره یې بې شمېره تباهي، تلفات او د سمیې خرابي منځته راوړله. د دغو لویو تاریخي انتقالو په ترڅ کې چې د دې ځای قبایل په مادي او معنوي سطح کې تهدیدل، نو د مسلطو یرغلګرو سیاستونو له خوا ځینې تفتینونه هم د قبایلو ترمنځ عملي کېدل، خو دوی له یوه مستحکم اتحاد څخه لرې وساتي او بالاخره د اورنگ زېب په خوله هغه حقیقت بیان شو چې ویل یې موږ باید د دغو قبایلو ترمنځ هېله هېله سره په تکرارولو خو دواړه هېله مات شي.

د همدغسې توطیو په جریان کې د غلجی او ابدالي قبایلو ترمنځ د کندهار پر سیمه ییزو وېش جګړې راپورته شوې، د کندهار مرزباني (سرحد داري) ((چې دا هم یو محکوم مابانه لقب و چې د ایران له خوا به پښتنو خانانو ته ورکول کېده)) کله یوه ته کله بل ته حواله کېده بالاخره د جریاناتو په ترڅ کې

دوی لویې قبیلوي کانفدریسي (اتحادیې) منځته راغلې چې د یوې مشري په ابد الیانو کې سدوزو ته ورپه برخه شوه چې د کندهار ښار صفایي مرکز و او مخ پر لویديځ یې تر فراه پورې تسلط درلود او د بلې مشري په غلجو کې توخو ته و سپارل شوه چې د زابل څخه تر کابل پورې یې د حکمفرمایۍ ساحه وه.

په ۱۵۵۳ میلادي کې چې گورگاني همایون کندهار ته راغی، نود کندهار حکمراني یې بهادر خان سیستانی ته و سپارله، خو دا کار د هغه قبیلوي نورم څخه مخالف و چې په دغه سیمه کې د دوو لویو سرداري قبیلو سدوزو او توخو ترمنځ موجود و، نو ځکه کلاتي شا محمد خان توخي د همایون تر ټگ وروسته پر کندهار حمله وکړه او بهادر خان سیستانی یې و ښاره او په خپله حکمران شو.

د همایون تر مرگ وروسته ایران کندهار ته پاملرنه وکړه او له دغه وخته نود صفوي ایران او گورگاني هند ترمنځ د کندهار پر سر شخړې پیل شوې او سم له دغه جریان سره د دغو دوو لویو قبیلو ترمنځ هم زړه بداوی پیدا شو. د دواړو خواوو خانان چې دراک شخصیتونه وو، د مسالې د حل لپاره یې کوښښ کاوه خو متجاوز بېگانه مسلط قدرتونه سخت فعال وو چې د دوی ترمنځ د اختلاف لمن پراخه کړي.

بالاخره د صفوي ايران او گورگاني هند ترمنځ د کومې
مقاولې پر مخ نه، بلکې په يوه فرضي کرښه کې د سياسي نفوذ
ساحه داسې وټاکل شوه چې د اوسني (مقر) له حد څخه مخ پر
لويديځ د صفوي ايران او تر مقر راپورته مخ پر شمال او ختيځ
سيمې د گورگاني دولت د نفوذ په ساحه کې شاملې شي. د
ايران شاهانو چې هر څه زور ولگاوه په مستقله توگه يې ونه
کولای شول، چې خپل حکمران يا نايب دغو سيمو ته
راولېږي، نو په خپله د سيمو خانانو ته يې د (مرزبانانو) په
نامه اداره سپارله او هغوی به يې د ايران په دولت کې شريک
بلل. خوددې سيمو خانانو او خلکو په کلي توگه ځانونه د
ايران تابع نه بلل، د گورگاني دولت سره به يې هم روابط پالل،
لکه چې په ۱۶۴۰ کې د سدوزو حکمرانانو ملک مغدود خان او
کامران خان چې د ايران له خوا د کندهار د حکمرانانو په صفت
پېژندل کېدل او د ايران او گورگاني هند ترمنځ سخت اختلاف
هم و، دغه دوه مشران د شاجهان دربار ته ورغلل او هلته يې
د پر عزت وشو همدارنگه د توخو مشر سلطان ملخی خو پرله
پسې د ډهلي په دربار کې عزتمند موقف درلود او د سلطان
لقب هم هغه دربار ورکړی و، هند ته تگ راتگ کاوه. په دې کې
شک نه شته چې دغسې روابط به پر ايران ښه نه تمامېدل، خو

پښتنو سردارانو خپله ازادي ساتله او د وخت د قدرتونو د فشار پروا يې هم نه کوله.

که څه هم ابدالي او غلجي قبایل د پرديو قدرتونو يعنې صفوي ايران او گورگاني هند د تسلط پر وړاندې په مقاومت کې د يوې متحدې جبهې غړي وو، خو کله کله سيمه ييزې شخړې ددغو قبيلو ترمنځ راپورته کېدې او ددغسې شخړو څخه به متجاوزو قوتونو گټه اخيستله.

نو ددغسې معضلو د حل لپاره د ابداليانو او غلجيانو ترمنځ يوه ډېره لويه او دوستانه جرگه وشوه، چې د ابداليانو د طرف مشري ملک خضرخان مشرو زوی خدايداد سلطان مشهور په (خودکي) چې د شېرخان (د احمدشاه بابا د نيکه گانو څخه و) ورور کوله او د غلجو د طرف مشري سلطان ملخي توخي ته سپارل شوې وه. په دې جرگه کې فيصله وشوه چې د جلدک د گرماو په سيمه کې دې (پل سنگی) چې د کندهار د ښار د ختيځ په پنځوس ميلۍ کې واقع و داسې سرحد وساتل شي چې ددغې سيمې لويديځ ته ابداليان او ختيځ ته غلجيانو د نفوذ ساحه جوړه شي. همدارنگه په کندهار کې چې هم غلجيانو قومونو استوگنه درلوده، د ابداليانو سره دې د ورورۍ په حساب گډ ژوند وکړي.

دا ددې دو قبيلوي مشرانو درايت و، چې په يوه سخته حساسه مرحله کې يې د قبيلوي قتلونو د مخ نيوي په طرف کې قدم مخته واخيست ولې دا پر ايران سخته تمامه شوه او له دې وروسته د ايران په ديپلوماسۍ کې دا خبره شامله شوه چې په مستقيمه توگه د کندهار اداره خپلو درباري اداره چيانو ته وسپاري. دغه کار پر ابداليانو سخت تمام شو او د غلجيانو سره په تفاهم کې د خدايداد سلطان شېرخان (د احمد شاه بابا نيکه) د صفوي حکمران سره وموښت او د کوږک په تنگي کې يې د صفويانو لښکر نيست او نابود کړ.

په دغه وخت کې په خپله د ابداليانو د تربرو ترمنځ هم شخړې روانې وې، چې زياتره يې ملتان يا هرات ته مهاجر شول او ايران د خپل نفوذ د قايمولو په خاطر چې کله گرگين د کندهار حکمران کړ، نو هغه په ۱۷۰۳ ميلادي کې د ابداليانو مشر دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان ووژل او د هغه کشر زوی زمان خان (د احمد شاه بابا پلار) يې يرغمل ايران ته بوت.

تر پيل سنگي پورته غلجي اقوام او په کندهار کې اوسېدونکي غلجيان د خپلو ابدالي عزيزانو سره د صفوي ايران په دې جفا کارانه رويه سخت خواشينی وو.

د توخو مشر سلطان ملخي چې سيمه ييز موقعيت يې د صفوي ايران او گورگاني هند ترمنځ يو سخت برزخ تشكيل کړی و په قبيلوي سطح کې ده هم تکاليف درلودل. په زابل کې د توخو په اړخ کې هوتک هم لويه قبيله وه او د توخو د سرداری سره يې رقابت کاوه، سلطان ملخي چې د وضع حساسيت ته متوجه و، نو د يو سياسي مصلحت پر بنا يې د هوتکو و خان بنالم خان ته چې د ميرويس خان (نيکه) پلار و خپله لور (نازو) ورواده کړه. دا سياسي پيوند د ډېرو بنو نتيجو حامل و. سلطان ملخي چې د يوې خواله ابدالي قبيلو سره د دوستانه تفاهم په وجه د دغو دوو لويو کانفدرسيو (اتحاديو) اتحاد منځته راوړی و، نو په خپله کانفدرسي (د غلجو) په اتحاديه کې يې هوتک هم د خان ملگري کړل او نور غلجي قبایل لکه سلېمانخېل، اندر، ناصر، ترکي او داسې نور يې هم يوه مرکز ته راټول کړل. د ايران صفوي دولت چې د دغسې اتحاد څخه سخت تشويش درلود، نو د غلجو سره يې هم د جنگ بنا وکړه چې په يوه سخت جنگ کې چې د دواړو خواو څخه تلفات زيات وو يو هم مشهور قهرمان جبار خان سلېمانخېل و، په شهادت ورسېد او مړی يې د کابل په جنوب ختيځ خوا کې په يو ځای کې خاورو ته وسپارل شو، چې نن د خاک جبار په نامه يادېږي.

(او نن د کابل په اداري تشکیل کې په دغه نامه یوه علاقه داري ده) سلطان ملخی (د نازو پلار او د میرویس خان مورنی نیکه) د ۱۲۸۸ میلادي کال په حدودو کې په یوه قبیلوي جگړه کې چې د دروازگی په سیمه کې پېښه شوې وه ووژل شو. دده تر مرګ وروسته یې زوی حاجي عادل مشر شو او دا هم په یوه قبیلوي جگړه کې مړ شو، ترده وروسته یې زامن او لمسیان خانان وو، خوزیات نفوذ یې نه درلود او قدرت د هوتکو قبیلې ته انتقال شو.

بنالم خان هوتک د میرویس خان پلار چې د نازو په نسبت د توخو زوم گنل کېده د توخو اعتماد یې هم ملگری و او یو دراک مشر و، پرده هم قوم راټول شو او دده زوی میرویس خان چې د توخو سرداره قبیلې یې ماما خېل وه مخصوصاً دده د مور نازو په تدبیر هغوی دده ملاتړ وو، دا رسالت پر غاړه واخیست چې د صفوي ایران نفوذ ته خاتمه ورکړي.

میرویس د خاص تدبیر په لحاظ په ښار صفا کې د یوه پوپلزي خان (چې سدوزی یې یوه پښه ده) لور وغوښته. ده دا کار ځکه وکړ چې د یوې خوا ښار صفا د ابدالیانو (چې پوپلزي او د هغوی پښه سدوزي ورته منسوب دي) مرکز دی د خپل فعالیت مرکز وګرزوي، له بلې خوا په دغه خپلوی چې د ابدالیانو ښځه یې غوښتي وه ځان د هغوی زوم کړی خو په دوه قوته چې د یوې خوا

د توخو سرداران يې ماماگان وي او له بلې خوا ابداليان يې خسر خېل شي، په دې توگه ځان ته دا زمينه برابره کړې چې د دوی په اعتماد يوه لوی ماموريت ته تيار شي. همداسې وشوه، ځکه د بنار صفا ابداليان چې د گورگين له خوا مشر دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان وژل شوي وو سخت عصبي و او داسې يو څوک يې غوښت چې د دوی انتقام واخلي او د دغه ستر کار لپاره نو ميرويس خان ډېر مناسب شخصيت و.

ميرويس خان چې په ډېرو مواردو کې يې د باتديره مور (نازو) مصلحت ورسره ملگری و د يوه منظم پروگرام له مخې په کار پيل وکړ، څو دا و چې په کندهار کې د صفوي دولت تسلط ته سقوط ورکړ. گرگين يې وواژه او هېواد يې مستقل کړ. ميرويس خان د صفوي قدرت تر ختمېدو وروسته ځان باچا ونه باله او هغه لقب چې قبيلو د مشر په عنوان ورکړی و هغه يې وساته، ځکه دی پوهېده چې قبيلې لا تر دغه وخته د کانفدريسي په مرحله کې وې او په کانفدريسي کې د باچايي عنصر نه يوازې پيوند نه اخیست، بلکې د قبيلو د اتحاد شيرازه يې هم ور ړنگوله.

ده کونښن وکړ چې دوه لويې کانفدريسي (غلجي او ابدالي) په يوه اتحاد کې راولي او نو د يو دراک شخصيت په توگه يې د مشرۍ موقف وساته.

دده (میرویس خان) د مشرۍ عمر د پرلنډ و، که څه هم ده په کندهار کې د دغو دوو لویو کانفدریسو ترمنځ د اتحاد مزي قوي کړل خو د ابدالیانو کانفدریسي چې په هرات کې وه د هغې سره د تفاهم په حال کې و چې له دې دنیا یې سترگې پټې کړې، ولې اخلاقو یې سره له دې چې په قبیلوي سطح کې یې ځینې اختلافات درلودل، خو د بېګانه قدرت پر وړاندې یې خپل اتحاد ته وفاداري ساتله، لکه چې کله نادر افشار پر هرات فشار راوړ، نو د کندهار څخه د غلجو او ابدالیانو کومکونه هغوی ته ورو لېږل شول، خو د نادر افشار پر وړاندې مقاومت وکړي. دغه پروسه تر هغه وخته جاري وه څو احمد شاه بابا د لوی افغانستان امپراطوري تاسیس کړه او هغه پخوانۍ وضع د یو نوي او لوی تدبیر له مخې و یوه نوي مسیر ته ورو لوېده چې دا د جلا بحث موضوع ده.

پوهنمل بریالی باجوړی

د کندهار ادبي دربار

تر کومه ځایه چې په پښتو کې د لومړني ادبي دربار خبره رامنځته کېږي، نو هغه د پښتون پاچا شاه حسین هوتک له نامه سره اړه لري، چې دغه پښتو پالونکی پاچا په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب په برخه کې هلې ځلې کولې. پښتانه شاعران او لیکوالان یې پیدا کول او هغوی به یې په خپلو ادبي کارونو باندې د پرزیاات نازول او تشویقول چې ددغه تشویق په نتیجه کې په دغه ادبي دربار کې ارزښتمن کارونه سرته ورسېدل او مهم اثار رامنځته شول.

شاه حسین هوتک ته دغه ادب پالنه په میراث کې پاتې وه ځکه چې په خپله ملي قاید میرویس خان د پښتو ژبې او ادب سره پوره مینه درلودله او په ډېرو مهمو وختونو کې به یې د رحمان بابا کلام ته پناه وړله او ددغه صوفي شاعر کلام به یې د خپلې لارې مثال باله.

همدارنگه د میرویس نیکه مور په خپله د پښتو ژبې یوه زبردسته شاعره وه او له پښتو ادب سره یې د زړه له تله مینه درلوده. همدارنگه د میرویس نیکه په وخت کې د پښتون سپه

سالار خان ناصر نوم هم د يادونې وړ دی، چې د خپلو پوځي کارونو ترڅنگه د پښتو ژبې ښه شاعر و. په همدې ډول ملا پير محمد مياجي چې د حاجي ميرويس خان نږدې ملگری و او د روم د علماوو له خوا ورته د پير افغان لقب ورکړ شوی و او دوه کتابونه (افضل الطرائيق) او (القرايضي في رد الروافض) په پښتو نظم کړي وو، د دغه ښه شاعر اشعار په پټه خزانه کې راغلې دي. همدارنگه بابه جان بابي چې د ميرويس نيکه ډېر ښه ملگری و او پر ۱۱۲۹ل کال يې د ((شها او گلان)) کيسه په پښتو نظم کړه او نوم يې پرې ((قصص العاشقين)) کېښود.

داود هوتک د پټې خزانې د مولف پلار چې له ميرويس نيکه سره همېشه ملگری و د پښتو ژبې ډېر ښه شاعر و چې د کلام نمونه يې په پټه خزانه کې راغلې ده.

ملا نور محمد غلجی د نافع المسلمين ليکونکی چې د ميرويس نيکه په کاله کې د کوچنيانو ښوونکی و او حاجي ميرويس خان يې ډېر احترام درلود.

له دغې لنډې يادونې نه زما مقصد دادی، چې په خپله ميرويس نيکه هم په خپل وخت کې له عالمانو، ليکوالانو او شاعرانو سره نږدې اړيکي او راشه درشه درلوده. په دغسې يو ماحول کې شاه حسين هوتک سترگې وغړولې او رالوی شو، نو ځکه ويلای شو، چې د هغه په طبيعت او خټه کې له پښتو

ژبې او ادب سره مينه اخېستل شوې وه او له خپلې کورنۍ نه ورته دا مينه په ميراث کې پاتې وه.

شاه حسين هوتک د ۱۱۱۴ هـ ق کال د لومړۍ خورپه ۲۳ مه د غلجيو د کلات د سيوري په سيمه کې د ميرويس نيکه کره دنيا ته راغی. په ۱۱۳۵ هـ ق کال د خپل ورور شاه محمود هوتک له خوا د کندهار او شاوخوا سيمو پاچا وټاکل شو. په ۱۱۵۲ هـ ق کال د نادر افشار سره تر اوږدې جگړې وروسته په مازندران کې د تبعيد په حالت کې وفات شو.^(۱)

کله چې شاه حسين هوتک د خپل ورور شاه محمود له خوا پاچا وټاکل شو، نو له نورو کارونو سره يې د پښتو ژبې او ادب ته هم پوره توجه وکړه. پښتانه شاعران يې پر ځان راغونډ کړل او له هغو سره به يې په ټاکلو وختونو کې ادبي جرگې او مجلسونه کول.

شاعرانو او ليکوالو ته به يې وخت پر وخت جايزې ورکولې او هغوی به يې ادبي کارونو ته تشويقول. د همدغه تشويق په نتيجه کې ډېر شاعران او ليکوال رامنځته شول او ډېر مهم اثار يې ايجاد کړل.

^(۱) ژبپالنه، خپرونکی د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز، پښتو ټولنه، گوندي مطبعه کل ۱۳۲۱، ۷۸ مخ

د پټې خزاني د روايت له مخې دغه ادبي غونډې، علمي بحثونه او مشاعرې د کندهار په سلطنتي کتابتون کې د شاه حسين هوتک تر مشرۍ لاندې جوړېدې چې دغې ټولنې ته به يې ادبي دربار وايه. د پټې خزاني مولف په دې باب ليکي (پادشاه عالم پناه په ارگ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي، هلته په هفته يوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې مجلس کې علما جمع کېږي او فضلا ټولوي) ^(۱)

هغو کسانو چې په دغه ادبي دربار کې يې گډون کاوه او يا د دغه دربار غړي وو په لاندې ډول يې يادونه کوو. شاه حسين هوتک چې د غونډو مشر و او په خپله به يې په علمي او ادبي بحثونو کې برخه اخيسته او د پښتو ژبې ښه شاعر و چې د کلام دغه نمونه يې په پټه خزانه کې خوندي وه او د محمد هوتک په قول د دېوان خاوند و چې ده به يې اشعار ليکل:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تيارو کې د هجران يې له تادور کړم
بېلتانه دې هسې او ښکې راخوړې کړې
ستا د فکر په گرداب کې تل عبور کړم

^(۱) محمد هوتک، پټه خزانه، د پوهاند عبدالحي حبيبي په تحشيه او تعليق، د پښتو انکشاف او تقويې امریت، کال ۱۳۵۴، ۵۵-۵۶ مخونه.

د فراق پری مې کښېوت و مری ته
په جهان کې یې رسوا لکه منصور کرم
په وصال دې هم نابینا دیمه دلبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کرم
د باهو غشی مې و خوړ په ځیگر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کرم
خلق یاد زما د عشق په لېونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کرم

ملا یار محمد هوتک چې د خپل وخت لوی عالم او د شاه
حسین هوتک استاذ و ده په فقهه کې ((مسایل ارکان خمس))
په نامه کتاب کښلی دی او د پښتو ژبې ښه ادیب و.
ملا محمد یونس توخی چې د کندهار د جامع امام و او په
پښتو کې یې د ((جامع فرایض)) په نامه یو کتاب کښلی و او
د پټې خزانې مولف یې د ادبي دربار په علماوو کې نوم
یادوي.^(۱)

محمد هوتک چې د دغه پاچا له خوا دربار ته وغوښتل شو
او د هغه په هدايت یې پټه خزانه وکښله او هم د دغه ادبي دربار

^(۱) عبدالروف بېنوا، پښتو روزنه، د پښتو څېړنو بین المللي مرکز، ۱۳۵۷ل کال،
دولتي مطبعه، ۹۲ مخ.

منشي و د محمد هوتک خپله وينا ده چې وايي ((... دا ډېر وختونه تېر شول چې ما غوښته چې زه د پښتو شاعرانو تذکره وکارېم او د دوی احوال سره راټول کاندې مگر زمانې ماته فراغ نه راکا او دا هيله مې په زړه کې وچه شوه. ځکه چې پر قندهار د ظلم او جفا تورتم پروت و او هېچا ارام نه درلود... اوس چې حق تعالی موږ خلاص کړو له هغو ظلمو څخه او فارغ شوه زړونه زموږ او ملک حاجي مير خان عليه الرحمه دوی له قندهار وياسته او پښتانه يې د دوی د جوړه ازاد کړل زما زړه فراغ البال شو له اندوهه او قلم مې راواخيست هغه وخت چې زما له ارادې خبر شو زموږ د پښتنخوا د سترگو تور امام المسلمین... شاه حسين ادا م الله دولته الی يوم الدين... نو يې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته يې تشويق وکا او الطاف يې ښکاره کا چې دا خپله اراده پوره کاندېم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندېم.))

په دې توگه دغه مهم کتاب د شاه حسين په هدايت او تشويق وکښل شو چې د پښتو ژبې تر ټولو مهمه او درنه تذکره ده همدارنگه محمد هوتک د دغه ادبي دربار د منشي دنده په غاړه درلوده او د شاه حسين هوتک اشعار به يې ليکل چې دغه مطلب هم دی په خپله په پټه خزانه کې وايي ((... زه محمد هوتک کاتب د دې کتاب هم په دې مجلس کې يم او د بادشاه

ظل الله اشعار او ادبيات په قلم کارېم او کتاب د دېوان يې
مرتب شوی دی کله په پښتو اشعار وايي او کله پارسي ژبې ته
هم ميل کا او استاد العلما ملا يار محمد ته يې قرائت کا چې
سهو و سقم ځنې زایل کا، او د بادشاه په اشعارو کې لږ سهو
ليده شي او علما يې په بلاغت او فصاحت قايل دي او سماع
ته مايل...))^(۱)

محمد هوتک د خپل وخت مروج علوم لوستی وو له شعر
او ادب سره اشنا و. په عروضو، قافيه، بيان معانی او د ادب
په نورو څانگو کې د مطالعې خاوند و، نو ځکه د شاه حسين د
توجه وړ وگرځېد او د پټې خزانې ليکلو ته يې وهڅاوه. د
محمد هوتک بل کتاب خلاصه الطب نومېږي. محمد هوتک د
خپل دغه کتاب په باب ليکي ((بل کتاب مې کښلی دی په بيان
د طبابت او علاج چې خلاصه الطب يې نوم دی په سنه ۱۱۳۹
هجري چې مې دغه کتاب پادشاه عالم پناه مد ظله مخ ته پېش
کاسل طلاوي يې ماته صله کا او هر کله داسې مراحم د پادشاه
ددې فقير غريب په حق ډېر دی او ارکان د دولت ابدت مدت هم
پردي فقير غريب نظر کا خاص بيا بهادر خان عالي مکان چې

^(۱) پښتوروزنه، ۸۹مخ

نن ورځ په قندهار کې د غربا و پر سر ظل د رحمت دی خالق دې
عمر ډېر کا))^(۱)

د محمد هوتک ژوند او مزار د کتاب د لیکوال زلمی
هېواد مل د وینا له مخې محمد هوتک درېیم سړی دی چې د
زاړه طب اصول یې په پښتو ژبه د پښتنو لپاره کښلي دي، دده
ترمخه د خوشال خان خټک طب نامه او ورپسې د عبدالحلیم
اختیارات بدیعي یادولی شو.^(۲)

همدارنگه محمد هوتک د دېوان خاوند شاعرو، چې په
خپله د خپل دېوان په باره کې لیکي: ((ماله یو دېوان د اشعارو
هم شته چې په دې وخت مردف او مدون شوی دی او غزلونه او
قصاید او رباعي لري کله چې طبع قاصر میل د شعر او وینا کا
شعرونه کارېم او موزونان د روزگار یې خوښوي))^(۱)
کومه نمونه چې محمد هوتک د خپلې شاعرۍ څخه په پټه
خزانه کې ثبت کړې ده په دې ډول ده:

^(۱) زلمی هېواد مل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان پوهنتون،
د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال ۱۳۲۲، ۱۴ مخ.
(۲) همدا اثر ۱۴ مخ

(۱) زلمی هېواد مل، د محمد هوتک ژوند او مزار، خپرونکی د بایزید روښان
پوهنتون، د ښوونې او روزنې پوهنځی، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه، کال
۱۳۲۲، ۱۴ مخ.

ساقی پاڅه د سرو ملوډک یو جام را
ستاله غمه نا ارامه یم ارام را
بې له له میود بهار نندارې څه کړم
پسرلی شود خوښی بڼه پیغام را
دنیا پاته ده خوشې مویو گړی ده
یو گړی مې خوښ که می کړی انعام را
د بېلتون په تاریکو کې مې زړه شین شو
رڼا لمرد جام د میو په ظلام را شین شو
ناکامیو د دنیا مې کام راتریخ کا
چې مې خوږ کام ترڅه و مانا کام را
نه نشاط شته نه مستي شته نه رنډي شته
چې سم رنډ هغه اوبه علی الدوام را
په اوبو مې سوږ زړگی لږ څه راتود که
محمد ته د اورډک یو هسې جام را.

د محمد هوتک بل کتاب خلاصه الفصاحت نومېږي، چې د
همدغه ادبي دربار په رڼا کې لیکل شوی دی او دده د وینا له
مخې د فصاحت علوم یې د پښتنو طالبانو لپاره خلاصه کړي
دي. ددغه ادبي دربار بل بڼه عالم او شاعر ملا زعفران تره کی و
چې د پټې خزانې مولف د پاچا د کین لاس په نامه یاد کړی دی.

دې عالم په حکمت، رياضي او طب کې پوره لاس درلود او يو کتاب يې په طب او حکمت کې ليکلی و چې ((گلدسته زعفراني)) نومېده او د پټې خزانې مولف ليدلی و^(۱)

ددغه ادبي دربار بل برخه وال پښتون سالار بهادر خان و چې د محمد هوتک په قول د پاچا بازو و او شاه حسين به په ((ورور)) ورته خطاب کاوه او د عوامو له خوا د ((امير الامرا)) په لقب يادېده. دا پښتون سالار علاوه پر مېړانه د سخاوت او ښه علم خاوند هم و، ښکلي او خوندور شعرونه به يې ويل او هر کله به چې له جگړې نه فاتح راغی نو شاعران به يې مېلمانه کړل او له هغوی سره به يې ادبي مجلسونه کول.

ددغه تورزن شاعر د يوې بدلې خو بيتونه په دې ډول دي:

بېلتون دې زور دی تر ليمو مې سهار نم خاخي

لکه شبنم خاخي

دا سره ياقوت مې په لمن کې ستا په غم خاخي

په غم الم خاخي

گوره لیلی باران د وښو چم پر چم خاخي

لکه شبنم خاخي

راغله لیلی په شينکي خال نڅا په گلو کوي

په سرو منگلو کوي

(۱) پښتو روزنه، ۹۲ مخ

سهار چي وځي سيل کا، نځ په بلبلو کوي
گل په اوربلو کوي
ملالي سترگي يې کاته په ويرژلو کوي
زېب په کجلو کوي
د ژوبل زړه وينې په هرگړۍ هر دم خاڅي
لکه شبنم خاڅي
بنکلي نجلۍ د باغ په لور مه ځه نخامه کوه
عاشق رسوا مه کوه
وريت شوی زړه مې دی مين پورې خندا مه کوه
راشه جفا مه کوه
زه يم پتنگ ته يې ډيوه ما جلبلا مه کوه
نور ظلم بيا مه کوه
يم ستاله عشقه لېونی پر ما ماتم خاڅي
غم و الم خاڅي

ريدي خان مومند هم دغه ادبي دربار ته منسوب شاعر دی
چې محمود نامه يې وليکله او کله چې يې د پاچا په مخ کې
ولوستله نو شاه حسين زر طلا وي ورکړې. دا شاعر د شاه
محمود هوتک سره په ۱۱۳۲هـ کال کې اصفهان ته تللی و او کله
چې راغی نو بيا يې محمود نامه وليکله چې د شاه حسين له

خوا و نازول شو دا کتاب چې د مثنوي په شکل کې دی یو باب یې محمد هوتک په پټه خزانه کې راخیستی دی. بل پښتون شاعر چې دغه دربار ته منسوب دی نصرالدین خان اندر نومېږي. ډېر زړور پښتون و په اصل کې د غزني و د پاچا حسین په وخت کې کندهار ته راغی او د خپلې مېړانې په اثر د پاچا د توجه وړ وگرځېد. دې پښتون شاعر د اشعارو د یو ان درلود په شعر کې یې (نصر) تخلص کاوه د کلام نمونه یې په پټه خزانه کې شته.^(۱)

له دغو څرگندونو څخه زموږ مقصد دادی، چې د کندهار ادبي دربار چې د پښتون پاچا شاه حسین هوتک له خوا جوړېده. په منظم ډول د پښتو ژبې او ادب د غوړېدنې لپاره عملي گامونه اخیستل او دا دغه پښتون پاچا هغه پښتو پالنه ده چې په تاریخ کې یې ساری لري. په خپله شاه حسین پښتو پالونکی پاچا او د پښتو ژبې ښه شاعر و، نو همدارنگه یې پر ځان د هغه وخت ډېر ښه عالمان او شاعران راغونډ کړي وو، لکه محمد هوتک، ملا یار محمد هوتک، محمد یونس توخی، ملا زعفران تره کی، بهادر خان، ریدی خان مومند، نصرالدین خان اندر، چې د پښتنو له بېلابېلو قومونو څخه وو، دغه ادبي دربار به په سلطنتي کتابتون جوړېده، هغه قصر

(۱) پښتو روزنه، ۹۸ مخ

چې نارنج يې باله په اوونۍ کې به يو ځل د پاچا تر مشرۍ
لاندې ټولېدل او ادبي بحثونه او مشاعرې به يې کولې. د پاچا
له خوا به دوی تشويقېدل او جايزې به ورکول کېدلې.

د مثال په توګه د پټې خزانې مولف او ددغه ادبي دربار
منشي ليکي ((... نو يې زه وغوښتم خپل دربار ته او ماته يې
تشويق وکا او الطاف يې ښکاره کا...))

همدارنگه محمد هوتک چې کله خپل کتاب خلاصه الطب
شاحسين هوتک ته ښکاره کړ نو سل طلاوې يې ورکړې. په
همدې ډول ريډی خان مومند چې کله خپل کتاب محمود نامه
پاچا ته وړاندې کړ، نو زر طلاوې يې ورکړې.

په همدې ارتباط محمد هوتک ليکي: ((چې يوه ورځ د پاچا
په قصر کې مجلس و، فضلا او علما سره راټول شوي وو،
ناڅاپه احوال وشو چې قاصد راغلی دی او پيغام يې له لرې
ځايه راوړی دی. ملا زعفران چې ددې دربار ښه شاعر د باندې
ووت يو ګړۍ پس بېرته راغی او د يوې فتحې زېږی وکا چې
هغه د شال او ږوب د فتح زېږې و دغه بيتونه يې وويل:

د حسين پادشاه د بخت ننداره ګورئ

چې يې فتح په لښکرو ږوب و شال کا

ددغو بيتونو په اورولو سره پاچا ژېړ زعفراني شال ورکړ او
بيا يې د مجلس ټولو حاضرینو ته شالونه وښخېدل.))

دا وود شاه حسين هوتک هغه تشويق چې د پښتنو شاعرانو سره يې کاوه او پر هغو باندې يې تل مهرباني کوله او دغه تشويق په حقيقت کې د شاه حسين هوتک د خپلې ژبې او ادب سره د زړه له تل نه د رښتينې مينې يو څرگند ثبوت دی.

همدغه وجه وه. چې په دغه ادبي دربار کې د علم او ادب په مختلفو ساحو کې مهم اثار رامنځته شول. د همدغه پاچا په امر د رحمان بابا د دېوان زياتې نسخې کاتبانو وليکلې او په خلکو کې خورې شوې چې د پتې خزاني د مولف په قول د دغه کار لپاره يې کاتبان پېښور ته استولي وو. چې دا هم د دغه پاچا بې سارې مينه له پښتو سره څرگندوي. د ژبپالنې ليکوال د دغه ادبي دربار په باب کښلې دي ((... که څه هم ددې ادبي دربار کومه ليکله شوې کړنلاره موږ ته نه ده راپاتې خو هغه علمي او ادبي کارونه چې ددې دربار په سيوري کې ترسره شوي دي څرگندوي چې يو لوی هدف يې د پښتو کتبي ذخيره زياتول او پښتو ته په هره برخه کې د اثارو منځته راوړل وو لکه د طب په برخه کې ((خلاصة الطب)) د حکمت په برخه کې ((گلدسته زعفراني)) د تاريخ په برخه کې ((محمودنامه)) د ادبي څېړنو په برخه کې ((پته خزانه)) د دين په برخه کې ((مسایل ارکان خمسہ)) او ((جامع فرايض)) او نور کتابونه يې چې تاليف کړي او يا يې چاته لوړې جايزې پرې ورکړې دي. باور دی چې د شاه حسين هوتک د وخت دې ادبي

درباره د پښتو په لاره کې ډېرو نور خدمتونه هم کړي وي، خو څرنگه چې ددې خدمتونو په برخه کې پټه خزانه زموږ يوازنی اخځ دی او بل ځای يې يادونه نه شته او هم څرنگه چې پټه خزانه تر ۱۱۴۲ هـ ق کال پورې په کندهار کې دوام کړی نو ددې درباره د لسو پاتې کولو له کارونو هم بې خبره پاتې يو))^(۱)

په پای کې بايد ووايو چې ددغه پښتون واکمن په وخت کې پښتو ژبې او ادب ته بنسټيز کارونه شوي دي او د ادب په بېلابېلو څانگو کې ارزښتمن اثار رامنځته شوي دي. ددغه ادبي درباره خوا د پښتو ژبې پالنه په ښه ډول سره کېدله، د اثارو په خپرولو کې يې لاس درلود او د ليکوالو او شاعرانو په ټولولو، روزلو او پاللو کې يې هم خپله دنده په ښه توگه سرته رسولې، چې يادونې يې په پورته کړنو کې وشوې.

(۱) ژبپالنه، ۸۲ مخ

پوهنیار اکبر کرگر

د شیخ متي یو شعر:

د پښتو ادب ځلانده عرفاني نمونه

زموږ په لرغوني فرهنگ کې تصوفي - عرفاني فکري جريانونه په دوو پړاوونو کې د څېړنې او مطالعې وړ دي. یو تصوفي، عرفاني فکري جريان په عامه او کلي مانا چې تر اسلام څخه دمخه فرهنگونو د اغېزو او تاثيراتو مثالونه لري او بل د اسلامي فرهنگ تر خپرېدو وروسته تصوفي، عرفاني جريانونه چې تر زیاته حده د اسلامي او عربي فرهنگ او قراني اياتونو او احکامو پر بنسټ تفسیر او توجیه شوي دي.

لومړی پړاو:

په تاریخي لحاظ زموږ فرهنگ او فرهنگي شتمني زموږ د ولسونو په مغز او روان کې د پېړیو پېړیو له خوا مدينتونو، فرهنگونو، مذهبونو، کیسونو، نړۍ لیدونو، اسطورو او افسانو داسې ترسېدې، چې د پلټنو په ترڅ کې د هغو په منشاء او سرچینو پوهېدې شو. تصوفي عرفاني فکري

جریانونه د شرقي فلسفي نړۍ لید سره په ترکیب کې راڅرگند شوي. هېڅکله یې خالص او ناب شکل نه دی غوره کړی، بلکې یو په بل کې او په ګډه سره د یوه فکري سیستم په توګه منځته راغلي، دوام یې کړی او د ترمنځه تللو وروسته یې اوس هم نښې نښانې او اغېزې لیدلې شوې. په دغه پړاو کې زردشت د چوپاني دورو د افکارو له تکوین څخه راهیسې د زروان (Zar vana) یا ناپایه زمان راهیسې چې نور او ظلمت، رڼا او تورتم د هغه مولود بولي او په فکري لحاظ د اهورا او اهریمن یا اهورا مزدا (یواځینې پوه خدای) او اهریمن د هغه تخلیق بولي، یو ډول مونیزم یا یووالي جوتوي، د څلورو پړاوونو ((یعنې د نېکو افکارو مقام، د ښو خبرو مقام، د ښو کارونو مقام، د ابدې عظمت لومړنۍ پیغام دی، چې ددې سیمې په فرهنگ کې ډېر لوړ او عالي مقام لري او انسان ښو چارو ته رابولي، انسان په دغو مراحلو کې اهورا ته نژدې کوي.

د زردشت د افکارو د ټوکېدو خاوره د بودايي مدنیت لپاره ښه کرونده شوه. بودا هم د نېکو چارو وعض وکړ او د هغه زده کړي او تعلیمات له هندوګش څخه خوا تېر شول، کلونه کلونه یې دوام وکړ. بودا ویل:

((ای زاهدانو هغه څوک چې ټول وخت سهار، غرمه او شپه یوازې یوه شپه خپل زړه له نېکۍ ډک کړی، هغه ثواب چې ترلاسه کوي یې د هغه چا تر ثواب نه ډېر زیات دی چې سهار، غرمه او شپه هره شپه د خوړو سل لوبښي خیرن کړي. ددغې نېکۍ لپاره مینه او غماض لازم دی.)) (۳، ۲۰) د بودا دغه اخلاقي زده کړې د یوه صوفي او عارف لپاره چې خپل زړه یوازې د خدای کور بولي ډېر ښه درس دی.

زموږ په فرهنگ کې له اسلامي مدنیت څخه دمخه د یوناني فلسفي افکارو افلاطوني او نوی افلاطوني افکارو له اغېزو هم سترگې نه شو پټولې. لنډه دا چې شرقي افکارو له هند، چین، ایران، یونان او نورو فرهنگونو او مدنیتو څخه زموږ په فرهنگ او تاریخ کې هم ترسب کړی او خپله اغېزه یې پرې ایښې ده.

دویم پړاو:

زموږ له فرهنگ سره د اسلامي مدنیت او فرهنگ یوځای کېدنه او په دې سیمه کې د اسلام خپرېدل او نفوذ زموږ د سیمې په فکري جریانونو کې یو بل پړاو پیل کړ. دا پړاو د اسلامي فرهنگ پیل دی.

په دویمه او درېیمه هجري پېړۍ کې په بغداد یعنې د خلافت په مرکز او نورو مراکزو کې تصوفي او عرفاني افکار منځته راغلل.

په اسلامي نړۍ کې مشهورو عارفانو او صوفیانو د قراني احکامو پر بنسټ د خپلې لارې او طریقت لپاره د ستاويزونه و پلټل د مثال په ډول: په قران کې د میثاق په باب ایت دی، چې صوفي ورته د ((مینې پیمان)) وایي چې د انسان او خدای ترمنځ موجود دی. همدارنگه په قران کې ((امانت)) ته اشاره ده چې نړیوالو ته وړاندې شو (انسان). ځمکې او اسمانونو دغه امانت نه شو ساتلی، بلکې انسان ومانه. په قران کې مومن ته د دیدار وعده ده، چې د قیامت په ورځ خدای له انسان سره گوري، له دې پرته خدای په دې نړۍ کې هر چیرته وي، په مشرق کې په مغرب کې او هرځای ته چې انسان مخه کړي خدای شته او دا هغه ټکی دی چې انسان هر چیرته مخه کړي، کولای شي دغه مفکوره په انسان کې وگوري او انسان ته د شاه رگ څخه هم نږدې دی.

خو کله چې په پښتو ادب کې دا مساله مطالعه کوو، پښتني فرهنگ هم په دغه پراخه سیمه ییز فرهنگي چوکاټ کې مطالعه کېدی شي او په دغه فرهنگ کې فکري جریانونه هم گوښي نه شي مطالعه کېدی.

شیخ متي یوله دغه ډول مبتکرو عارفانو او د شور او وجد خاوند معلومېږي چې کېدی شي د هغه په یوه شعر کې د وخت د لاسبری فکري جریان اندازه ولگول شي.

لوی استاد مرحوم عبدالحی حبیبی د پټې خزانې په حواله لیکي: ((شیخ متي د عباس زوی و چې عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و. خلیل د غوریا او غوریا د کند ابن خرنسبون زوی و. دا مشهوره کورنۍ د خرنسبون تر مرګ وروسته په ارغستان، پښین او پېښور کې خپره شوه او شیخ متي دوه وروڼه نور هم درلودل چې حسن او امران نومېدل د امران مزار تراوسه د کوږک پر غره دی چې هغه غره ده په نامه ((خواجه امران غره)) هم بلل کېږي او یوه خوریې ((بي بي خالده نومېده چې قبر یې تراوسه هم په پښین کې مشهور دی او په کلات کې د ترنگ پر غاړه د ((خالاکلي)) هم ددې په نامه تراوسه باله شي چې دا په ژوند هلته اوسېده.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) زېږېدلی او د (۲۵) کالو په عمر د ترنگ پر غاړه پر ۲۸۸هـ کال وفات شوی دی، دده مزار تراوسه هم د کندهار شمال شرقي خواته تقریباً (۵۰) میله لرې پریوې غونډۍ واقع دی چې کلات یې بولي او دی په کلات بابا مشهور دی، ده خپل ژوند هم د ترنگ پر غاړو او د غونډیان په غره او د کلات په حدودو کې تېر کړی دی.)) (۴، ۱۲).

دغه راز استاد حبيبي د نعمت الله هروي دمخزن افغاني په قول چې يو بل مشهور كلاسيك اثر دی را نقلوي چې: ((ان طالب حقايق و كاشف معاني زبده ابرو او خلاصه اصرار شيخ متي خليل صاحب عبادت و رياضت بود. ايشانرا سر حلقه دوازده سړبن ميگویند و افغانان بسيار ارادت می آوردند و مريد ميشدند چنانچه غلغله كرامت ايشان در تمام منتشر شد.)) (۴، ۱۲۴) دغه راز استاد د شيخ متي عارف د عرفاني شخصيت او مقام د اثبات په ترڅ كې په پټه خزانه كې له ((افضل الطرايق)) څخه يو حكاييت په دې عبارت را نقلوي: ((يوه ورځ شيخ متي پر لار تېرېده، چې هلته ډبرې ډبرې پرتې وې او لاري يې بنده كړې وه. چې دغه ځای يې وليد، نو څو شپې متواتر راغی او له هغې لارې څخه يې ډبرې او كاني ايسته كړل. يوه دهقان د شپې خپله ځمكه او بوله ده ته يې وويل: ته د خدای دوست يې او ټول خلق ستا احترام كوي. نو دونهې زحمت ولې پر ځان تېروي او دغه لار پاكوي شيخ متي هسې ځواب وركړ، چې يوه گړۍ د خلقو خدمت تر هرڅه ښه دی.)) (۴، ۱۲۵) د پټې خزانې مولف زياتوي، چې شيخ متي يو اثر هم كښلی و چې نوم يې و ((د خدای مينه)) دغه كتاب په كلات كې د شيخ متي په زيارت پروت و او زيارت كوونكو به لوستلو، په

دغه اشرکي مناجاتونه او دعائيه شعرونه و، خو دغه اثر
تراوسه تر لاسه شوی نه دی.
اوس ددې لپاره چې د عارف شيخ په يواځينۍ لاسته راغلي
شعره ووايو او د هغه د عارفانه او صوفیانه افکارو جاج
واخلو نوموړی شعر راقلوو:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې
په غارونو او په شپلو کې
یاد ویرزلیو په شپلو کې
ټول ستا دیاد نارې سوري دي
دا ستا د مینې نندارې دي

جنې زرغون که په بیدیا دی
د برېښ خواته په خندا دی
ترنگ چې خړدی په ژړا دی
دا ټول اغېز د مینې ستا دی
ټوله ښکلا دې ستا له لاسه

ای د پاسوالو پاسه پاسه

که لمر روښانه مخ یې سپین دی
یاد سپوږمیه تن دی وریښ دی
که غردی ښکلی پرتمین دی
لکه هنداره مخ د سین دی
ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا یې یو سپکه تنده ده

دلته لوی غرونه زرغونېږي
د ژوند وږمې په کې چلېږي
بور اوې شاوخوا کې پرې
سترگې لیدونه یې هیښېږي
تل دنړۍ په ښکلیده یې!
لویه خاونده! ټوله ته یې!

خاونده ښکلی ستا جمال دی
ښکاره یې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېرۍ کال دی
ستا د قوت کمکی مثال دی

ستاد لورونو یوه رنهاده
دلته چې جوړه تماشا ه ده

زړه مې دا ستاد مینې کوردی
سوی د عشق په سوځند اوردی
رپي و تاته ستا پر لوردی
بې له دې هېڅ دی ورک یې پلوردی
ستاد جمال په لیدو بناد دی
که نه وي دغه نور برباد دی

په غرو کې ستاد عشق شپېلکی دی
ددې نړۍ په عشق سهی دی
که غټ که وړ که پند نری دی
ستاد جمال خری هر شی دی
چې پر دنیا مې سترگې پرې سوې
ستاد جمال په نندارې سوې

نه هسک نه مخکه وه تورتم
تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس نه یې ادم و

ستاد جمال سوچه پرتم و
چې سونکاره بنکلي دنيا سوه
د پنځ پر لوري يې رڼا سوه

زه چې خرگند پردې دنيا سوم
د بنکلي مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شيدا سوم
له خپلې ستې را جلا سوم

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
يمه پردېسي بل مې تون دی

وگړي والي (متي) ژاري
سوري يې دورې غاړې غاړې
خه غواړې خه وايي خه باړي
خپل تون او کور و کلی غواړي
چونې چې بېل سي نيمه خوا سي
تل يې د بن په لور ژړا سي

د شيخ متي شعر خواړه خونه لري؟

- د شیخ متي د شعر پوځوالی او شعریت.
- د شعر تصوفي او عرفاني اړخ
- د شعر فلسفي-عرفاني اړخ

د شعر پوځوالی:

د شعر دا اړخ موږ ته راجوتوي چې په پښتو شعر او شعري کلام کې فکري غنا ان له پخوا موجوده وه. په دې شعر کې موږ داسې پوځوالی او فکري غنا لیدلی شو، چې د یوې پیاوړې فرهنګي غنا نماینده ګي کوي. دا خبره هم راجوتوي، چې پښتانه شاعران له تصوف او عرفان سره اشنا و. په دې برخه کې یې زیاتې شتمني درلودې، خو دا چې لاتراوسه نه دی ترلاسه شوي، یو عمده دلیل دا کېدی شي، چې د پښتنو سیمه تل د لویديځ او ختیځ او منځنۍ اسیا له خوا د یرغلونو او تاړاکونو د تېرېدو لاره ده او د اوسني جنګ په څېر، په تېرو جنګونو کې هم زرګونه فرهنګي اثار د اسونو او کاروانونو په پښو کې لتار شوي او له منځه تللي دي. پردې اساس ده چې موږ د فکري جریانونو د تحلیل له پلوه لږ مواد او اثار لرو.

د شعر تصوفي او عرفاني اړخ:

د شیخ متي په پورتنی شعر کې یو ډول نه، بلکې په پوره ډول شرقي تصوفي فکري جریان لیدل کېږي. شعر د مولانا د مثنوي په تقلید په ((غاره رخ)) یا ((نی)) د فراق په سندره پیل کېږي او ټول موجودات د واحد او یواځیني ذات د موجودیت شهادت ته رابولي.

استاد حبیبی هم ددې خبرې یادونه کوي چې:

((شیخ متي له هغو لومړیو حلقو څخه دی، چې پښتو شعر ته یې یو فلسفي ښکلی رنگ ورکړی او د جمالیت ټکی یې ښه روڼ کړی دی مگر دده فکر تل له مادي خوا څخه معنوي او الهي افکارو ته میل لري. له مادي اشعارو څخه تل معنوي او مافوق الطبیعه نتایج اخلي او یوازې د مادي په ستاینه کې ځان نه ډوبوي.)) (۴، ۱۲۸) سره له دې چې د شیخ متي ټول اثر نه شته، خو موږ کله چې د حد اقل تحلیل په لټه کې یو. په همدې مطلوب شعر کې چې له طبیعت او د طبیعي ښکلا له ستاینې پیل کوي، په جزئیاتو غرونه، شپه او ورځ (زمان) غاړه (نی) د غمجنو اوازونه، شنه شوي، ښونه، ترنگ سیند او هر څه چې ښکلا او جمال لري، په واقعیت کې یو تمثیل کوي.

دغه راز د لمر مخ، د سپوږمۍ ورین تندۍ، پرتمین غرونه، د سیند د هندارې په څېر مخ، زرغون غرونه، د ژوند وږمه،

بورانگان او د هغو سندرې ټول او ټول د لوی ذات د یو واحد
وجود په هستۍ شهادت ورکوي. شاعر له دغه توصیف او
تمثیل څخه د لوی ذات خاوند تعالی جمال، ښکلا، زمان او
مکان د خدای له قدرت بولي. کوم چې خای یې زړه کې دی،
زړه چې د سیر او ((قلب)) د خاوندانو په فکر د خدای د مینې
کور دی. خو د شاعر ټوله اندېښنه او غمنامه په دې کې ده چې
له بېلتونه ژاري.

بشنو ازنی چون حکایت میکند
از جدایی هاشکایت میکند

په ژړا ژاړم چې بېلتون دی
یمه پردېسي بل مې تون دی

نوموړی هم په فراق کې د چوڼي (بلبل) په څېر په دې خاطر
په ژړا او ماتم کې دی، چې جلا دی او دغه فراق او جلاوالی د
هغه د رواني رنځ او نارامۍ منبع ده چې یوازې په وصال سره
رفع کېدی شي.

د شعر فلسفي - عرفاني اړخ:

پورتنی شعر په شرقي دود فلسفي رنگ هم لري. لکه څرنگه
چې د ډاکټر عبدالحکیم په قول مولانا هېڅ کله د لرغونو

یوناني فلاسفه وو لکه ارستو، اپلاتون نوم نه یادوي او نه هم
له قران پرته په بل څه استناد کوي. د شیخ متي په شعر کې هم
په ظاهر کې هېڅ نه شته خو بیا هم لولو:

نه هسک نه ځمکه وه تورتم و
تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس نه یې ادم و
ستاد جمال سوچه پرتم و
چې سو ښکاره ښکلې دنیا سوه
د پنځ پر لوري یې رڼا سوه.

((په اریایي افکارو کې چې روح او فکريې د واحد خدای
اهورا مزدا په باب و، په ستاینه یې پیل وکړ واحد خدای یې د
(اهورا) او پوه (مزدا) وباله چې ځمکه او اسمان یې هست کړه.
د هخامنشیانو په کتیبو کې لولو چې اهورا مزدا ځمکه دلته...
اسمان هلته... انسان... او د انسان لپاره خوښي هست کړه،
زردشت د سینا په ۴، ۴۴ بند کې هغه د اوبو، گیاهو، باد،
اسمان، رڼا او تورتم او په لنډه توګه د ټولو موجوداتو
هستوونکی بولي.)) (۵، ۱۰۵) افلاطونیان هم نړۍ او
موجودات مثل بولي. نور فلاسفه هم دغه ډول عقاید وړاندې
کوي. یوناني فلسفه په شرقي تصوف کې بې اغېزې نه ده ان په

اسلامي فرهنگ کې يې ژورې ريښې درلودې، په دويمه او درېيمه هجري پېړۍ کې زيات شمېر يوناني فلسفي اثار په بغداد او اسکندريه کې په عربي وژباړل شول، زياتره فلاسفه ووپه ارسطو او فلسفي افکارو د توضيح او تشریح کار وکړ، ستر اسلامي پوهان له ابن سینا، فارابي امکندي، مهر وروی او نور د يوناني- اسلامي فلسفې افکارو ښه متشرحين وو، خو تصوفي او عرفاني افکارو په اسلامي نړۍ کې د ازادۍ غزونې وس درلود. شعر او ادب دغه ډلې يعنې عارف او صوفي د خپل پيغام بستر کړ. شعر فلسفه، عرفان او تصوف وروژه، چې د شيخ متي شعريو له دغو دی. اوس چې خپلې خبرې راټولې کړو ویلی شو چې:

پښتني فرهنگ په فکري او معنوي لحاظ د ډېرو ژورو فلسفي، عرفاني او تصوفي افکارو جوگه دی، چې کتبي اثار يې په دې سيمه کې د کوچيدلو، لېږدېدنو او جنگونو او خونړيو پېښو په ترڅ کې له منځه تللي، هر کله چې د راوړسته فرهنگ د بيا زرغونېدو لپاره بيا او بيا ماضي ته اړه پيدا شوې ده. فرهنگي جريان له انقطاع سره مخامخ شوی او تر کلونو وروسته راټوکېدلی دی.

پښتو شعر د لسيزو او پېړيو په جريان کې د فکري جريانونو حاصل و او دی. دې شتمنۍ په خپله ځولۍ کې درې سيمې او

د فرهنگي حوزې افکار له ځانه سره ساتلي، روزلي او وروسته نسلونو ته يې انتقال کړي دي. په دې ترڅ کې د شيخ متي مناجات داسې کوچنۍ نمونه ده، چې هم عرفاني او تصوفي رنگ لري او هم فلسفي مفاهيم او فکري فلسفې جريان راڅرگندوي. موږ په نهايت کې دې ته رابولي، چې په پښتو کتبي کلاسيکو متونو کې د فکري جريانونو څېړنه، د معنوي خوندي ارزښتونو په نوي مطالعې موږ لاسبري کوي. نويو نتايجو ته مو رسوي هغه څه چې تراوسه پورې ورته لږه پاملرنه شوې ده.

يادښتونه

- ۱- داکتر محمد اقبال، سير فلسفه در ايران. ((ترجمه امين حسين اريانپور)) تهران ۲۴ مخ.
- ۲- هنرو مردم شماره سي ویکم، تهران
- ۳- عبدالحسين زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، (تهران)
- ۴- عبدالحی حبیبی، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک (کابل: پښتو ټولنه، (۱۳۸۲) ل کال.
- ۵- دیانت زردشتی، ترجمه فریدون و صحن - مقاله دوم، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۸.

پوهنمل شاه محمود ((محمود))

روابط میرویس هوتکی با شاهان گورگانی هند

مقدمه:

طوفان مغول و تاتار از جمله وقایعی بود که مثل اکثر بلاد مشرق بر پیکر افغانستان صدمات بزرگی وارد کرد و ملت شجاع افغان برای مدت تقریباً پنج قرن با حکام مربوطه آنها پنجه نرم کرد و پیوسته در کوشش بود تا حکومت ملی خود را مجدداً تاسیس نماید.

حکام مغول و تیموری در طول قرن‌ها با مردم افغانستان در مجادله بسر برده و صدمات بزرگی را متحمل شدند و بعضاً با امتیازاتی که به افغان‌ها دادند تا حدی توانستند خود را از صدماتی نجات دهند، در قرن دهم هجری، صفوی‌های فارس و اوزبک‌های ماوراءالنهر به تهاجمات خود به افغانستان شروع نموده در تجزیه ولایات افغانستان به اقداماتی متوسل شدند. بابر که در کابل پای خود را محکم کرد پس‌انتر با اشغال هند از خانواده افغان (لودی‌ها) پایتخت را به آنجا انتقال داد

و در نتیجه شکست اوزبکها از صفویان قسمت های غربی افغانستان بدست صفوی ها افتاد. و به اینصورت در طول دو صد سال دیگر ولایات شرقی و کابل، بدخشان و مضافات آن در دست گورگانی های هند و ولایت هرات و سیستان در قبشه صفوی ها بود، ولایت قندهار منطقه متنازع فیه هر دو دولت بود که زمانی بدست یکی و مدتی بدست دیگری بود.

در سال ۹۵۲ هجری همایون پسر بابر در بدل معاودتی که از طهماسب صفوی برای بدست آوردن اقتدار از دست رفته حاصل داشت قندهار را به فارس گذاشت ولی پس از چندی دوباره این ولایت به دولت گورگانی هند مربوط گردید در دوران جلال الدین اکبر قندهار در دست گورگانی ها بود ولی در سال ۱۲۲۲م در عهد جهانگیر، شاه عباس پادشاه فارس (۹۵۸-۱۰۳۸ هجری) اراده اشغال قندهار نمود و با اردوی بزرگی عازم قندهار شد پس از محاصره چهل روز این شهر را بدست آورد و در عهد جهانگیر گورگان ها کدام اقدام دیگر برای اشغال مجدد قندهار بعمل نیاوردند و تا هنگام قیام میرویس خان هوتکی تسلط صفوی ها بر قندهار بود.

قیام میرویس خان و تشکیل دولت هوتکی:

میرویس پسر شاه عالم متولد در سال ۱۲۷۳م است مادرش ناز و دختریکی از خان‌های عشیره توخی بود، میرویس در محیط شهری قندهار رشد کرد. این شهر از نظر صنعت و تجارت و پیشه‌وری و فرهنگ رونق داشت و نسبت به فقر و عسرت زندگی مردمان کوهستان شرق، مردم جنوب نسبتاً مرفه‌تر بودند و قندهار که در سر راه تجارتی بین هند و ایران قرار داشت برای تشکیل یک دولت ملی مساعدتر بود.

میرویس از نزدیک شاهد استبداد و ظلم و تبعیض حکومت خارجی نسبت به هموطنانش گردید (۱) میرویس بخاطر رهایی مردم و کشور خویش از دست صفویان چهار بار به دربار شاه حسین صفوی داد خواهی نمود و ضمناً اوضاع دربار را مطالعه کرد. چون میرویس از فریاد رسی و داد شنوی دربار اصفهان مایوس گشت از آنجا عزم بیت الله نمود و از علمای عرب فتوا قتل گرگین و جواز جنگ را بدست آورد. و بدربار اصفهان نیز انقدر نفوذ کرد که درباریان را نسبت به گرگین ظنین تر ساخت بعد ازین میرویس خان به قندهار برگشت و جرگه ملی بزرگ را در کوکران، مانجه جمع و سوگند نمودند تا تسلط اجنبی را از کشور خویش براندازند.

بعد از آن میرویس خان به مدد تمام اقوام قندهار گرگین خان بیگلربیگی صفویان را با تمام لشکر او قتل کرده و شهر قندهار را بدست آوردند. (۲)

روابط میرویس با دربار گورگان هند:

قندهار از حیث جغرافیای در بین دو سلطنت ایران و هند اهمیتی به سزا داشت و وقتی که مبارزین ملی به قیادت میرویس خان پرچم استقلال را بران دیار افراشتند از یکطرف دربار گورگانی هند از استماع این خبر به تزلزل افتاد و استقلال افغانها را برای خود خطری بزرگ دانست زیرا که حکمداران گورگانی هند از تجدید عظمت و امپراطوری غوریان، خلیجان و لودیان ترسیدند. پوهاند عبدالحی حبیبی به نقل از صمصام الدوله و خافی خان می نویسد.

وقتی که خبر اعلان استقلال افغانها را تا جای به رسمیت شناختند ولی با دربار اصفهان مفاهمه کردند تا بدفع این واقعه که برای ملک و ملت طرفین خلاف رای صایب است به زودی بکوشند (۳) اما حاجی میرویس خان که موقعیت خطرناک خود را در بین دو سلطنت قوی بخوبی درک کرده بود بزرگان ملت را در جرگه سومین فراهم آورد و بعد از آنکه

موقف سیاسی ملت افغان را در بین دو دولت شرقی و غربی با قوای ایشان نشان داد گفت: ((اگر با من متفق باشید و یآوری کنید. همواره پرچم حریت را بلند خواهیم داشت و نخواهیم گذاشت که باز (ربقه) غلامی اجانب بگردن ما افتد. کسانی که غلامی اجانب را می پذیرند، ما را با ایشان ربطی و مودتی نیست و در دیار ما سکونت نکنند)) (۴)

جرگه ملی بعد از شنیدن خطابه زعیم ملی با وی موافقت کرده و مواعید موکدی دادند که تا دم واپسین از آزادی و استقلال ملی خویش دفاع کنند. (۵)

اخبار وقایع قندهار بزودی بدربار صفوی رسانیده شد و میرویس خان هم نامه ای را به پادشاه صفوی ارسال داشت. مرحوم حبیبی به نقل از اثر جنگ افغان و فارس می نگارد: میرویس در نامه خویش یاد آور شده بود: پادشاه از تدبیر کار بگیرد و قشونی را به قندهار نفرستد. زیرا تمام افغانان به کشتار ایشان دست بر قبضه شمشیر ایستاده اند و اگر مجبور شوند شاید قندهار را به پادشاه دهلی بسپارند، بنا بران پادشاه صفوی باید موقع سیاسی این کشور را ملحوظ دارد. (۶)

تلاش صفوی ها بخاطر اشغال دوباره قندهار به ثمر نرسید و میرویس خان درین هنگام از یک طرف جنگ را با صفوی ها

ادامه داد و از جانبی روابط سیاسی خود را بادر بار گورگانی هند بهتر ساخت. و برای تشیید روابط دوستانه سیاسی حاجی امکو برادر خود را بحیث سفیر بادر بار دهلی نزد فرخ شیرگورگانی فرستاد و هدایای دوستانه را بذریعه وی ارسال داشت. (۷)

فرستادن سفیر به هند، فهم سیاسی و مهارت نظامی میرویس را نشان میدهد بخاطر آنکه ترس این بود که دولت صفوی نیز با هند همدست شود و خاک افغانی را بین خود تقسیم نماید. از این رو میرویس نیکه با اینکه از نیت دربار گورگانی هند نسبت به افغانها بی اطلاع نبود وی باز هم برای اینکه وضعیت را خوبتر بخود روشن کند و هم بنابر تقاضا و وجیه همسایگی خواست نیات دوستانه افغانان را به شاهان متذکره روشن بسازد و وهمیکه از استقلال افغانها برای دربار هند تولید شده بود رفع نماید و حتی یکقدم فراتر گذاشته از دربار هند در وقت ضرورت استعانت کند.

به اساس همین مفکوره سفیر افغانی مکتوبی را مبنی بر خواهشات دوستانه افغانان و اطلاع تصمیم آزادی خواهان نسبت به استقلال خاک خود در سال (۱۷۰۹م) به عنوان شهزاده دربار هند نوشت.

((ما افغانان نسبت به تمام همجواران به همسایگی شاه هندوستان افتخار داریم، زیرا همکیش و هم مذهب هستیم. و به همین نسبت اعتماد قوی داریم که در موقع ضرورت با ما معاونت خواهد کرد.

ما علیه شاه فارس تصمیم گرفته ایم زیرا او برای تجاوز و برای محاربه بر ضد مذهب ما قشون می فرستند ازین جهت ما از مقتدرترین شهزاده خواهش میکنیم تا حقیقت حال ما را در پیشگاه معظم ترین پادشاه هند تقدیم و روشن نمایند)).

چون فعلاً در آن ولا (هند) امنیت به کلی حکمفرماست هر گاه در وقت ضرورت یکدسته قشون برای معاونت و پشتیبانی ما فرستاده شود به یمن و رحمت خداوند بر ضد دشمنان مذهب خود غالب و مظفر خواهیم شد.

افغانها شجاع هستند و شاید بعض مقتضیات ما را مساعد نماید که در هنگام یکجا شدن دو قشون (افغان و هند) بعض از توابع فارس را تحریک نمایم (۸) و پادشاه هند آنها را مدد نمایند و اگر به هیچ حال طاقت مقاومت نیارند جمع تجدریف افغان کوچیده ورو به هندوستان آورند. (۹)

وقتیکه این مکتوب به شاه هند رسید توهم خطریکه از استقلال افغانها نزدشان تولید شده بود رفع گردید، نامه

اوران را مورد نوازش قرار دادند با جواب اطمینان بخش
مرخص نمودند.

دربار دهلی حکمران قندهار به رسمیت شناخت و خطاب
(حاجی امیر خانی) را با تحف شمشیر و فیل بدربار میرویس
گسیل داشت. (۱۰) اما عمر این زمامدار بزرگ افغان انقدر
طول نکشید که مقاصد بزرگ خود را در راه توحید ولایات
افغانستان عملی کند وی در طول هشت سال حکومت قندهار
و ولایات نزدیک انرا متحد ساخت تا اینکه در نومبر ۱۷۱۵م
وفات یافت.

روح آزادی خواهی و جذبه ملی را که او در ملت خود احیا
نمود از بین نرفت قیام ملی را که او بعمل آورد و احساساتی
را که در ملت قهرمان افغان احیا نمود موجب تشکیل مجدد
سلطنت بزرگ افغانها گردید.

ماخذ

- ۱- غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ،
کابل، ۱۳۴۲ (ص ۳۱۷)
- ۲- حبیبی، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان جلد دوم،
کابل ۱۳۴۹، ص ۷۳-۷۴
- ۳- حبیبی، عبدالحی، ایضاً، ص

- ۴- بېنوا، عبدالروف، هوتکی ها، کابل، ۱۳۳۵، ص ۵۲-
۵۲
- ۵- افغانی سید جمال الدین، تتمة الییان فی التاریخ
الافغان، ترجمه محمد امین خوگیانی، کابل، ۱۳۱۷، ص ۷۹
- ۲- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص ۲۴
- ۷- ایضاً، ص ۷۵
- ۸- بېنوا، اثر قبل الذکر، ص ۲۴
- ۹- کروینسکی، تاریخ سیاح مسیحی، کابل، ۱۳۲۳، ص ۲۲
- ۱۰- حبیبی، اثر قبل الذکر، ص ۷۸

پوهنمل اصف بهاند

د پښتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې د نازوانا دریځ

کلونه پخوا علامه عبدالحی حبیبي په ټولنیز ژوند کې د پښتني مېرمنې د رول په باب لیکلي وو: ((پښتنه مېرمن د پښتنو د ټولنې او اجتماعي سازمان شمېره وه.)^(۱) خود پښتنو د ژوند په تاریخ کې داسې وختونه هم راغلي دي، چې پښتنه مېرمن کله کله د نورو قومونو تر ښځو زیاته نازول شوې او کله یې بیا حقوق تر پښو لاندې شوي دي.

سره له دې چې د ټولنیز ژوندانه پښو پښتانه له ادب او هنر څخه لرې ساتلي وو، خو بیا هم دوی لیک او لوست نه دی هېر کړی، د هنر او علم په ډگر کې یې د قدر وړ تجربې کړې دي. که د پښتو ادب په تاریخ کې په ځیر سره وکتل شي د مېرمنو برخه په کې ځلنده ده. په دې مقاله کې به په لنډ ډول د پښتو ژبې او ادب د سترې وثیقي یعنی پټې خزانې په استناد د پښتنو د

(۱) پوهاند عبدالحی حبیبي، د زېري کالنی، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه، پښتو ټولنه، ۱۳۵۷ کال، ۱ مخ

لرغونو ښځمنو شاعرانو په ډله کې د نازو انا پر دریغ خبرې
وشي.

د پټې خزانې د روایت له مخې د پښتو ادبیاتو په لرغونې
دوره کې دغه مېرمنې شاعرانې تېرې شوې دي:

۱- زرغونه کاکړ

۲- رابعه

۳- نیکبخته

۴- نازو انا

۵- حلیمه حافظ

۶- بي بي زينب

خو پرته له دغو ښځمنو شاعرانو د پښتو ادبیاتو په لرغونو
شاعرانو کې نورې ښځمنې شاعرانې هم تېرې شوې دي، چې
ښايي تراوسه پورې یې حال موږ ته معلوم نه وي او یا د نورو
ماخذونو په ارتباط هغه وپېژنو لکه شهزاد گلې چې د حالنامې
له مخې یې پېژنو.

د پښتنو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې تر ټولو قدیمه
شاعره زرغونه کاکړ ده، چې د کندهار په پنجوايي کې
اوسېده.^(۱) د دغې سترې شاعرې د ژوندانه موده تر ۸۵ هجري
څخه وروسته اټکل شوې ده. زرغونې کاکړې د نورو ادبي

(۱) عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، پښتو ټولنه، ۱۸۷ مخ.

کارونو ترڅنگ په ۹۰۳ هـ کال د شیخ سعدي بوستان په پښتو نظم وړاوه.^(۱) د پښتو ادب د لرغونو دورې ددې شاعرې نور څه نه دي راپاتې، یوازې محمد هوتک یې له ژباړل شوي بوستان څخه یو حکایت رانقل کړی دی، چې د زرغونې د ادبي قدرت څرنگوالی ورنه ښه ترا څرگند بدلای شي.

بله پښتنه شاعره چې د پښتو ادب لرغونې دوره کې اوسېده رابعه نومېده. د پټې خزانې د روایت له مخې دغه شاعره د بابر په زمانه کې په کندهار کې اوسېده^(۲) له بده مرغه چې پرته له یوې رباعي څخه یې بله څه نه دی راپاتې.

ددې دورې بله شاعره او پوه ښځه نېکبخته وه چې په اشغری کې اوسېدلې ده. د ژوندانه زمانه یې د ۹۲۰ هجري په شاوخوا کې اټکل شوې ده. علامه حبیبی لیکي چې ددې مدبرې او پوه مېرمنې احوال شیخ امام الدین په خپل کتاب اولیای افغان کې لیکلي دي.^(۳) نېک بختې د خپل ادبي ژوند په موده کې یو شمېر موعظې او پندونه نظم کړل چې له هغه څخه یو کتاب جوړ شو او نوم یې ارشاد الفقرا ورباندې کېښود. د پټې خزانې

(۱) محمد هوتک، پټه خزانه، څلورم چاپ، د کابل پوهنتون خپرونې، ۱۳۵۲ کال،

۱۱۱ مخ

(۲) همدا اثر، ۱۱۳ مخ

(۳) د زېري کالنۍ، ۱۳۵۷ کال، ۱۴ مخ

د روايت له مخې دغه كتاب د محمد هوتک په لاس کې و او له هغه څخه يې په خپله تذکره کې يو څو ټوټې خوندي کړې دي.^(۱) د پښتو ادبياتو په لرغونو ښځمنو شاعرانو کې بله شاعره بي بي زينبه ده چې د ميرويس خان لور او يوه هونښياره او عالمه ښځه وه. دغې اغلې مېرمنې د نورو پښتنو مېرمنو په تدريس کې لويه برخه درلوده. له بي بي زينبې څخه يوه مرثيه راپاتې ده، چې پټې خزانې خوندي کړې ده. له دغې مرثيې څخه د زينبې ادبي ځواک ښه څرگندېدلای شي.

شهزاد گله ددې دورې بله باتدبيره او پوهه ښځه وه چې شعرونه يې هم ويل د ((فرهنگ ادبيات پښتو)) ليکوال ليکي چې پلاري يې د روښن داد نومېده او د تيراه له اوسېدونکو څخه و، چې د جلال الدين اکبر په زمانې کې يې ژوند کاوه.^(۲) ددې باتقوا او پرهېزگاري ښځې د کلام نمونه استاد هېوادممل په فرهنگ ادبيات پښتو کې خوندي کړې ده.

ددغو ښځمنو شاعرانو په څنگ کې د پښتو ادب او پښتنو لويه شاعره او مدبره ښځه نازو انا نومېده. نازو انا د پښتو ادبياتو د لرغونو ښځمنو شاعرانو په ډله کې ډېره مشهوره،

(۱) پټه خزانه، ۱۰۲ مخ.

(۲) زلمی هېوادممل، فرهنگ ادبيات پښتو، د چاپ او خپرونې دولتي کومېټې

خپرونه، ۱۳۲۵ کال، ۲۲۷ مخ.

مدبره او پوهه ښځه وه. پلار يې د پښتنو مشر و. دی هم په خپله سپېڅلې غېږه کې لکه ميرويس نیکه سترلارښود وروژه. نازو د علم ادب او تورې خاونده وه او د خپل پلار د رياست په قلمرو کې په شجاعت او سخاوت مشهوره وه، لوست يې په خپل محيط کې له لويو علماوو څخه کړی وی.^(۱)

د نازو انا د مېړانې، سخاوت او خلاص لاس توب ذکر نور اثارو او ليکوالو هم ثبت کړی^(۲) نازو انا که له يوې خوا د قيادت، پوهې او وطن دوستۍ ښه سمبول وه، نو له بلې خوا د لوړ او نفيس ادبي ذوق خاونده هم وه. د پټې خزانې ليکوال د نازو انا د ادبي دريځ په برخه کې داسې ويلي دي: ((زما پلار هسې ويل چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې د پراشعار ويل او يو ديوان يې درلود چې دوه زره بيتونه په کې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي وو او داسې يې ويلي و چې نارينه يې هم نه شي ويلای.))^(۱)

د نازو انا د راپاتې رباعي په برخه کې که چېرې د نورو ليکوالو او ځينو اثارو له توصيفي خبرو تېر شو او د نازو انا د

(۱) د زېري کالنی، ۱۳۵۷ک، ۱۴-۱۵ مخونه.

(۲) کبرا مظهری ملورو، پښتني ليکوالې او شاعرانې، لومړی ټولک د علومو اکاډمي خپرونه، ۱۳۲۲کال، ۲۰مخ.

(۱) پټه خزانه، څلورم چاپ، ۱۰۳مخ.

ادبي توان د معلومولو لپاره په خپله رباعي تر څېړنې لاندې
ونيسو ښه به وي:

سحرگه وه د نرگس ليمه لاندې
خاخکي خاخکي يې له سترگو خڅېده
ما ويل خه دي ښکلي گلې ژاړې
دې ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده.

په دې رباعي کې نازو انا د ژوند يو عمومي انځور په
هنرمندانه ډول وړاندې کوي. د نرگس د گل غوړېدل او تر
غوړېدو نه يو څو لنډې شپې وروسته يې د ژوند پای ته
رسېدل، د دې سبب شول چې نرگس د خپل ژوند پر لږه موده
باندي وژاړي. که چېرې د نازو انا په دې شعر کې د شعر د
جوليز جوړښت له مخې شعري انځورونه ولټول شي داسې به
وي:

په دې شعر کې گل له انسان سره تشبيه شوی دی. گل مشبه
انسان مشبه به، ښکلا لطافت نازکي او لنډه موده ژوند يې
وجه شبه ده، چې يو عالي شعري انځور يې بللای شو.
دغه راز په دې شعر کې ژوند له يوې خولې خندا سره تشبيه
شوی دی. ژوند مشبه، يوه خوله خندا مشبه به، لنډوالی او
لږوالی يې وجه شبه کېدلای شي. څنگه چې دغه انځور د تشبيه

له ادا تو پرته راوړل شوی دی، ځکه لوړ او عالي يې ارزيايي
کولای شو.

د نازو انا په دغه شعر کې هم معنی او مفهوم شته، هم د
شعري انځورونو له پلوه غني دی او د تخیل رنگیني او بداعت
په کې ښه ښکاري، ځکه نو د نازو انا ادبي دریځ د نورو
ښځمنو شاعرانو په ډله کې لوړ ارزيايي کوو. که چېرې نازو انا
د هغه وخت له نورو ښځمنو شاعرانو سره په جلا جلا ډول پرته
شي هلته هم د نازو انا دریځ څرگند او ښکاره دی. نازو انا له
نورو ښځمنو شاعرانو څخه ځکه لوړه او ښه ارزيايي کېږي،
چې دا له یوې خوا په یوه ستره ادبي او سیاسي کورنۍ کې
زېږېدلې او لویه شوې ده، ځکه يې ښوونه او روزنه ضروري او
ډېره ښه وه، چې د لوړې پوهې او ښې مطالعې درلودونکې وه،
له بلې خوا دې ته ډېر ښه علمي ادبي او سیاسي چاپېریال
مساعده او دغه چاپېریال ددې سبب شو، چې نازو انا د لوړې
او ښې قریحې او ښه شعري ذوق خاونده شي، په دې صورت
کې نو ښکاره خبره ده، چې دغسې یوې پوه او با مطالعې او د
ښې قریحې خاوندې تخلیق به هم ښه او لوړ وي. نازو انا که له
یوې خوا د لوړ ادبي ذوق خاونده وه، له بلې خوا د خپل قام او
خلکو په روحیه پوه او په درد یې متالمه وه او ددغه حالت
انعکاس ددې په تخلیقاتو کې څرگند و، چې ددې په راپاتې

رباعي کي يې ښه ليدلای شو، ځکه نو د پښتنو په لرغونو
ښځمنو شاعرانو کي د نازو انا دريځ ډېر لوړ او ښه ارزيايي
کوو.

افضل ٽڪور

د نازو انا په کورنۍ کې د پښتو شاعرۍ

عنونه

نازو انا د پښتنو د ملي قايد او مشر ميرويس خان نيکه عالمه او فاضله مور ده. دا د خپل وخت د پښتو مېرمنو يوه مېړنۍ او باتوره څېره وه او د ژوند تر پايه پورې يې د پښتنو د يووالي او برياليتوب مينې په زړه کې ټوپونه وهل. زه ددغې تلپاتې پښتنې مېرمنې د ژوند او کار نامو په باب ددې لپاره نه غږېږم، چې يو خوزما د بحث موضوع نه ده او بله دا چې دا کار ډېر زيات لټون ته اړتيا لري، زه يوازې ددغې فاضلې مېرمنې په شمول ددې د کورنۍ د پښتنو شاعرانو په باب څو لنډې يادونې کوم.

د نازو انا په کورنۍ کې که د پښتو شاعرۍ د مطالعې او څېړنې تکل وکړو، نو پيلامه يې په خپله له همدې فاضلې او عالمې مېرمنې نه را شروع کېږي. نازو انا په خپله يوه خوږ ژبې او نازک خياله شاعره وه. په پټه خزانه کې ددغې مېرمنې په هکله لولو:

((هسې نقل کا: چې نازو د سلطان ملخی توخي لوروه چې تولد يې په ۱۰۲۱ هجري کې هغه ځای ته نږدې و، چې تازی نومېږي. سلطان ملخی په هغه وخت د غزني تر جلد که د اقوامو مشرو او په استقلال يې حکومت کا. معارض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له مېرمنو پښتنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست وکا او مېر مخی ارتينه وه چې نارينه يې مېراني او شجاعت ته حيران و. (۱)

نازو انا په دغسې يوه عالمه او فاضله کورنۍ کې زېږېدلې وه او د خپل وخت مروج علوم يې لوستلي وو. د پتې خزاني په حواله نازو انا په پښتو ژبه شاعري هم کوله او ددې يوه مشهوره رباعي يې د بېلگې په توگه هم ثبت کړې ده. دا ډول د پتې خزاني مولف د خپل پلار په حواله د نازو انا د شاعرۍ په هکله ليکي:

((چې نازو انا علاوه پر سخاوت او شجاعت او عبادت هسې ارتينه ده. چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار ويل او يو ډېوان يې درلود چې دوه زره بيتونه په کې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي وو او داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نسي ويلي او دغه رباعي چې د نازو انا ده ماله خپله پلاره اورېدلې وه الحق چې ښه رباعي ده.)) (۲)

د نازو انا د شاعری د دوه زره بیتو څخه موږ ته یوازې یوه رباعي راپاتې ده او هغه هم په پټه خزانه کې خوندي ده، خو د هغې د دېوان پټه تراوسه نه ده لگېدلې د هغې دغه رباعي د شعري تلازماتو له مخې دومره قوي او زړه وړونکې ده، چې که هغې نوره شاعري هم نه وي کړي موږ یې د پښتو ژبې د ښو شاعرانو په کتار کې درولی شو.

سحر گه وه د نرگس لیمه لاندۀ
 خاڅکي خاڅکي یې له سترگو خڅېده
 ما ویل خه دې ښکلي گلۀ ولې ژاړې؟
 ده ویل ژوند مې دی یوه خوله خندېده. (۳)

ددغې رباعي د شعري قوت له مخې ویلی شو، چې نازو انا به د خپل عمر په اوږدو کې ښه او په زړه پورې شاعري کړې وي، لوی استاد ارواښاد علامه حبیبی ددغې پښتنې مېرمنې د شاعری په هکله په خپله یوه لیکنه کې داسې لیکي: ((د نازو ادبي مقام او هنري لیاقت هم د کتلو وړ دی. محمد هوتک په پټه خزانه کې د نازو انا فقط یوه رباعي د خپل پلار له خولې رانقل کړې ده، خو دغه یوه رباعي هم د نازو د ادب او هنر ارزښت ښکاره کوي او هم د معنا او مفهوم له پلوه ښه شعر دی

هم د صفت په ښکلا مزین دی، د تخیل رنگیني او بداعت په کې ښکاري، سلاست یې په لوړه پورې کې دی. (((۴)
 د نازو انا په کورنۍ کې که د پښتو شاعری د عنعنې جاج
 اخلو نو د دغې کورنۍ دویم پښتون شاعر د دغې عالمې او
 فاضلې نومیالې زوی میرویس خان نیکه دی. تر ډېره وخته
 پورې میرویس نیکه یوازې د یوه پښتون ملي قاید او نومیالې
 په توګه د پښتنو تاریخ لیکونکو له خوا د تاریخ په پاڼو کې
 ثبت و او هغه د خپلو پښتني خصوصیاتو او کارنامو له مخې
 زموږ د تاریخ پانې ښکلې کړې وې، خو له نېکه مرغه د محترم
 استاد زلمی هېوادممل د لټون او زیار له مخې دا ثابته شوه چې
 دغه باتور پښتون د خپلو سیاسي او ملي مبارزو په څنګ کې
 ځینې منظوم اثار هم لیکلي او شعرونه یې هم ویلي دي. د دغه
 نومیالې پښتون مشر د شاعری په هکله استاد هېوادممل د
 ژوندون مجلې د ۱۳۲۸ ل کال په په دویمه او درېیمه ګڼه کې
 یوه ګټوره او ارزښتناکه مقاله کښلې ده، چې موږ د همدغې
 مقالې په حواله میرویس نیکه د خپل وخت ډېر ښه شاعر بللی
 شو.

محترم استاد زلمی هېوادممل په خپله مقاله کې یوځای
 کاري: ((... لنډه دا چې د میرویس نیکه اسلاف او اخلاف ټول
 له شرقي او اسلامي فرهنگ سره اشنا وو او په یوه فرهنگي

ماحول کې رالوی شوي او دوی ددې فرهنگ په وده کې برخه درلوده، خپله یې هم له فرهنگي مشاغلو سره مینه ښووله او نور یې هم دې خواته هڅول، د شاعرې او فرهنگيالي نازو انا زوی میرویس چې پر سیاسي او ملي کارنامو یې نه یوازې زموږ د هېواد، بلکې د سیمې د هېوادو تاریخونه ډک دي تر سیاسي او ملي مسایلو سربېره یې له فرهنگي مسایلو سره هم مینه درلوده او اوس ځینې داسې څرکونه له موږ سره شته چې دا ترې ښکاري چې زموږ دغه ملي مشر په خپله ملي ژبه ځینې منظومې هم ویلي وې چې یوه نیمه بېلگه لا د ځینو خطي اثارو په زړونو کې خوندي ده. (۵)

محترم استاد زلمي هېوادم مل په خپله دغه مقاله کې د میرویس نیکه یو بیت هم راوړی، چې زه یې دلته دده د شاعرۍ د نمونې په توګه رانقلوم بیت دادی:

عرض مې نه لګي پر ناتمام پاچا

خو به کومه پر یادونه (۶)

دا ډول لیکوال په خپلې لیکنې کې د میرویس نیکه د شاعرۍ په هکله ځینې ګټورې خبرې هم کړې دي ددې لیکنې په یوه برخه کې یې داسې لولو:

اما دا یو بیت هم موږ ته ډېر غنیمت دی او دا ځکه چې د پښتو تاریخ د یو لوی قهرمان د سخنورۍ څرک ځینې ایستل

کېږي او دا موږ ته ښکاروي چې زموږ مرحوم ملي قايد حاجي
ميرويس نیکه د شعر طبع درلوده او په پښتو يې نظمونه هم
ويل، موږ د ميرويس نیکه د همدې يوه ترلاسه شوي بيت په
استناد دده د شاعرۍ په باب خبرې وکړې.... (۷)

ددغو ويناوو په حواله ويلی شو، چې د نازوانا د کورنۍ
دويم شاعر ددې نوميالی او فرهنگيالی زوی ميرويس نیکه
دی او دده دغه يو بيت او دده مينه د فرهنگيانو او شاعرانو
سره دا ثابتوي، چې دغه لوی او تلپاتې پښتون به د خپل ژوند
په اوږدو کې زيات شعرونه ليکلي وي، چې له بده مرغه د
زمانې ناخوالو لامل تر اوسه له موږ نه لرې ساتلی او که پلټنه
وشي، نو هغه د محترم هېواد مل خبره چې دده زياته منظومه
وينا به وموندل شي او دده شعري عظمت به هم پښتنو ته
څرگند او روښانه شي.

د نازوانا په کورنۍ کې بله ادبي او فرهنگي څېره چې هم يې
ژوند او هم يې شعر د ډېرې ستاينې او يادونې وړ دی هغه شاه
حسين هوتک دی. دی د نازوانا لمسی او د حاجي ميرويس
خان نیکه زوی دی. دی د خپل وخت يو عالم، عادل او فاضل
پاچا و په خپل دربار کې د علم او ادب د ودې او پرمختگ
لپاره يو فرهنگي مرکز هم جوړ کړی و او شاعران او ليکوال به
يې په کې روزل. محمد هوتک چې پټه خزانه کښله نو دغه لوی

پښتون پاچا د عمر له پلوه ځوان و د پټې خزانه مولف د شاه حسين هوتک په هکله ليکي: ((پادشاه جمجاه ضل الله شاه حسين بنالم خېل هوتک او د مغفور جنت مکان حاجي ميرخان زوی دی چې اوس په ځوانۍ کې پادشاهي کا او پښتانه يې په سيوري ارام دي، پادشاه عالم پناه په ۲۳ د ربيع الاول په ۱۱۱۴ سنه هجري په سيوري کې د کلات پيدا شو، هغه وخت چې ميرخان د بيت الله او اصفهان سفر وکا، پادشاه ضل الله کوچنی و او له اعلم علما ملا يار محمد هوتک څخه يې درس ولوست. او تر دولسو کالو پورې د عمر يې د فقه او تفسير او منطق او د بلاغت کتب ولوستل او په کندهار کې له پلاره يې مصالحي د امور زده کړل...)) (۸)

دا ډول د پټې خزاني مولف زياتوي: ((د پادشاه عالم پناه په دربار کې تل علما او صالحان لار لري افضل العلماء ملا يار محمد هوتک چې د پادشاه استاد دی لوی عالم دی، په فقه کې يې کتاب مسایل ارکان خمسې کښلی دی... پادشاه عالم پناه په ارگ کې د قندهار هغه قصر چې نارنج باله شي هلته په هفته کې يوه ورځ دربار کا په کتب خانه کې او شعرا او فضلاء ټولوي، زه محمد هوتک کاتب ددې کتاب هم په دې مجلس کې يم او د پادشاه ضل الله اشعار او ادبيات په قلم کارم او کتاب د دېوان يې مرتب شوی دی. کله په پښتو اشعار وايي او

کله فارسي ژبې ته هم ميل کا او استاد العلما ملا يار محمد ته
يې قرائت کا چې سهو وسقم ځنې زایل کا او د پادشاه په
اشعارو کې لږ سهو لیده سي او علما يې ټول په بلاغت او
فصاحت قايل دي او سماع ته مايل.)) (۹)

دا ډول لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په پښتانه شعرا
لومړی ټوک کې هم د دغه لوی شاعر د ژوند او اشارو په باب
خبرې کړي او دده يوه سندره يې هلته ثبت کړې. په پښتانه
شعرا کې لوی استاد حبيبي د شاه حسين د شاعری په هکله
ليکي: (دا زموږ مړنی او تنگيالی پاچا د ملي ژبې يو ښه شاعر
هم دی، چې په ملي لهجه يې بدلې ويلې دي. دده اشعار عشقي
دي او سپېڅلتوب او خوږوالی په کې ليدل کېږي.)) (۱۰)

د پټې خزانې مولف د وينا له مخې شاه حسين هوتک د
شعرونو يو مکمل ډېوان درلود او هغه يې ترتيب کړی هم و چې
له بده مرغه تراوسه ورک دی. دده يوه شعري بېلگه يې په پټه
خزانه کې خوندي کړې چې دلته يې راوړل ضروري بولم.
بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تيارو کې د هجران يې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې او ښکې راخپړې کړې
ستا د فکر په گرداب کې تل عبور کړم
د فراق پری مې کښېوت و مری ته

په جهان کې یې رسوا لکه منصور کړم
په وصال دې هم نابینا دیمه دلبرې
د بېلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د باندو عشی مې وخور په ځیگر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق یاد زما د عشق په لېونو کا
زه حسین محبت هسې مشهور کړم (۱۱)

د میرویس نیکه نوم او دده کورنۍ د پښتنو د تاریخ یو رنگین
او سمسور څپرکی دی د دوی مبارزې او سربښندنې د پښتون
ولس په زړونو کې خاص ځای لري. دغې عالمې او فاضلې
کورنۍ د خپلو سیاسي جدو جهد او هلو ځلو په څنگ کې د
پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکې کارنامې موږ ته په میراث
پرې ایښي دي. ددغې کورنۍ بله عالمه او فاضله مېرمن زینبه
هوتکه ده، لوی استاد علامه حبیبې په خپله یوه لیکنه کې
کارې: ((د هوتکو په دغه درنې کورنۍ کې موږ دوی د علم او
ادب خاوندې مېرمنې هم پېژنو، چې یوه مېرمن نازو د حاجي
میرویس خان مور وه... بله عالمه او ادیبه مېرمن بي زینبه د
حاجي میرویس خان لور ده، چې د ملا نور محمد غلجي څخه
یې لوست کړی و او د محمد هوتک په قول یوه هوښیاره او

عالمه ښځه وه... دې مېرمن د خپل عصر مروج علوم او ادبي او دیني کتب ټول لوستي وو د شعراو پر دېوانو او اشعارو یې پوره عبور لاره او د موزونانو او شاعرانو قدردانه وه.)) (۱۲)

دا ډول محمد هوتک په پټه خزانه کې ددغې خوږ ژبې شاعر د ژوند او شاعرۍ په هکله ګټورې خبرې کړې دي. ددغو خبرو په یوه برخه کې لولو: ((هسې روایت کا: چې بي بي زينب ډېره هوښیاره او په مهماتو د امورو عالمه ښځه وه او د پادشاه جمجاه شاه حسين په امورو کې تدبیر کا او هر کله په رای صایب مشکلات د امورو حل کا او پادشاه د زمان یې په خبرو عمل کا او نصایح یې اوري دا در شهوار د صدف عظمت ښه ښه شعرونه هم وايي او د موزنانو او شاعراو قدر کا دو اوین د شعرا هم کله لولي او له مضامین شیرین بی کام شیرین کا...)) (۱۳)

ددغې پښتنې مېرمنې په هکله که پلټنه وشي، داسې ښکاري چې دې به هم د خپل عمر په اوږدو کې ډېر شعرونه ویلي وي د پښتو شعر په تاریخ کې ددې مقام ځکه زیات روښانه او ځلېدونکی دی، چې دې د خپل ورور په مړینه داسې ویرنه کښلې چې د پښتو ویرنو په تاریخ کې هم زیات ارزښت لري. موږ به دلته ددغې پښتنې مېرمنې د شعر د بېلګې د راوړلو په خاطر ددغې مرثیې خو بیتونه راوړو:

ښخ سو چي ورور تېر له دنيا سونا
قنډهار واره په ژړا سونا
زړه مې په وير کي مبتلا سونا
چي شاه محمود له ما جلا سونا
دا روڼ جهان راته تور تم دی نا
زړه د بېلتون په تبغ کړم دی نا
هو تک غمجن په دې ماتم دی نا
د پاچهۍ تاج موبړ هم دی نا
چي شاه محمود تېر له دنيا سونا
قنډهار واره په ژړا سونا... (۱۳)

په لنډيز سره ويلی شو، چي د نازو انا په کورنۍ کي ددې په
شمول څلور تنه پښتانه شاعران نازو انا، ميرويس نيکه، شاه
حسين هوتک او زينبه هوتکه تېر شوي، چي موږ په ډېره
مختصره توگه ددغو څلور تنو خوږ ژبو شاعرانو يادونه وکړه.

اخځونه

- ۱- هوتک، محمد، پټه خزانه لومړۍ چاپ، ۱۳۵۲ل کال، د
ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۰۱ مخ.

- ۲- همدغه اثر ۱۰۲مخ
- ۳- همدغه اثر ۱۰۳مخ
- ۴- د زېري کالنۍ، د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳۵۷ل کال چاپ، په پښتو ادب کې د مېرمنې برخه د لوی استاد علامه حبيبي مقاله، ۵۱مخ
- ۵- زلمی، هېوادم، ژوندون مجله د افغانستان د ليکوالو انجمن خپرنی ارگان، ۱۳۲۸ل کال دویمه او درېیمه ګڼه ۲۸مخ.
- ۶- همدغه اثر همدا مخ
- ۷- همدغه اثر ۲۹مخ
- ۸- پټه خزانه، یاد شوی اثر، شاه حسین هوتک ۵۷مخ.
- ۹- همدغه اثر ۵۸مخ
- ۱۰- حبيبي، عبدالحی، پښتانه شعرا لومړی ټوک، ۱۳۲۰ل پښتو ټولنه ۱۲۸مخ.
- ۱۱- پټه خزانه، یاد شوی اثر ۵۸مخ
- ۱۲- د زېري کالنۍ یاد شوی اثر یاد شوی مخ.
- ۱۳- پټه خزانه ۱۰۷مخ.

د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه

(۱۱۱۹-۱۱۵۱ هـ.ق) کلونه د هوتکیانو د واکمنۍ عصر دی. له نوموړې نېټې څخه بیا تر ننه پورې د هوتکیانو د عصر د سیاسي، فرهنګي او ټولنیزو پېښو په باب بېلابېل اثار لیکل شوي دي. په دې کې د کورنیو لیکوالو اثار هم شته او د بهرنیو هغو هم. پر پښتو او دري ژبو سربېره په انګلیسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو هم په دې برخه کې اثار لیکل شوي دي. زما د مقالې نوم دی، د هوتکیانو په باب چاپ شوي پښتو کتابونه. څرنگه چې پر ۱۳۵۷ ل کال د ((هوتکیان کتابشناسی توصیفی)) په نوم یو کتابښود ترتیب شوی او په هغه کې یې ټول هغه اثار چې د هوتکیانو په باب په پښتو، دري او هم په بهرنیو ژبو لیکل شوي، معرفي شوي، نو زه د هغو کتابونو بیا معرفۍ څخه ډډه کوم، یوازې هغه اثر چې ((د خپلواکۍ لمر څرک)) نومېږي او د هوتکیانو په باب نسبتاً جامع اثر دی او نوی چاپ شوی، معرفي کوم. لومړی به په خپله د (هوتکیان

کتابشناسی توصیفی)) اثر معرفي کرم او بيا به ((د خپلواکۍ
لمر څرک)).

هوټکیان کتابشناسی توصیفی:

دا د هغه اثر نوم دی، چې د محمد ابراهیم ستوده او احمد ضیا
مدرسي له خوا تالیف شوی دی. دا کتاب پر ۱۳۵۷ ل کال د
کابل پوهنتون له خوا د پوهنتون په چاپخونه کې چاپ شوی
دی. د کتاب د ټوکونو شمېر څرگند نه دی، خو د مخونو ټول
شمېر يې ۱۵۲ مخونو ته رسېږي. په دې اثر کې هغه اثار،
سرچینې او ماخذونه ښودل شوي، چې د هوټکو د سیاسي او
ادبي کارنامو په باب په کې څه راغلي دي. د اثر په پیل کې د
(مقدمه)) په نوم په دوو مخونو کې د پوهندوی دوکتور
عبدالرشید جلیلي یوه لیکنه راغلې ده. ورپسې ((د هوټکیانو
توصيفي کتابښود)) په نوم په دوو مخونو کې د لوی استاد
پوهاند علامه عبدالحی حبيبي لیکنه راغلې، چې د کتاب پر
څرنگوالي، لنډې خو جامع خبرې کوي. بیا د کتاب د
څرنگوالي په باب د ((پیشگفتار)) په نوم په لسو مخونو کې
په خپله د محمد ابراهیم ستوده او احمد ضیا مدرسي خبرې
راغلې دي.

دغه کتابښود په څلورو برخو کې سره اوډل شوی دی:
لومړۍ برخه: کتابونه او کتابگوټي (رسالې).

دویمه برخه: مجلې، جريدې او ورځپاڼې.
دربیمه برخه ضمیمې:

۱- د ملا خیرالله هوتک کتابښود، چې سرخپرونکی محترم
زلمی هېوادم مل ترتیب کړی دی.

۲- د مولوي صالح محمد کتابښود، چې محترم عبدالکریم
پتنگ ترتیب کړی دی.

۳- د شېر محمد کتابښود، چې محترم حبیب الله رفیع ترتیب
کړی دی.

څلورمه برخه: ځینې انگرېزي، جرمني، روسي، فرانسوي او
نورې خپرونې دي.

په لومړۍ برخه (د کتابونو) په برخه کې (۱۰۱) ټوکه بېلابېل
کتابونه، چې د هوتکیانو په باب یادونې په کې راغلي،
معرفي شوي دي.

په دویمه برخه (جريدو، مجلو او ورځپاڼو) کې ټولو (۵۷)
ماخذونو ته گوته نیول شوې ده.

د اثر درېیمه برخه (ضمیمې):

۱- لومړۍ برخه د ملا خیرالله کتابښود دی، چې سرخپرونکی
محترم زلمی هېوادم مل د ملا خیرالله پر ژوند لیک سربېره، د
هغه د دېوان لومړی، دویم او درېیم ټوک، د دېوان قلمي نسخه

او همدارنگه د ملا خيرالله ازبکی پښتو فرهنگ هم معرفي کړي دي.

۲- د شېر محمد هوتک کتابښود، چې محترم رفيع صيب ترتيب کړی، د شېر محمد هوتک پر ژوند ليک سر بېره يې د هغه د لاندې اثار معرفي کړي دي:

۱- اسرار لسالکين يا (اسرار العارفين).

۲- تجويد الافغانی، ۳- رساله ميت، ۴- د مستخلص د ادبياتو شرح، ۵- د بردی د قصيدې ژباړه، ۶- معجزات.

۳- د مولوي صالح محمد هوتک کتاب پېژندنه.

محترم عبدالکريم پتنگ لومړی د مولوي ژوند ليک ليکلی او بيا يې د هغه د لاندې اثار را پېژندلي دي:

الف- منظوم اثار: ب- منشور اثار:

۱- پښتو مثنوي. ۱- لومړی کتاب د پښتو

۲- پاشلې ويناوې. ۲- دويم کتاب د پښتو

۳- پښتو عسکري لنډۍ. ۳- دريم کتاب د پښتو

۴- پښتو اطاعت اولی الامر

۵- پښتو ژبه لومړی ټوک

۶- پښتو ژبه دويم ټوک

۷- حصه اول رهنما يا خود

اموز پښتو.

۸- حصه دوم رهنمایا خود آموز پښتو.

د کتاب په وروستی برخه کې د هغو (۴۶) اشارو معرفي راغلې، چې په انګلیسي، جرمني، فرانسوي او روسي ژبو لیکل شوي دي.

یو بل ټکی چې ددې اثر په باب یې یادول ضروري دي، هغه دادی، چې هغو کتابونو او لیکنو ته یې د انتقاد ګوته نیولې، چې د بهرنیو لیکوالو خصوصاً د ایرانی لیکوالو له کینې، تعصب، جعل او غلبېل څخه منځته راغلي او د هوتکو د دورې پېښو ته یې بل ډول رنګ ورکړی دی.

د خپلواکۍ لمر څرک:

لمر څرک د هوتکیانو په باب ډېر نوی او جامع اثر دی، چې د محترم الحاج امان الله هوتک له خوا لیکل شوی، ددې اثر د بشپړېدو نېټه د ۱۳۲۸ل کال د وري د میاشتې ۸مه نېټه ښودل شوې او پر همدې کال په افسیت ډول په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوی دی.

د کتاب د چاپ معین ځای (چاپخونه) او د ټوکونو شمېر معلوم نه دی. د مخونو شمېر یې ۳۳۳ دی، په معیاري لیکدود او د لیکوال په خپل سیمه ییز ګردود لیکل شوی. دا

اثر د هېواد تاريخ د (۱۱۱۹-۱۱۵۱ ه.ق) يانې د هوتکو د افغاني دولت عروج او نزول تر څېړنې لاندې نيسي. دا اثر د خپلواکۍ د لارې مبارز ((د غازي سپه سالار سيدال خان ناصر په نوم چې د افغاني عزم په لاره کې يې توره او قلم په مېړانه او ايماندارۍ چلولي دي) اهدا شوی دی. په دې تاريخي اثر کې ليکوال د کورنيو او بهرنيو اخځونو له نويو سرچينو او هغو رواياتو څخه چې د هوتکو له وخته بيا تر ننه پورې سينه په سينه رارسېدلي، گټه اخيستي ده. د ليکوال له ليکنې څخه ښکاري، چې په زياته کچه د بېطرفۍ او بې غرضۍ تاريخ ليکنې اصل ته وفادار پاتې شوی او پېښې، چې څنگه پېښې شوي، ده په همغه ډول ثبت کړي دي.

حاجي صيب امان الله د هغو بهرنيو ليکوالو په ځانگړي ډول د ايراني ليکوالو له غرض او کينې نه ډکې ليکنې، چې د افغانانو د اتلوليو او وياړونو د نه زغملو له کبله منځته راغلي، تر انتقاد لاندې نيولي او د قناعت ښوونکو دلايلو په راوړلو يې، هغه رد کړي دي.

ددې اثر په پيل کې په دولسو مخونو کې د هېواد د نوښتگر ليکوال او څېړونکي حبيب الله رفيع يوه گټوره سريزه راغلې، وايي: ((پخوانی او غير عادي حالات که له يوې خوا ملتونو ته زيانونه اړوي او ورانې ويجاړې ورپېښوي له بلې خوا

همداسې حالات د ملي قهرمانانو او اتلانو د تبارز او ودې
لپاره لاره هواروي او د ملي بهير د مخکښۍ په لاره کې ملي
مشران او نوابغ رامنځته کوي...

د ميرويس نيکه مبارزې د افغانستان د اسمان له افق نه د
دو نيمو پېړيو په اوږدو کې غايب شوی د ازادۍ لمر يو ځل بيا
ددې هېواد په يوه برخه کې وځلاوه او ملي، د عدل او د ولس د
خپلې خوښې حکومت پيل شو، د صفوي بې کفايته او حريصو
واکمنو غچ اخيستونکې وسله والې هڅې يې هم وار په وار
شنډې کړې او د ملي او جمهوري حکومت د ودې او پرمختگ
په لور يې گامونه اخيستل.

زموږ د تاريخ دا روښانه دوره ډېره تاريخه پاتې وه، لکه د هر
ناکام شوي نهضت خاصه چې ده، د هغه ډېرې کارنامې پتې
شوې دي، په دې باب افغاني اسناد ډېر لږ وو او هغه هم زياته
برخه يې ورک وو، چې ورو ورو رابرسېره شول او لا د رابرسېره
کېدو په حال کې دي، ايرانيانو چې په دې باب څه ليکلي وو
مغرضانه او دښمنانه او حتی کله کله لوچکانه او بې ادبانه
وو، د خارجيانو اثار زموږ په لاس کې نه وو او اوس که په لاس
کې شته هم د ايرانيانو تر غلبېل راتېر شوي يعنې د هغو له خوا
له ناروا تصرف سره ژباړل شوي او خپاره شوي دي. چې پردې
کتاب کې پرې خبرې کېږي.))

دا اثر چې د هوتکو په باب نسبتاً جامع معلومات په لاس راکوي، په دې لاندې موضوعگانو بحث کوي:

لومړی څپرکی:

د میرویس نیکه پاڅون، افغانستان په لویدیځ کې د ازادۍ هلې ځلې، شجره النسب، میرویس نیکه، میرویس څوک و او څه یې وکړل، د نازو انا خوب لیدل، د میرویس نیکه ازدواج، د میرویس نیکه کسب و کار، د میرویس نیکه شخصي صفتونه، د میرویس نیکه مقام د پښتنو په نزد، گرگین څوک و او څنگه کندهار ته راغی، حج ته د میرویس نیکه تگ، د میرویس نیکه خوب لیدل، د حاجي میرویس نیکه بېرته راگرځېدل له حج څخه، له موقع څخه د میرویس نیکه استفاده، د ملي قاید راتگ کندهار ته، د حاجي میرویس نیکه رسېدل کندهار ته، دوهمه ملي جرگه، په کار پیل، په اصفهان د دې اقدام تاثیر، د ملي قاید مراوده د هند له دربار سره، د پارس ۳۱ زره عسکر د خسرو خان تر قوماندې لاندې، د خسرو خان نفاق اچول، د میرویس نیکه اماده کي، د پارسیانو د بل لښکر ماتې، د ملي قاید وفات، د ملي قاید وروستی خبرې، د حاجي میرخان نیکه ورور عبدالعزیز.

دوهم څپرکی، د شاه محمود هوتک سوبی:

د اصفهان محاصره، د محاصرې شدت، د شاهي سراي سنگ باران، د شاهي اشپزخاني چور کول، په اصفهان قحطي، خارجي سفيران، د اصفهان د مرو شمېره، د محاصرې په دوران کې جگړه، د شاه حسين گوبنه کېدل، د قحطي اثارو له منځه وړل، د افغانانو له خوا د اصفهان شاوخوا سيمو نيول، د شاه محمود سلطنت، د شاه محمود د حکومت لومړۍ شپې، د شيراز فتح، د گل يگان فتح، د کاشان فتح، د امان الله خان مرورېدل، د پادشاه د خپلوانو وژل، په ايران کې روسي مداخله، د ترکانو او روسانو ترمنځ د تشنج زياتېدل، د خطرناک جنگ سيوري، د ايران په شمال کې د روسانو نور اقدامات، د اعليحضرت شاه اشرف د سلطنت دوره، اعليحضرت شاه اشرف هوتک، له صفوي شاه حسين سره د شاه شرف وضع، طهماسب ته د شاه اشرف خط ليکل، بېرته افغانستان ته د امان الله خان تگ، د شاه اشرف او طهماسب جنگ، له ترکانو او روسانو سره د شاه اشرف جنگونه، د شاه اشرف او روسانو ترميان جنگ، طهماسب خان روسانو ته سپاري، د نادر او طهماسب اختلاف، د ابداليانو تعهد او د صفوي حکومت تجريد، له نادر او طهماسب سره د مقابلې ترتيبات.

درېيم څپرکي:

د نادر يرغل، اشرف خان توخی، د ولس خلک له خپلو کورو را
ایستل. د هوتکي دورې مشاهیر.
ضمیمه:
له جمیل بیگ سره دمیرویس نیکه ملاقات.

احمد تکل

د چا بدل

انا ټټر دې څيرې
انا د کور له دالانو نه دې لمبې جگېږي
انا منگي کې د ملالې کوم چا زهر گډه کړل
او دا خبره نه ده
گوره ډوډۍ کې دې کوم لاس دی چې رانجه گډوي
چې ستا اواز د خونړۍ پېړۍ د غبرگو د پوالو نو له شا
ماته را ونه رسي
انا دا څه پېښ شوي...
چې پښتانه لمسيان دې
له یخدانو کلیمه دارې مشهدي پتوي
او د مغولو په بازار کې یې په نیمه، نیمه بیه پلوري
انا دا څه پېښ شوي

چې د جرگو کړۍ کې
د بنو درنو درنو خبرو پر ځای
سپکې کنځلې کېږي
انا دا څه پېښ شوي
چا درته نښې کړې دي؟
الله د چا بدل له تانه اخلي؟

د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه

محمد اسمعيل

يونس د حاجي

محمد خان زوى

پر ۱۳۴۶ل کال،

د لغمان ولايت د

الينگار

ولسوالۍ

دنيازيو په يوې

روښنفکرې

کورنۍ کې

زېږېدلى دى.

لومړنۍ زده کړې يې د الينگار ولسوالۍ د سلينگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغى او
په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ل کال له نوموړې لېسې
څخه په دويم نومره بريالى او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو
او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له
نوموړې څانگې څخه اول نومره بريالى او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانگې د کدر غړى شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانگه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو هم کار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وږه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د ښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له

خوا ترسره شول. استاد يون د اساسي قانون د تصويب په لويه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد يون په ختيزو ولايتونو کې د افغانستان د جمهوري رياست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لويو جنگسالارانو او ځينو تنظيمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زيات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد يون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تردې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد يون ونه منله او خپلې استادۍ ته يې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د واقعيتونو او حقايقو د څرگندېدنې له امله د خلکو په زړونو کې ځای نيولی دی. که څه هم

ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خونښوي، خو يو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او ګټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادي ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د ګڼو فرهنگي ټولنو

د غږي، همکار او موسس غږي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو لیکوالو په لاسونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې په سلگونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لاسونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپ کال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دویم ۱۳۸۷
• په اوروونو کې سندرې	دویمه شعري ټولگه	دویم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	گډه شعري ټولگه	دویم ۱۳۸۷
• نیمگړي ارمانونه	د حیران شعري ټولگه	دویم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دویم ۱۳۸۷
• د نازوانا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولگه	دویم ۱۳۸۷

- داستاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه درېم ۱۳۸۷
- سیندونه هم مري د اسحق تنگیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کي اثر دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترڅنګ د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- څېړنې او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷

- انديال خوشال لومړۍ ۱۳۸۷
 - هيله د خپلو سريزو په لمن کې لومړۍ ۱۳۸۷
 - کلتوري يون لومړۍ ۱۳۸۷
 - فرهنگي فقر لومړۍ ۱۳۸۷
 - مرکه او مرکې لومړۍ ۱۳۸۷
 - خوشال په خپل ايډيال لومړۍ ۱۳۸۷
 - د کتابونو په وړېمو کې لومړۍ ۱۳۸۷
 - افغانستان په سياسي کړلېچ کې لومړۍ ۱۳۸۷
 - پښتو ليکنی سمون لومړۍ ۱۳۸۷
 - اوسنۍ رسنۍ لومړۍ ۱۳۸۷
 - که نړيوال ماته وخوري؟ لومړۍ ۱۳۸۷
- خدای (ج) دې استاد يون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په
فرهنگي کارو زيار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هيله لرم.
په درناوي
وفا الرحمن وفا
کابل- افغانستان

də nāzo ānā yād

(Memory of Nazo Ana)

The collection of seminar's articles

**collected by:
M. Ismael yoon**

ISBN 978-9936-500-04-4

9 789936 500044 >

د خپرونو لړۍ: (۵)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library